

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

**Απασχόληση και Ανεργία των γυναικών στην Ελλάδα:
Η κρίση ανατρέπει ή συντηρεί την εικόνα που προϋπήρχε;**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ουρανία Αναστασοπούλου

AM0812M001

Τριμελής εξεταστική επιτροπή:
Α. Λυμπεράκη, Καθηγήτρια, Επιβλέπουσα
Ι. Κεραμίδου, Επ. Καθηγήτρια
Αν. Ψειρίδου, Επ. Καθηγήτρια

Αθήνα, Δεκέμβριος 2015

Copyright © Ουρανία Αναστασοπούλου, 2015.

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Οι απόψεις και τα συμπεράσματα που περιέχονται σε αυτό το έγγραφο εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την επιβλέπουσα καθηγήτρια μου κα. Αντιγόνη Λυμπεράκη για τις χρήσιμες παρατηρήσεις της, τις επιστημονικές συμβουλές και την καθοδήγηση της που βοήθησαν αποφασιστικά στην επιτυχή περάτωση αυτής της εργασίας.

Ευχαριστώ επίσης θερμά τον Θωμά Γεωργιάδη, συνεργάτη της κα. Α. Λυμπεράκη, για τα πολύτιμα επεξεργασμένα στατιστικά στοιχεία που μου διέθεσε και χωρίς τα οποία δεν θα ήταν εφικτή η πληρότητα της παρούσης εργασίας. Τον ευχαριστώ επίσης για την αμέριστη υποστήριξη του όπου και όποτε την είχα ανάγκη.

Τέλος θα ήθελα να ευχαριστήσω τους γονείς μου και τον αδελφό μου που με παρότρυναν και με στήριξαν όλα αυτά τα χρόνια των σπουδών μου, αλλά και το σύζυγό μου που με βοήθησε και με συντρόφευσε από την αρχή μέχρι και την τελευταία πρόταση αυτής της εργασίας. Το τελευταίο ευχαριστώ ανήκει στις κόρες μου που μου δώρισαν μέρος από το μεταξύ μας χρόνο.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1	8
Μακροχρόνιες τάσεις στο τοπίο της απασχόλησης	8
1 Η εικόνα του 20 ^{ου} αιώνα	8
1.1 Η εικόνα της απασχόλησης (ΗΠΑ).....	8
1.1.1 Τα Χαρακτηριστικά της αρχικής εικόνας	9
1.1.2 Η εξέλιξη βασικών σημείων ανά δεκαετίες	10
1.1.3 Τι έγινε στο πεδίο των αμοιβών	11
1.1.4 Η εξέλιξη στο πεδίο των αμοιβών ανά δεκαετίες	12
1.2 Η εικόνα της απασχόλησης (Ευρώπη).....	16
1.2.1 Τι έγινε στο πεδίο των αμοιβών	18
1.2.2 Οι φάσεις της εξέλιξης.....	22
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2	34
Η εικόνα στην Ελλάδα πριν την κρίση	34
2.1 Η μεγάλη εικόνα της εξέλιξης της απασχόλησης των γυναικών στην Ελλάδα.....	34
2.2 Παράγοντες που συνέβαλαν θετικά στην αύξηση της απασχόλησης των γυναικών	36
2.3 Παράγοντες που είχαν ‘διττό’ χαρακτήρα.....	37
2.4 Ο ρόλος του άτυπου κοινωνικού κράτους και οι επιπτώσεις του.....	38
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3	41
Η Επίδραση της Κρίσης στο τοπίο της Απασχόλησης των Γυναικών	41
3.1 Τι συνέβη στην απασχόληση των γυναικών στις προηγούμενες κρίσεις	41
3.2 Ο Έμφυλος διαχωρισμός της εργασίας χαρακτηριστικό των προηγούμενων υφέσεων	41
3.3 Μπορεί να είναι αυτή η κρίση διαφορετική;	44
3.4 Ο ρόλος των γυναικών έχει αλλάξει από την τελευταία ύφεση	46
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4	50
Η κρίση στην Ελλάδα ως προς την απασχόληση των γυναικών	50
4. Η Εικόνα της Ελλάδας.....	50
4.1 Οι γυναίκες στην αγορά εργασίας: ανεργία, απασχόληση και συμμετοχή.....	50
4.1.1 Ανεργία: τάσεις ανάλογα με το φύλο κατά τη διάρκεια της κρίσης.....	50

4.1.2 Τάσεις στην απασχόληση κατά φύλο κατά τη διάρκεια της κρίσης.....	54
4.1.3 Τάσεις της συμμετοχής στην αγορά εργασίας σε ολόκληρη την κρίση.....	60
4.1.4 Τάσεις στα αποτελέσματα της φτώχειας σε ολόκληρη την κρίση στην Ελλάδα	62
4.1.5 Η λιτότητα και οι κοινωνικές υπηρεσίες για τις συντάξεις γήρατος και τη φροντίδα των παιδιών: συνέπειες για τις γυναίκες.	64
4.1.6 Θέματα προς συζήτηση και προβληματισμοί	66
4.2 Σύγκριση με άλλες χώρες	67
4.2.1 Κυριότερες Εξελίξεις	69
4.2.2 Πολιτικές και Νομοθετικές Εξελίξεις	72
4.2.3 Προκλήσεις και Πολιτικοί Προσανατολισμοί	73
4.2.4 Ενίσχυση της συνέργειας μεταξύ ισότητας των φύλων και απασχόλησης για να τονωθεί η ανάκαμψη και η βιώσιμη ανάπτυξη	74
4.2.5 Στήριξη της συμφιλίωσης μεταξύ εργασίας και ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής τόσο για τις γυναίκες όσο και για τους άνδρες	75
4.2.6 Συμπεράσματα-Προτάσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την ισότητα μεταξύ γυναικών και ανδρών - 2010.....	76
4.2.7 Σχέδιο Έκθεσης της Επιτροπής και του Συμβουλίου για την Απασχόληση που συνοδεύει την ανακοίνωση της Επιτροπής για την ετήσια επισκόπηση της ανάπτυξης 2015.....	78
4.2.8 Ισότητα των φύλων: Η αγορά εργασίας εξακολουθεί να χαρακτηρίζεται από σημαντικές ανισότητες.....	79
4.3 Σύνδεση/Ερμηνεία με βάση από τη Θεωρία.....	81
4.3.1 Ποσοτικές Επιπτώσεις.....	83
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	85
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	88

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η προσέγγιση της γυναικείας εργασίας μέσα στο σκηνικό της πρόσφατης οικονομικής κρίσης δεν είναι εφικτή αν δεν στοιχειοθετηθούν αφενός τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της, όπως αυτά διαμορφώθηκαν από την ιστορική της πορεία, αφετέρου αν δεν αποτυπωθεί η ατμόσφαιρα, πολιτική, εργασιακή και κοινωνική, όπως διαμορφώθηκε από τη σύγχρονη οικονομική κρίση. Η παρούσα εργασία επιχειρεί να παρουσιάσει ευρήματα για ένα ερευνητικό πεδίο για το οποίο η διαθέσιμη βιβλιογραφία είναι σχετικά περιορισμένη, δεδομένου ότι το φαινόμενο βρίσκεται υπό εξέλιξη. Ο κύριος όγκος της βιβλιογραφίας επικεντρώνεται στη διερεύνηση των επιπτώσεων της κρίσης στην αγοράς εργασίας συνολικά, ενώ οι μελέτες που εστιάζουν στα αποτελέσματα ανά φύλο είναι σχετικά περιορισμένες (Karamessini & Rubery, 2013, Lyberaki, 2013). Σε αυτό ακριβώς το σημείο επιχειρεί να συνεισφέρει η εν λόγω εργασία, αναλύοντας τις επιπτώσεις της κρίσης στην ελληνική αγορά εργασίας από τη σκοπιά του φύλου, ερμηνεύοντας τα αποτελέσματα αυτά με βάση την εικόνα που υπήρχε πριν την κρίση.

Για τους λόγους αυτούς στην παρούσα εργασία επιχειρείται αρχικά να φωτιστούν οι παράμετροι που οδήγησαν στη διαμόρφωση της σύγχρονης εικόνας της γυναίκας μέσα από τα φαινόμενα της βιομηχανικής επανάστασης και της παγκοσμιοποίησης. Εν συνεχεία γίνεται συσχετισμός γυναικείων αιτημάτων και οικονομικών κρίσεων από το 1929 έως σήμερα, για να εστιάσουμε στο κύριο μέρος της εργασίας στη θέση της γυναίκας και κυρίως της Ελληνίδας στο σύγχρονο σκηνικό της οικονομικής κρίσης όπως αυτό διαμορφώνεται στο πολιτικό, κοινωνικό και εργασιακό πεδίο.

Αναλυτικότερα, παρουσιάζονται διαδοχικά τα εξής θέματα μέσα από τέσσερα κεφάλαια:

- Στο πρώτο κεφάλαιο επιχειρείται να παρουσιαστεί η εικόνα της γυναικείας απασχόλησης στον 20^ο αιώνα στις ΗΠΑ και στην Ευρώπη.
- Στο δεύτερο κεφάλαιο απεικονίζεται το εργασιακό πεδίο των γυναικών στην Ελλάδα πριν από την κρίση. Σημαντικός είναι ο ρόλος των μεταναστριών, ενώ βαρύνουσα θέση έχει το άτυπο κοινωνικό κράτος και οι υπηρεσίες φροντίδας.
- Το τρίτο κεφάλαιο πραγματεύεται την επίδραση της κρίσης στο τοπίο της απασχόλησης των γυναικών. Περιγράφεται τι συνέβη στις προηγούμενες κρίσεις και αναλύεται γιατί η κρίση αυτή μπορεί να είναι διαφορετική ως προς το ρόλο των γυναικών.

- Η κρίση στην Ελλάδα ως προς την απασχόληση των γυναικών είναι το θέμα του τέταρτου κεφαλαίου που στηρίζεται σε τρεις παραμέτρους: ανεργία, απασχόληση και συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας. Επιχειρείται η σύγκριση με άλλες χώρες ως προς τις νομοθετικές εξελίξεις, αλλά και ως προς τους πολιτικούς προσανατολισμούς. Από τα ανωτέρω εξάγονται συμπεράσματα που συνδέονται με τη θεωρία των τριών προηγούμενων κεφαλαίων.

Τελικώς συνοψίζονται τα κυριότερα συμπεράσματα από το σύνολο των κεφαλαίων της παρούσης εργασίας. Εν κατακλείδι, χρειάζεται να επισημανθεί ότι διατρέχοντας κανείς την παρούσα εργασία, θα πρέπει να λάβει σοβαρά υπόψη τον παράγοντα «οικονομική κρίση» ως καταλυτικής σημασίας για την ανατροπή πολλών από όσων γράφονται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Μακροχρόνιες τάσεις στο τοπίο της απασχόλησης

1 Η εικόνα του 20^{ου} αιώνα

Μεγάλες ανατροπές στην μεγάλη κλίμακα

1.1 Η εικόνα της απασχόλησης (ΗΠΑ)

Κατά τη διάρκεια των τελευταίων εκατό χρόνων στις Ηνωμένες Πολιτείες υπήρξε σημαντικότερη αύξηση της γυναικείας απασχόλησης. Λαμβάνοντας υπόψη ότι οι γυναίκες ήταν μόνο το 18% του εργατικού δυναμικού το 1900 και οι περισσότερες ήταν είτε νέες είτε μεγαλύτερες σε ηλικία, ενώ τώρα είναι σχεδόν το ήμισυ του εργατικού δυναμικού και η ηλικιακή τους κατανομή μοιάζει με εκείνη του ανδρικού εργατικού δυναμικού. Τα χαρακτηριστικά λοιπόν του αμερικανικού εργατικού δυναμικού έχουν αλλάξει τα τελευταία εκατό χρόνια σε συνδυασμό με την εξάλειψη σχεδόν της παιδικής εργασίας και τη μείωση της συμμετοχής των ηλικιωμένων εργαζομένων. Η πρόοδος είναι σαφής καθώς υπάρχουν τεράστια οφέλη για τον κόσμο της εργασίας στον τελευταίο αιώνα. Αύξηση αμοιβών, περισσότερα επιδόματα, λιγότερες ώρες εργασίας, λιγότερα έτη εργασίας και μεγαλύτερη εξασφάλιση έναντι των κινδύνων. (Goldin, 1994)¹

- Η άνοδος της γυναικείας απασχόλησης θα μπορούσε δικαίως να θεωρηθεί η πιο σημαντική από τις τρεις μεγάλες δημογραφικές αλλαγές. Και οι τρεις αλλαγές συνέβησαν κυρίως λόγω των μακροχρόνιων αλλαγών στην προσφορά εργασίας και όχι εξαιτίας νομοθετημένων περιορισμών στην προσφορά εργασίας. Η νομοθεσία λειτούργησε επικουρικά αλλά οι δυνάμεις της αγοράς είχαν τεθεί σε κίνηση νωρίτερα. Εν ολίγοις, η ώθηση προήλθε από την αύξηση της προσφοράς. Η νομοθετική παρέμβαση επακολούθησε.
- Η δημογραφική σύνθεση του εργατικού δυναμικού κατά τα τελευταία εκατό χρόνια μεταλλάχθηκε πολύ υπέρ των γυναικών. Οι γυναίκες αύξησαν το ποσοστό τους από το 17 στο 45 τοις εκατό. Σε μεγάλο βαθμό η αύξηση στην

¹ Η ενότητα που επιχειρεί την ανασκόπηση της γυναικείας απασχόλησης στις ΗΠΑ βασίζεται κυρίως στην εργασία της Goldin, 1994.

αναλογία οφείλεται στην αύξηση του γυναικείου εργατικού δυναμικού. Αλλά η σχετική αύξηση των γυναικών σε σχέση με αυτή των αντρών ενισχύθηκε από τη μείωση των αντρών μεγαλύτερων ηλικιών και πιο πρόσφατα από μειώσεις αντρών και άλλων ηλικιών. Η αύξηση των γυναικών είναι βέβαια σχετική όμως προκύπτει ένα ερώτημα. Σε περίοδο που η απασχόληση των αντρών αυξάνεται οριακά ή παραμένει ίδια, το ποσοστό των γυναικών αυξάνεται κατακόρυφα.

- Εκτός της ποσοστιαίας αλλαγής υπάρχει αλλαγή και στη σύνθεση. Όσον αφορά τις αλλαγές στην κατανομή της απασχόλησης ανά τομέα, το πρότυπο των ανδρών και γυναικών εργαζομένων σε όλο τον τελευταίο αιώνα αντανακλά την μείωση στον τομέα της γεωργίας, την αύξηση των υπαλληλικών θέσεων εργασίας σε αντίθεση με τους εργάτες και την αύξηση στον τομέα των υπηρεσιών σε αντίθεση με τις υπηρεσίες φροντίδας στο σπίτι. Μεταξύ των γυναικών εργαζομένων οι δύο σημαντικότερες αλλαγές είναι η αύξηση του υπαλληλικού τομέα και η μείωση των εργαζομένων στις ιδιωτικές υπηρεσίες φροντίδας. Επειδή οι υπάλληλοι γραφείου αυξήθηκαν από το 5% των γυναικών που δεν εργάζονταν στον γεωργικό τομέα σε περίπου 35% το 1970, και οι γυναίκες εργαζόμενες σε ιδιωτικά νοικοκυριά μειώθηκαν από το 35% στο 4%, οι μετατοπίσεις σχεδόν αντισταθμίζουν η μία την άλλη.

1.1.1 Τα Χαρακτηριστικά της αρχικής εικόνας

- Οι νέες γυναίκες το 1900, ακόμα και στις μεγάλες πόλεις, συχνά ανέφεραν ότι όπως και οι μητέρες τους δούλευαν στο σπίτι ως νοικοκυρές. Οι νέοι άντρες το 1900, ωστόσο, σε γενικές γραμμές άρχιζαν να εργάζονται από 15 ετών. Επειδή οι περισσότερες παντρεμένες γυναίκες δεν εργάζονταν επί πληρωμή το 1900, η συντριπτική πλειοψηφία των νέων εργαζόμενων γυναικών ήταν νεαρές ενήλικες. Οι γυναίκες ήταν το 18% του εργατικού δυναμικού το 1900 και ήταν ένας πρόσθετος παράγοντας που επηρέαζε τη νεανικότητα του εργατικού δυναμικού εκείνη τη χρονική στιγμή.

1.1.2 Η εξέλιξη βασικών σημείων ανά δεκαετίες

- Η αμειβόμενη εργασία έξω από το σπίτι για τις ενήλικες γυναίκες οδήγησε τελικά σε μια έκκληση για πραγματική ισότητα. Το 1900 λιγότερο από το 5% όλων των λευκών παντρεμένων γυναικών είχαν εργαστεί με έμμισθη εργασία εκτός σπιτιού. Αρχικά υπήρχε μεγάλο χάσμα μεταξύ της συμμετοχής αντρών και γυναικών στο εργατικό δυναμικό, αλλά καθώς περνούσαν οι δεκαετίες η ψαλίδα έκλεινε. Το ποσοστό συμμετοχής των γυναικών 25 έως 45 ετών αυξανόταν περίπου κατά 10 ποσοστιαίες μονάδες κάθε δεκαετία μεταξύ 1940-1990, μειώνοντας το μεγάλο χάσμα που υπήρχε νωρίτερα στον αιώνα. Οι ίδιες αυξήσεις παρατηρήθηκαν και στο ποσοστό συμμετοχής των παντρεμένων γυναικών, αν και τα ποσοστά τους αυξήθηκαν ακόμα περισσότερο κατά τη διάρκεια ολόκληρου του αιώνα.
- Κατά την περίοδο 1920-1940 οι μεγαλύτερες αυξήσεις συμμετοχής παρατηρούνται στις νέες παντρεμένες γυναίκες. Όμως από το 1940 έως το 1960 το ποσοστό συμμετοχής των λευκών παντρεμένων γυναικών ηλικιών 45-54 εκτοξεύτηκε καθώς αυξήθηκε από 10% σε 40%. Άλλες ηλικιακές ομάδες παντρεμένων γυναικών παρουσίασαν επίσης αύξηση συμμετοχής κατά τη διάρκεια αυτής της εικοσαετίας, αλλά με βραδύτερο ρυθμό. Η νεότερη ομάδα, 25 έως 45 ετών, για παράδειγμα, αυξήθηκε κατά περίπου 1/3 του ποσοστού της ομάδας 45 έως 54 ετών. Η συμμετοχή των παντρεμένων γυναικών από 10% υπερδιπλασιάστηκε σε 25%, κυρίως επειδή η εργασία έγινε κοινωνικά αποδεκτή. Η εργασία γραφείου κυριαρχεί και αντικαθιστά τις βιομηχανικές εργασίες. Η ύπαρξη μερικής απασχόλησης από την δεκαετία '40 και '50 διευκόλυne τις μητέρες. Το αποτέλεσμα εισοδήματος μειώνεται. Η χρήση οικιακών συσκευών κατέστησε την εργασία έξω από το σπίτι λιγότερο δαπανηρή (η απουσία της γυναίκας μπορούσε να αναπληρωθεί ευκολότερα) – αύξηση στο αποτέλεσμα υποκατάστασης. Πολλές από τις νεότερες παντρεμένες γυναίκες κατά την περίοδο 1946-1960 ήταν μαμάδες στο σπίτι, προκαλώντας την έκρηξη γεννήσεων (baby boom).
- Για τις νεότερες παντρεμένες γυναίκες οι αυξήσεις ήταν μεγαλύτερες κατά τη δεκαετία 1960-1970. Οι οικιακές συσκευές απελευθερώνουν τις νοικοκυρές, το στίγμα υποχώρησε και η ζήτηση εργασίας ήταν μεγάλη. Οι γυναίκες εργάζονται ως γραμματείς, δασκάλες, νοσοκόμες. Δεν αντιμετωπίζουν την εργασία ως καριέρα και επομένως δεν περίμεναν προαγωγές. Το αποτέλεσμα εισοδήματος υποχώρησε

σε σημασία και αυξήθηκε το αποτέλεσμα υποκατάστασης καθώς οι γυναίκες αντιδρούσαν θετικά σε αυξήσεις μισθών.²

- Μέχρι το 1980 σχεδόν κάθε ομάδα γυναικών ήταν ένα ενεργό κομμάτι του εργατικού δυναμικού. Οι γυναίκες με βρέφη αποτελούν τη μοναδική εξαίρεση αλλά στη δεκαετία του 1980 η αύξηση της συμμετοχής των γυναικών με μικρά παιδιά υπήρξε ραγδαία. Οι γυναίκες επένδυσαν στην εκπαίδευσή τους καθώς η προοπτική ήταν η εργασία. Η απόφασή τους να συμμετέχουν στην απασχόληση εξαρτάται λιγότερο από τα εισοδήματα του συζύγου τους. Η προσφορά εργασίας των γυναικών μοιάζει όλο και περισσότερο με αυτήν των ανδρών. Μέχρι το 1990 περισσότερο από το ήμισυ όλων των γυναικών με παιδιά επέστρεφαν στο εργατικό δυναμικό εντός ενός έτους από τη γέννηση. Από το 1940, όταν εκσυγχρονίστηκαν οι διαδικασίες απογραφής του εργατικού δυναμικού, το ποσοστό συμμετοχής όλων των παντρεμένων λευκών γυναικών ήταν μόλις 12,5%. Είναι δυνατόν, επομένως, η συμμετοχή των παντρεμένων γυναικών στο εργατικό δυναμικό στις Ηνωμένες Πολιτείες να ακολουθεί την όλη οικονομική ανάπτυξη παρόμοια με εκείνη που σημειώθηκε σε πολλές αναπτυσσόμενες χώρες (Goldin, 1995).

1.1.3 Τι έγινε στο πεδίο των αμοιβών

- Η αναλογία ανδρών-γυναικών στις αποδοχές πλήρους απασχόλησης μειώθηκαν σε πολλές περιόδους κατά τη διάρκεια του εικοστού αιώνα. Οι διαφορές των δύο φύλων επηρεάζονται κατά ένα περίπλοκο τρόπο από τις αλλαγές της συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό. Οι μισθολογικές διαφορές ανά φύλο έχουν μειωθεί τον τελευταίο αιώνα, αλλά η κατανομή των μισθών για όλους τους Αμερικανούς αρχικά διευρύνθηκε, στη συνέχεια μειώθηκε σημαντικά κατά τη δεκαετία του 1940, προτού αυξηθεί ξανά στη μετά το 1975 περίοδο. Η συντριπτική πλειοψηφία των κερδών για τους εργαζόμενους και οι αλλαγές στην

² Το αποτέλεσμα του εισοδήματος είναι η επίπτωση από την μεταβολή του εισοδήματος που δεν προέρχεται από εργασία (κρατώντας τον μισθό σταθερό) στις ώρες εργασίας.

Το αποτέλεσμα υποκατάστασης περιγράφει τι συμβαίνει στο βέλτιστο συνδυασμό κατανάλωσης καθώς αυξάνεται ο μισθός, κρατώντας την ωφέλεια σταθερή. Συνεπώς, το αποτέλεσμα υποκατάστασης υπονοεί ότι μια αύξηση στο ωρομίσθιο, κρατώντας το πραγματικό εισόδημα σταθερό, αυξάνει τις ώρες εργασίας. Συνοψίζοντας τη σχέση μεταξύ ωρών εργασίας και ωρομισθίου μια αύξηση του ωρομισθίου οδηγεί σε αύξηση των ωρών εργασίας αν το αποτέλεσμα υποκατάστασης υπερσχύει του αποτελέσματος εισοδήματος (Βλέπε Borjas, 2003, σελ. 60-68).

αγορά εργασίας μπορεί να αποδοθούν στη θεμελιώδη πρόοδο της τεχνολογίας. Η τεχνολογική αλλαγή αύξησε το μισθό των γυναικών σε σχέση με αυτό των αντρών.

- Λίγο μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η μείωση στους μισθούς είναι εμφανής για τους άντρες και τις γυναίκες χωριστά και για συγκεκριμένα επαγγέλματα. Ακόμα και στην περίπτωση των διευθυντικών στελεχών η μείωση στους μισθούς ακολουθεί ταχείς ρυθμούς. Μια εξήγηση είναι ότι στις πρώτες δεκαετίες του εικοστού αιώνα οι απλοί εργαζόμενοι σε υπαλληλικές θέσεις με δευτεροβάθμια εκπαίδευση ήταν μη ανταγωνιστικές ομάδες και κέρδιζαν σημαντικές αμοιβές. Η επέκταση όμως της δημόσιας εκπαίδευσης και των ιδιωτικών εμπορικών σχολών, αύξησε πολύ την προσφορά για κοινές υπαλληλικές θέσεις, γεγονός που επεκτείνεται από τις αρχές του 1920 έως τη δεκαετία του 1950.
- Μια κρίσιμη παρατήρηση για το πώς εξελίχθηκαν οι μισθοί και το κομμάτι της απασχόλησης είναι τα παρακάτω δεδομένα. Το 1900 μόλις το 35% όλων των λευκών παντρεμένων γυναικών ισχυρίστηκαν ότι είχαν κάποιο επάγγελμα. Τα ευρήματα που αναφέρονται στην εργασία της Goldin (1994) δείχνουν ότι ένα πολύ μεγαλύτερο ποσοστό εργάστηκε με μισθό ή παρήγαγε στον τομέα της αγοράς, είτε στα σπίτια τους, στο οικογενειακό αγρόκτημα ή στην οικογενειακή επιχείρηση. Επίσης κάποιες γυναίκες εργάζονται κατά διαστήματα ή για λίγες ώρες την εβδομάδα και δεν ανέφεραν καν το επάγγελμα τους. Λαμβάνοντας υπόψη το κοινωνικό στίγμα που υπήρχε ενάντια στις λευκές παντρεμένες γυναίκες που εργάζονταν με αμοιβή, δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι το αναφερόμενο ποσοστό συμμετοχής των παντρεμένων γυναικών στο εργατικό δυναμικό ήταν εξαιρετικά χαμηλό, όταν η εργασία των γυναικών ήταν κατά κύριο λόγο 'οικιακά'. Λιγότερες από το 10% των παντρεμένων γυναικών 35-44 εργάζονταν. Το αποτέλεσμα εισοδήματος ήταν μεγάλο και αρνητικό (μικρές αυξήσεις στο εισόδημα του συζύγου οδηγούσαν σε έξοδο της γυναίκας του από την αγορά εργασίας). Το αποτέλεσμα υποκατάστασης του μισθού ήταν μικρό (αυξήσεις στο μισθό προκαλούσαν λίγες εισόδους στην εργασία).

1.1.4 Η εξέλιξη στο πεδίο των αμοιβών ανά δεκαετίες

- Κάθε μια από τις περιόδους γνώρισε επίσης διάφορες αλλαγές στους μισθούς των γυναικών σε σχέση με αυτούς των αντρών. Η αύξηση της σχετικής αμοιβής

αντρών και γυναικών στις αρχές του εικοστού αιώνα ‘αντιμάχεται’ τον προηγούμενο αιώνα όταν οι γυναίκες εισήλθαν για πρώτη φορά στο χειρωνακτικό τομέα. Κατά τη διάρκεια 1820-1850 η αναλογία αντρών-γυναικών στο μισθό αυξήθηκε από περίπου 0.35 έως 0.50 στον τομέα της μεταποίησης (Goldin, 1994). Η τεχνολογική αλλαγή που καταστρατηγεί την ανάγκη για σωματική δύναμη σε ορισμένες βιομηχανικές δραστηριότητες, ήταν ο κρίσιμος παράγοντας για την αύξηση του μισθού των γυναικών σε σχέση με των αντρών καθώς και της αύξησης της απασχόλησης των γυναικών γενικότερα. Το 1900 η αναλογία του μισθού πλήρους απασχόλησης των γυναικών εργαζομένων με τον αντίστοιχο μισθό ενός άντρα εργαζομένου ήταν 0,46. Αλλά γύρω στο 1930 ο δείκτης είχε αυξηθεί σε 0.55. Μεγάλο μέρος της αύξησης προκλήθηκε από το κίνημα των γυναικών από τα χαμηλά αμειβόμενα επαγγέλματα, όπως αυτό του υπηρετικού προσωπικού και τους χειρώνακτες υπαλλήλους, αλλά ακόμα και από εργαζόμενους σε υπαλληλικές θέσεις γραφείων και σε καταστήματα λιανικής πώλησης. Στο πρώτο μισό αυτού του αιώνα η γυναικεία έκρηξη της απασχόλησης συνδέεται με τη μεγάλη επέκταση της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης εκείνη την περίοδο. Οι διαφορές στο μισθό μεταξύ αντρών και γυναικών άρχισαν να μειώνονται μετά από μια σχετικά σταθερή περίοδο 1955-1980. Άλλη μείωση του χάσματος αντρικών και γυναικείων μισθών συνέβη στις πρώτες δεκαετίες αυτού του αιώνα.

- Αλλά η πρόοδος που είχαν οι γυναίκες σε σχέση με τους άντρες στα κέρδη της πλήρους απασχόλησης φαίνεται να σταματάει την περίοδο μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Περιέργως, αυτή ήταν η περίοδος με τη μεγαλύτερη αύξηση των μισθών σε γενικές γραμμές και της ισότητας των αμοιβών γενικότερα. Ήταν επίσης μια περίοδος τεράστιας ανάπτυξης της συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό των παντρεμένων αλλά και των ηλικιωμένων γυναικών. Υπάρχει μια σχέση μεταξύ των μισθών των γυναικών και της αυξημένης συμμετοχής τους στο εργατικό δυναμικό που διέφευγε σε πολλούς ερευνητές, οι οποίοι θεωρούν παράδοξο το γεγονός ότι αν και τα ποσοστά συμμετοχής των γυναικών αυξήθηκαν η σχέση με τους μισθούς τους παρέμεινε σταθερή (Goldin, 1994).

Η σχέση μεταξύ των μισθών και της συμμετοχής προκύπτει από τη σχέση μεταξύ της συσσωρευμένης εμπειρίας εργασίας όλων των εργαζομένων γυναικών και των αλλαγών στη γυναικεία συμμετοχή στο εργατικό δυναμικό. Έτσι η μικρή ή μηδαμινή εργασιακή εμπειρία των νεοεισερχόμενων καθηλώνει και τους

μισθούς αυτών, με αποτέλεσμα να μειώνεται το συνολικό ποσοστό. Αλλά με κάθε χρόνο που περνάει η συμμετοχή των γυναικών αυξάνεται και η αρνητική επίπτωση των νέων εργαζομένων μειώνεται. Από το 1980 η εργασιακή εμπειρία του μέσου όρου της γυναικείας εργασίας άρχισε να αυξάνεται. Επιπλέον οι γυναίκες είχαν κάνει την καλύτερη επένδυση σε δεξιότητες εργασίας πριν την είσοδο τους στο εργατικό δυναμικό και είχαν πιο ρεαλιστικές προσδοκίες σχετικά με τη διάρκεια ζωής της εργασίας τους. Ως αποτέλεσμα αυτών αλλά και άλλων λόγων η αναλογία γυναικών και αντρών ως προς τα κέρδη άρχισε να ανεβαίνει και να έχει αυξηθεί 10 ποσοστιαίες μονάδες μέχρι το 1981. Το 1981 η αναλογία γυναικών-αντρών με μέσες ωριαίες αποδοχές ήταν 0.63, αλλά το 1991 ήταν 0.73. Ο λόγος ήταν ακόμα μεγαλύτερος για νέες μορφωμένες γυναίκες σε σύγκριση με τους αντίστοιχους άντρες (Goldin, 1994).

Προσδιοριστικοί παράγοντες

- Οι αλλαγές που σημειώθηκαν τόσο στην εκπαίδευση όσο και στο συνταξιοδοτικό καθεστώς μείωσαν το ποσοστό συμμετοχής του εργατικού δυναμικού. Η αυξημένη εκπαίδευση μείωσε την αμειβόμενη εργασία των νέων, η αυξημένη συνταξιοδότηση σήμαινε μείωση στην αμειβόμενη εργασία των ηλικιωμένων αντρών. Το αντιστάθμισμα στη μείωση του εργατικού δυναμικού του εικοστού αιώνα υπήρξε η αύξηση της συμμετοχής των γυναικών. Η μεγαλύτερή τους συμμετοχή σε αυτόν τον αιώνα αύξησε το ποσοστό συμμετοχής του συνολικού εργατικού δυναμικού στις ηλικίες 25 έως 44 κατά περίπου 50%. Φυσικά η αύξηση της γυναικείας αμειβόμενης εργασίας δεν μεταφράζεται σε άμεση αύξηση του εθνικού εισοδήματος. Ορισμένες ώρες της αμειβόμενης εργασίας των γυναικών επιβάρυναν τη μείωση των εγχώριων προϊόντων, όπως το ψωμί και τα είδη ένδυσης. Αλλά ακόμα και αν η αύξηση του γυναικείου εργατικού δυναμικού δεν αύξησε το εθνικό εισόδημα ωστόσο έχει τεράστια κοινωνική και πολιτική σημασία.
- Επειδή η αύξηση της γυναικείας αμειβόμενης απασχόλησης ήταν μια αλλαγή με τεράστιες συνέπειες, οι παράγοντες που προωθούν αυτή την τάση είναι σημαντικοί. Η επέκταση της μέσης εκπαίδευσης, ιδιαίτερα των νέων γυναικών, καθώς και η ανάπτυξη των υπαλλήλων γραφείου και των υπαλλήλων σε τομείς πωλήσεων τη δεκαετία του 1920, ήταν οι πρώτες αλλαγές που προσέλκυαν μια

μεγάλη ομάδα ενηλίκων παντρεμένων γυναικών στη μισθωτή εργασία. Η αυξημένη εκπαίδευση των γυναικών και η συνεχιζόμενη αύξηση της ζήτησης για θηλυκούς εργαζόμενους σε υπαλληλικές θέσεις τροφοδότησε τη μεγάλη αύξηση της συμμετοχής μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Η αύξηση των πραγματικών μισθών των εργαζομένων γυναικών ήταν η μεγάλη πρόκληση για να εγκαταλείψουν την οικογενειακή εστία.

- Δεν είχαν όλες οι δεκαετίες φυσικά το ίδιο σύνολο παραγόντων να πραγματευτούν. Στην προ το 1940 περίοδο οι περισσότεροι από τους παράγοντες δεν οδηγούσαν σε στροφή της γυναικείας απασχόλησης. Όμως κατά την περίοδο 1940-1960 μετατοπίζεται η ζήτηση εργασίας για τις γυναίκες, γεγονός που άλλαζε ριζικά το σκηνικό. Πιο πρόσφατα αυξήθηκε και η προσφορά εργασίας από τις γυναίκες και τώρα προσφορά και ζήτηση μοιράζονται ισότιμο μερίδιο στην αγορά εργασίας.
- Η πρόοδος των εργασιακών θεμάτων καθ' όλη τη διάρκεια του εικοστού αιώνα συνδέεται στενά με την εκπαίδευση. Ο μέσος όρος ετών εκπαίδευσης αυξήθηκε τόσο για τους άντρες όσο και για τις γυναίκες σε όλο τον αιώνα. Σε όλη την Αμερική αυξήθηκε η συμμετοχή των νέων, ειδικά των κοριτσιών, σε γυμνάσια και λύκεια, ξεκινώντας από τις ομάδες που γεννήθηκαν από το 1900 περίπου μέχρι το 1920. Η πρόοδος στην εκπαίδευση των κολεγίων άρχισε στη μετά τον Β Παγκόσμιο Πόλεμο περίοδο και εν μέρει τροφοδοτήθηκε από γενναιόδωρες επιδοτήσεις.
- Η συμμετοχή των κυβερνήσεων στην αγορά εργασίας μέσω της ρύθμισης της νομοθεσίας αυξήθηκε σημαντικά κατά τον εικοστό αιώνα. Η αποζημίωση των εργαζομένων στηριζόμενη στη νομοθεσία (Workers Compensation) ήταν η πρώτη κοινωνική ασφάλιση που πέρασε στις Ηνωμένες Πολιτείες. Επίσης σοβαρό θέμα κατά την προοδευτική εποχή ήταν οι ώρες εργασίας και η απασχόληση των γυναικών και των παιδιών. Οι ώρες των γυναικών περιορίστηκαν με την αιτιολογία της προστασίας προς τα παιδιά. Αντίθετα κανένας νόμος δεν κατάφερε να περιορίσει τις ώρες των αντρών. Η πρόσφατη εργατική νομοθεσία με ουσιαστικές επιπτώσεις διέπει την πρόσληψη και την προαγωγή των γυναικών και των εγκύων γυναικών. Η Πράξη Πολιτικών Δικαιωμάτων του 1964 καλύπτει τη γυναικεία απασχόληση. Με ψήφισμα του 1967 και τροποποίηση του 1978 απαγορεύονται οι διακρίσεις στην πρόσληψη και στις συνθήκες εργασίας. Η πιο

πρόσφατη νομοθεσία είναι το Οικογενειακό και Ιατρικό δεδομένο (1994), το οποίο εγγυάται για τους περισσότερους εργαζομένους το δικαίωμα να λαμβάνει περιορισμένη άδεια άνευ αποδοχών για τα νεογνά, τα παιδιά και άλλους άρρωστους συγγενείς. Η εξέλιξη των θεσμών της αγοράς εργασίας επηρέασε την ευημερία των ατόμων αλλά και τις τάσεις στη μακροοικονομία. Καθώς οι εργαζόμενοι/ες αποκτούν περισσότερη ασφάλεια (προστασία απασχόλησης) επενδύουν περισσότερο σε δεξιότητες που έχει ανάγκη η επιχείρηση.

1.2 Η εικόνα της απασχόλησης (Ευρώπη)

Δύο κύρια αποτελέσματα έχουν προκύψει από την ανάλυση του διαχωρισμού των θέσεων εργασίας σε όλη την Ευρώπη (Pissarides, 2005)³.

Πρώτον, η μερική και η προσωρινή απασχόληση εμφανίζουν συστηματικά χαρακτηριστικά που τις καθιστούν σημαντικά διαφορετικές από τις "τυπικές" θέσεις εργασίας. Ειδικότερα, οι θέσεις μερικής απασχόλησης στη νότια Ευρώπη δεν αποδίδουν τόση ικανοποίηση από την εργασία, όσο οι θέσεις εργασίας πλήρους απασχόλησης, και οι μόνιμες θέσεις εργασίας σχεδόν παντού θεωρούνται ανώτερες σε σχέση με άλλες παρόμοιες τακτικές θέσεις εργασίας, αν και οι διαφορές είναι και πάλι πιο έντονες στην χώρας της νότιας Ευρώπης.

Δεύτερον, δεδομένου ό,τι οι γυναίκες υπερεκπροσωπούνται σε αυτές τις άτυπες θέσεις εργασίας στις περισσότερες Ευρωπαϊκές χώρες, συστηματικά χαρακτηριστικά αυτών των θέσεων εργασίας μπορεί να είναι ένας σημαντικός παράγοντας των διαφορών του φύλου. Δεδομένου ότι οι άτυπες θέσεις εργασίας δεν θεωρούνται τόσο καλές όσο οι τυπικές θέσεις εργασίας στη νότια Ευρώπη, η υπερεκπροσώπηση των γυναικών στις θέσεις αυτές μπορεί να είναι απόδειξη των φυλετικών διακρίσεων. Αντίθετα, στην κεντρική και βόρεια Ευρώπη, οι άτυπες θέσεις εργασίας είναι είτε λιγότερο διαδεδομένες (όπως στην περίπτωση της προσωρινής εργασίας), ή φαίνεται να αντικατοπτρίζουν καλύτερα τις προτιμήσεις των γυναικών για λιγότερες ώρες εργασίας (όπως στην περίπτωση της μερικής απασχόλησης).

Ωστόσο τα στατιστικά στοιχεία αντικατοπτρίζουν την εικόνα με το ποσοστό της γυναικείας απασχόλησης σε Ευρώπη και βόρεια Αμερική το 2000 να είναι στο 59%, ενώ το αντίστοιχο των αντρών στο 75%. Η μικρότερη διαφορά στη ποσοστιαία

³ Η ενότητα που επιχειρεί την ανασκόπηση της γυναικείας απασχόλησης στην Ευρώπη στηρίζεται στο άρθρο του Pissarides, 2005.

απασχόληση αντρών και γυναικών το 2000 παρατηρείται στις Σκανδιναβικές χώρες και είναι 8% υπέρ των πρώτων. Με δεδομένο ότι το 1960 η γυναικεία απασχόληση ήταν στο 40,5% στις χώρες αυτές, η εξέλιξη είναι πολύ σημαντική. Στις Αγγλοσαξονικές χώρες η διαφορά αντρών γυναικών το 2000 αγγίζει το 14%, ενώ η αύξηση της γυναικείας απασχόλησης από το 1960 έως το 2000 είναι της τάξης του 22%. Η μεγαλύτερη διαφορά εμφανίζεται στις Μεσογειακές χώρες με τη γυναικεία απασχόληση το 2000 να είναι στο 40%, ενώ αυτή των αντρών περίπου στο 70%. Η αύξηση του ποσοστού των γυναικών κατά τις δεκαετίες 1960-2000 δεν ξεπερνάει το 10%. Στην υπόλοιπη Ευρώπη η γυναικεία απασχόληση αυξήθηκε περίπου 20% από το 1960 έως το 2000, αλλά και η διαφορά αντρών γυναικών στην απασχόληση το 2000 αγγίζει το 20%. (Pissarides, 2005).

- ✓ Ένα ενδιαφέρον συναφές ερώτημα είναι πώς οι γυναίκες στη νότια Ευρώπη ανταποκρίνονται στην επιθυμία για μεγαλύτερη ευελιξία στις ώρες εργασίας, δεδομένου του επαγγελματικού διαχωρισμού και των διακρίσεων εναντίον των άτυπων θέσεων εργασίας. Δεδομένου ότι κατά μέσο όρο μόνο το 15% των γυναικών που εργάζονται κατέχουν θέσεις μερικής απασχόλησης στην Ιταλία, την Ισπανία, την Πορτογαλία και την Ελλάδα, έναντι ενός μέσου όρου 25% στην υπόλοιπη Ευρωπαϊκή Ένωση, η προφανής απάντηση είναι ότι τείνουν να μείνουν έξω από το εργατικό δυναμικό.
- ✓ Αλλά υπάρχουν επίσης κάποια στοιχεία από άλλες μορφές απασχόλησης που προσφέρουν μεγαλύτερη ευελιξία στις ώρες εργασίας. Η πρώτη από αυτές είναι η αυτοαπασχόληση, μια καριέρα που προσελκύει 18,3% των μισθωτών γυναικών στη νότια Ευρώπη, αλλά μόνο το 7,2% των γυναικών που εργάζονται σε άλλες χώρες. Η δεύτερη μορφή απασχόλησης είναι η μη αμειβόμενη εργασία στην οικογενειακή επιχείρηση, η οποία προσελκύει και πάλι 7,3% των εργαζόμενων γυναικών στη νότια Ευρώπη και μόνο το 1% των γυναικών στις άλλες χώρες.
- ✓ Η απασχόληση των γυναικών αυτών πρέπει να επισημοποιηθεί εάν τα δικαιώματά τους πρέπει να προστατευθούν και οι στόχοι της Λισσαβόνας θα επιτευχθούν. Αλλά για να γίνει αυτό, ένα πρώτο βήμα είναι η μείωση των διακρίσεων στις άτυπες μορφές απασχόλησης.

1.2.1 Τι έγινε στο πεδίο των αμοιβών

- Η ανάλυση του μισθολογικού χάσματος των φύλων έχει δείξει ότι οι σημαντικές διαφορές στις αμοιβές των ανδρών και των γυναικών παραμένουν στην Ευρώπη. Παρά το γεγονός ότι το μισθολογικό χάσμα δεν είναι τόσο μεγάλο όσο στην Αμερική, οι λόγοι κατά πάσα πιθανότητα δεν οφείλονται στις λιγότερες διακρίσεις εις βάρος των γυναικών στην Ευρώπη, αλλά στο γεγονός ότι η ανισότητα των μισθών είναι μεγαλύτερη στις Ηνωμένες Πολιτείες και οι μέσες αποδοχές των ανδρών και των γυναικών είναι επίσης πολύ διαφορετικές. Οι πολιτείες φαίνεται να μειώνουν λίγο το μισθολογικό χάσμα - αν και η συγκεκριμένη ανάλυση δεν είναι σε θέση να διακρίνει ανάμεσα σε αυτό ως στόχο της πολιτικής ένωσης ή ως αποτέλεσμα του γεγονότος ότι τα συνδικάτα έχουν την τάση να συμπιέζουν τη δομή των μισθών. Επίσης, αν και οι χώρες της Μεσογείου με την πρώτη ματιά χαρακτηρίζονται από χαμηλότερες μισθολογικές διαφορές σε σχέση με την υπόλοιπη Ευρώπη, το αποτέλεσμα αυτό δεν είναι βάσιμο γιατί στις χώρες της Μεσόγειου τα ποσοστά συμμετοχής των γυναικών είναι χαμηλότερα και συγκεντρωμένα στις πιο έμπειρες γυναίκες. Οι διαφορές μεταξύ των φύλων είναι μεγαλύτερες στις χαμηλότερες δεξιότητες και όταν μιλάμε για το μικρό αριθμό των ανειδίκευτων γυναικών που συμμετέχουν στη νότια Ευρώπη το μισθολογικό χάσμα διευρύνεται όπως εκείνο των άλλων ευρωπαϊκών χωρών. (Pissarides, 2005).
- Από τη βιβλιογραφία των ΗΠΑ εξάγεται το συμπέρασμα ότι η αύξηση του ποσοστού συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό έχει επηρεάσει δυσμενώς τους μισθούς των ανειδίκευτων εργαζομένων, και των νέων ειδικότερα. Στην Ευρώπη, όπου οι μισθοί είναι στο κάτω άκρο ή η διανομή είναι λιγότερο ευέλικτη και καμία τέτοια επίδραση δεν μπορεί να ανιχνευθεί, αλλά υπάρχει επίδραση στα ποσοστά ανεργίας των νέων. Έχει βρεθεί ότι η αύξηση στη μέση αγορά εργασίας της εμπειρίας των γυναικών μειώνει τα ποσοστά ανεργίας τόσο των ανδρών όσο και των νέων εργαζομένων γυναικών. Στο βαθμό που ότι η εμπειρία αυξάνει την επίδραση που έχει η εργασία των γυναικών στην ανεργία των νέων, η αρνητική επίπτωση σχετίζεται με υποκατάσταση των νέων και άπειρων γυναικών από νέες και έμπειρες γυναίκες.

- Η αναλογία των ωριαίων αποδοχών των γυναικών σε σχέση με των αντρών στις Μεσογειακές χώρες είναι καλύτερη στην Ιταλία. Στις Σκανδιναβικές χώρες η βέλτιστη αναλογία παρατηρείται στη Δανία. Στην υπόλοιπη Ευρώπη με βάση την ίδια αναλογία προκρίνεται το Βέλγιο και τη Γαλλία. (Pissarides, 2005)

Προσδιοριστικοί παράγοντες

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον αποτελούν οι παράγοντες στους οποίους οφείλεται η συμμετοχή των γυναικών στις χώρες του ΟΟΣΑ. Έρευνες δείχνουν ότι οι προτιμήσεις για το παραδοσιακό πρότυπο του άνδρα είναι χαμηλά μεταξύ των ζευγαριών με μικρά παιδιά, γεγονός που σχετίζεται σε μεγάλο βαθμό με την αύξηση της γυναικείας προσφοράς εργασίας. Μετά την εξέταση των ανεπαρκειών της αγοράς και στρεβλώσεις που μπορεί να εμποδίζουν τη συμμετοχή των γυναικών, το αποτέλεσμα έρευνας έδωσε νέα εμπειρικά στοιχεία σχετικά με την επίδρασή τους στη συμμετοχή των γυναικών. Η ανάλυση έδωσε τα ακόλουθα κύρια συμπεράσματα πολιτικής: (Jaumotte, 2003)⁴

- Μια πιο «ουδέτερη» φορολογική μεταχείριση των κινήτρων για εργασία του δεύτερου μέλους της οικογένειας σε σχέση με τα ενιαία εισοδήματα ενισχύει τη συμμετοχή των γυναικών και αυξάνει την απόδοση στην εργασία στην αγορά των παντρεμένων γυναικών. Επίσης, η αύξηση των κινήτρων μεταξύ των συζύγων για να μοιραστούν την εργασία της αγοράς, οδηγεί τις πιο ανενεργές γυναίκες να αναλάβουν θέσεις μερικής απασχόλησης.
- Η αύξηση της διαθεσιμότητας των ευκαιριών μερικής απασχόλησης τείνει επίσης να αυξάνει τη συμμετοχή των γυναικών, αν και αυτό δεν ισχύει στον ίδιο βαθμό σε όλες τις χώρες. Πράγματι, οι προτιμήσεις για εργασία με μειωμένο ωράριο ποικίλλει μεταξύ των χωρών. Αν και υπάρχει προτιμώμενη διάταξη εργασίας σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες, η μερική απασχόληση δεν θεωρείται ελκυστική από τις γυναίκες στις περισσότερες σκανδιναβικές χώρες και στις χώρες της Νότιας Ευρώπης. Τέλος, όταν η μερική απασχόληση επιφέρει μείωση των μισθών, χαμηλή κάλυψη της κοινωνικής ασφάλισης, εργασιακή ανασφάλεια, και χαμηλή εκπαίδευση, ενέχει τον κίνδυνο περιθωριοποίησης των γυναικών σε αυτές τις θέσεις εργασίας. Σε τέτοιες

⁴ Η ενότητα που επιχειρεί την ανασκόπηση της γυναικείας απασχόλησης στην Ευρώπη στηρίζεται στο άρθρο της Jaumotte, 2003.

περιπτώσεις η πολιτική πρέπει να στοχεύει στην ενθάρρυνση της βελτίωσης της πρόσβασης σε θέσεις εργασίας πλήρους απασχόλησης, ή να μειώνει τις αρνητικές μελλοντικές συνέπειες στην καριέρα που μπορεί να έχει μια περίοδος σε εργασία μερικής απασχόλησης.

- Τα επιδόματα τέκνου δημιουργούν μια επίδραση στα εισοδήματα τέτοια που μειώνουν την προσφορά εργασίας από τις γυναίκες, ιδιαίτερα των δυνητικών εργαζομένων με μερική απασχόληση. Μια καλύτερη εναλλακτική λύση για τα οφέλη του παιδιού - από την άποψη της αύξησης της προσφοράς εργασίας των γυναικών - είναι η επιδότηση φροντίδας των παιδιών, καθώς αυξάνουν τις πιθανότητες επιστροφής στην αγορά εργασίας. Η υπόθεση για την αύξηση της δημόσιας ενίσχυσης για τη φροντίδα των παιδιών μπορεί να είναι ιδιαίτερα ισχυρή όταν μια πιεστική δομή των μισθών περιορίζει την παροχή προσιτής φροντίδας παιδιών (κάνοντας το σχετικό κόστος της φροντίδας των παιδιών μεγαλύτερο) ή / και όπου η υψηλή φορολογική σφήνα μεταξύ δεύτερου μισθού και μεμονωμένου ατόμου δυσκολεύει την εργασία των γυναικών. Τα επιδόματα τέκνου, ωστόσο μπορεί να δικαιολογούνται για λόγους οριζόντιας ισότητας μεταξύ των οικογενειών των διαφόρων τύπων και για τη μείωση της φτώχειας.
- Η παροχή γονικής άδειας με αποδοχές τείνει επίσης να ενισχύει την γυναικεία συμμετοχή στην αγορά εργασίας, βοηθώντας τις γυναίκες να συνδυάσουν την εργασία με την οικογενειακή ζωή και ενισχύουν την προσήλωσή τους στην αγορά εργασίας μέσω μιας εγγυημένης απασχόλησης. Ωστόσο, λαμβάνοντας γονική άδεια για μεγάλο χρονικό διάστημα μπορεί να επιδεινωθούν δεξιότητες για την αγορά εργασίας, γεγονός που μπορεί να βλάψει τη μελλοντική εξέλιξη της σταδιοδρομίας και τα κέρδη. Πέραν των 20 εβδομάδων, το οριακό αποτέλεσμα της γονικής άδειας για τη συμμετοχή των γυναικών γίνεται αρνητικό.
- Η ανεπαρκής φροντίδα των παιδιών είναι περισσότερο ένα εμπόδιο για την πλήρη απασχόληση παρά για τη μερική απασχόληση. Πράγματι, η παροχή προσιτής παιδικής μέριμνας και η παροχή γονικής άδειας τείνουν να ενθαρρύνουν την πλήρη απασχόληση απ' ό,τι τη συμμετοχή σε μερική απασχόληση. Αντίθετα, η παροχή υπηρεσιών φροντίδας των παιδιών φαίνεται

πιο ανεπαρκής σε επίσημο επίπεδο ημερήσιας φροντίδας από ότι στο επίπεδο της προσχολικής εκπαίδευσης.

- Οι επιδοτήσεις φροντίδας των παιδιών θα είναι πιο αποτελεσματικές και ως εκ τούτου, λιγότερο δαπανηρές, όταν η γυναίκα συμμετέχει στο εργατικό δυναμικό. Η αποτελεσματικότητα μπορεί επίσης να ενισχυθεί με τη στόχευση σε φορολογικές περικοπές και με επιδοτήσεις για τη φροντίδα των παιδιών σε γυναίκες με χαμηλή ειδίκευση που δυσκολεύονται περισσότερο στην απόφαση τους για προσφοράς εργασίας. Τα γνωστά προβλήματα κινήτρων που σχετίζονται με τις ανάγκες εισοδήματος, ωστόσο, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη.
- Παρά το γεγονός ότι οι πολιτικές φορολογίας και οι πολιτικές συμφιλίωσης εργασίας-οικογένειας μπορεί να έχουν σημαντικές επιπτώσεις στην συμμετοχή των γυναικών, η οικονομετρική ανάλυση δείχνει επίσης ότι η εκπαίδευση των γυναικών, καθώς και η λειτουργία των αγορών εργασίας (που μεταφράζεται σε χαμηλά ποσοστά ανεργίας), και οι πολιτικές αποφάσεις (με δεδομένο ότι υπάρχουν σταθερές επιδράσεις) παραμένουν οι κυριότεροι προσδιοριστικοί παράγοντες της συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας. Οι δημόσιες πολιτικές για την προώθηση της εκπαίδευσης των γυναικών θα μπορούσαν να έχουν επίσης ένα σημαντικό αντίκτυπο στη συμμετοχή των γυναικών. Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η επιλογή της εκπαίδευσης μιας γυναίκας μπορεί να εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις μελλοντικές προοπτικές σταδιοδρομίας της, και ιδίως να σχετίζεται με τις πολιτικές που θα βοηθήσουν την συμφιλίωση εργασίας και οικογενειακής ζωής. Σε περίπτωση που αυτές οι πολιτικές είναι περισσότερο ανεπτυγμένες, οι γυναίκες είναι πιο πιθανό να επενδύσουν στην εκπαίδευση τους.
- Τέλος, τα στοιχεία στην πρόσφατη βιβλιογραφία δείχνουν ότι η αύξηση του επιπέδου συμμετοχής των γυναικών δεν προέρχονται κατ'ανάγκη από τη μείωση της γονιμότητας. Πράγματι, όταν η αύξηση της συμμετοχής των γυναικών υποστηρίζεται από κατάλληλες πολιτικές επαγγελματικής και οικογενειακής συμφιλίωσης, οι γυναίκες τείνουν να επιτύχουν ένα υψηλότερο επίπεδο συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό, χωρίς μείωση της γονιμότητας, και ίσως ακόμη και με μικρή αύξηση της γονιμότητας.

1.2.2 Οι φάσεις της εξέλιξης

Ο σύγχρονος οικονομικός ρόλος των γυναικών εμφανίστηκε σε τέσσερις φάσεις (Goldin, 2006). Οι τρεις πρώτες φάσεις ήταν εξελικτικές, η τελευταία ήταν επαναστατική. Η φάση I συνέβη από τα τέλη του δέκατου ένατου αιώνα έως τη δεκαετία του 1920. Η φάση II ήταν από το 1930-1950, η φάση III εκτείνεται από το 1950 έως τα τέλη της δεκαετίας του 1970, και η φάση IV, η «ήσυχη επανάσταση», ξεκίνησε στα τέλη της δεκαετίας του 1970 και είναι ακόμη σε εξέλιξη. Τρεις πτυχές των επιλογών των γυναικών διακρίνουν την εξελικτική από την επαναστατική φάση: ο ορίζοντας, η ταυτότητα, και η λήψη αποφάσεων.

Οι εξελικτικές φάσεις είναι εμφανείς σε δεδομένες χρονολογικές σειρές σε σχέση με τη συμμετοχή του εργατικού δυναμικού. Η επαναστατική φάση διακρίνεται από τη χρήση αποδεικτικών χρονικών στοιχείων σχετικά με τις γυναίκες, είναι πιο προβλέψιμη στο χώρο εργασίας, έχει μεγαλύτερη ταύτιση με την καριέρα, και χαρακτηρίζεται από καλύτερη ικανότητα των γυναικών να παίρνουν κοινές αποφάσεις με τους συζύγους τους. Κάθε μία από αυτές τις σειρές έχει μια απότομη ρήξη ή σημείο καμπής που σηματοδοτεί την κοινωνική και οικονομική αλλαγή. Σημαντικό είναι να διερευνηθεί η σχέση μεταξύ της ανάπτυξης των μοντέρνων οικονομιών και της πραγματικότητας που έχει επιφέρει στην οικονομία η αλλαγή του γυναικείου ρόλου. Τελικά η ερώτηση που τίθεται είναι αν η επανάσταση έχει σταματήσει ή αν θα αντιστραφεί.

Εξελικτική και Επαναστατική Φάση

Η αυξημένη συμμετοχή των γυναικών στην οικονομία ήταν η πιο σημαντική αλλαγή στην αγορά εργασίας κατά τη διάρκεια του περασμένου αιώνα. Το σύγχρονο οικονομικό τους ρόλο εμφάνισαν στις ΗΠΑ σε τέσσερις διακριτές φάσεις. Οι τρεις πρώτες ήταν εξελικτικές, η τελευταία ήταν επαναστατική. Η επανάσταση ήταν μια «ήσυχη», δεν είναι ο τύπος «big-bang». Η χρήση των όρων "εξέλιξη" και "επανάσταση" δεν είναι τυχαία. Η διάκριση μεταξύ των δύο σχετίζεται με τις επιλογές και τις αποφάσεις των γυναικών. Η πρώτη αφορά τον "ορίζοντα" δηλαδή το πως μια γυναίκα αντιλαμβάνεται ότι η ζωή της στο εργατικό δυναμικό θα είναι μακρά και συνεχής ή διαλείπουσα και σύντομη. Η δεύτερη αφορά την "Ταυτότητα". Δηλαδή, αν μια γυναίκα βρίσκει την ατομικότητα στην εργασία, στο επάγγελμα ή στη

σταδιοδρομία της. Η τρίτη αφορά την «λήψη αποφάσεων.» Εδώ η διάκριση είναι αν οι αποφάσεις λαμβάνονται πλήρως ή από κοινού, αν μια γυναίκα είναι παντρεμένη ή σε μια μακρόχρονη σχέση, ή αν αντίθετα η γυναίκα είναι μια «δευτερεύουσα εργαζόμενη». Έτσι, η μετάβαση από την εξέλιξη στην επανάσταση ήταν μια αλλαγή από στατική διαδικασία λήψης αποφάσεων με περιορισμένο ορίζοντα, σε δυναμική διαδικασία λήψης αποφάσεων με μακροπρόθεσμο ορίζοντα. Οι George A. Akerlof και Rachel E Kranton (2000) θεωρούν πως η αντίληψη των ατόμων για την ταυτότητά τους επηρεάζει τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις τους.

Στις εξελικτικές φάσεις η ταυτότητα των ενηλίκων σχηματιζόταν με το γάμο τους, ενώ στην επαναστατική φάση η διαμόρφωση της ταυτότητας μπορούσε να προηγηθεί του γάμου. Η μετάβαση από την εξέλιξη στην επανάσταση, άλλωστε, δεν συμβαίνει μόνο στις πιο υψηλά μορφωμένες γυναίκες. Η διάκριση που χρησιμοποιείται εδώ μεταξύ «εργασίας» και «καριέρας» αφορά τον βαθμό στον οποίο το άτομο πιστεύει ότι θα είναι στο εργατικό δυναμικό για ένα επαρκές χρονικό διάστημα. Εκείνοι των οποίων η συμμετοχή θα είναι περιορισμένη θα λάβουν τις θέσεις που συνεπάγονται λιγότερη απόσβεση κατά τη διάρκεια απουσίας από την εργασία, ενώ αυτοί με ένα μεγάλο χρονικό ορίζοντα στην απασχόληση θα λάβουν τις θέσεις που απαιτούν πιο τυπική εκπαίδευση.

Τι οικονομικούς και κοινωνικούς δείκτες αποκαλύπτουν τα αποτελέσματα των φάσεων; Οι πρωταρχικοί λόγοι που χρησιμοποιούνται για να αποδείξουν την οικονομική και κοινωνική αλλαγή είναι η συμμετοχή στο εργατικό δυναμικό, καθώς και οι ετήσιες ώρες εργασίας και πλήρους απασχόλησης εργασίας. Αλλά αυτοί οι λόγοι αποκαλύπτουν περισσότερα σχετικά με τις εξελικτικές φάσεις παρά με την επαναστατική φάση.

Αν και δεν αποκαλύπτουν απότομες αλλαγές, η αύξηση της συμμετοχής και η αύξηση των ωρών εργασίας που πραγματοποιήθηκαν από τις γυναίκες ήταν ωστόσο κρίσιμη προϋπόθεση για τη μετάβαση από την εξελικτική στην επαναστατική φάση. Περισσότερο σημαντικό, όμως, είναι ότι η συμμετοχή στο εργατικό δυναμικό από μόνη της δεν είναι επαναστατική, με την κλασική έννοια του όρου. Αυξημένη συμμετοχή και περισσότερες ώρες εργασίας δεν συνεπάγονται απαραίτητα αλλαγές σε ορίζοντα, ταυτότητα, και λήψη αποφάσεων. Οι γυναίκες στις φτωχές χώρες, για παράδειγμα, συχνά απασχολούνται στο χώρο της αμειβόμενης εργασίας σε μεγάλο βαθμό, αλλά λίγοι θα μπορούσαν να ισχυριστούν ότι είναι μέρος της κοινωνικής και οικονομικής επανάστασης. Ενήλικες γυναίκες απασχολούνταν στις Ηνωμένες

Πολιτείες ιστορικά. Ωστόσο, πριν από το 1940 που απασχολούνταν παντρεμένες γυναίκες προέρχονταν δυσανάλογα από τα διάφορα επίπεδα εκπαίδευσης. Οι ταυτότητές τους, ακριβώς όπως και των γυναικών στις φτωχές χώρες, δεν βρέθηκαν στις εργασίες τους. Οι αποφάσεις τους τις οδήγησαν σε θέσεις εργαζομένων δεύτερης κατηγορίας και η προσπάθεια για εργασία στην αγορά εξατμίζεται όταν τα οικογενειακά εισοδήματα αυξάνονται αρκετά.

Οι τρεις φάσεις της εξελικτικής αλλαγής και η γέννηση των οικονομικών της εργασίας.

Οι αλλαγές από τη μια φάση στην επόμενη οφείλονταν σε ποικίλες εξωγενείς αλλαγές. Αυτές οι αλλαγές περιλαμβάνουν την αυξημένη ζήτηση σε σχέση με τις γυναίκες εργαζόμενες σε γραφείο στις αρχές του εικοστού αιώνα, που έκανε «καλές» θέσεις εργασίας διαθέσιμες και την ανάπτυξη των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση από το 1910 έως το 1940, η οποία αύξησε σημαντικά την παροχή των εν δυνάμει εργαζομένων γραφείου. Οι αλλαγές στο νοικοκυριό λόγω της τεχνολογίας παραγωγής από τη δεκαετία του 1920 έως τη δεκαετία του 1940 άλλαξαν επίσης την εργασία των γυναικών.

Καθεμία από τις φάσεις παρήγαγε διαφορετικά μεγέθη για τις δύο βασικές παραμέτρους της εργασίας: την ελαστικότητα του μισθού και την εισοδηματική ελαστικότητα της εξίσωσης Slutsky (Varian, 1992). Όταν το κοινωνικό στίγμα σχετιζόταν με την αμειβόμενη εργασία των συζύγων, η επίδραση στα εισοδήματα ήταν μεγάλη (και αρνητική). Όταν, ταυτόχρονα, το αποτέλεσμα υποκατάστασης ήταν μικρό, η αυξημένη ζήτηση μπορούσε να κάνει ελάχιστα για να αυξήσει την αμειβόμενη απασχόληση των γυναικών και τα υψηλότερα εισοδήματα για τους συζύγους λειτουργούσαν προς την αντίθετη κατεύθυνση. Έτσι, η αύξηση της απασχόλησης των παντρεμένων γυναικών επέφερε διάφορες αλλαγές που άλλαξε τις δύο παραμέτρους της εξίσωσης Slutsky.

Για διάφορους λόγους που θα γίνουν σαφείς, η ελαστικότητα υποκατάστασης της προσφοράς εργασίας τελικά μεγάλωσε και η επίπτωση στο εισόδημα (σε απόλυτη τιμή) συρρικνώθηκε. Στα τέλη της δεκαετίας του 1940 και του 1950 η ζήτηση εργασίας άρχισε να κάνει στροφή σε μια μάλλον ελαστική γυναικεία λειτουργία της προσφοράς εργασίας. Η επίδραση συνεχίστηκε και τα ποσοστά συμμετοχής των παντρεμένων γυναικών στο εργατικό δυναμικό αυξήθηκαν. Επειδή οι ελαστικότητες αλλάζουν σε καθεμία από τις φάσεις, η σχετική σημασία της προσφοράς και της

ζήτησης εργασίας εξηγεί την αύξηση της συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό και των ωρών εργασίας.

Κάθε εξελικτική φάση, άλλωστε, οδήγησε σε σημαντικές προόδους στον τομέα της σύγχρονης εμπειρικής και θεωρητικής εργασίας της οικονομίας που αντικατοπτρίζει την αλλαγή του ρόλου των γυναικών. Η μελέτη της εργασίας ήταν κάποτε εγκλωβισμένη στα θεσμικά όργανα της αγοράς εργασίας. Καθώς η γυναικεία απασχόληση αυξήθηκε, οι οικονομολόγοι άρχισαν να μελετούν την προσφορά εργασίας και τις αποφάσεις που λαμβάνονται από τις οικογένειες και τα νοικοκυριά. Η συζήτηση που προηγήθηκε της εξέλιξης των σύγχρονων οικονομικών της εργασίας θα σταματήσει με τις εξελίξεις της δεκαετίας του 1960. Δεν θα ήταν υπερβολή να πούμε ότι οι γυναίκες «γέννησαν» τα σύγχρονα οικονομικά της εργασίας. Οι οικονομολόγοι χρειάζονται διακυμάνσεις για να αναλύσουν τις αλλαγές στη συμπεριφορά και οι γυναίκες παρέχουν μια πληθώρα από αυτό. Οι άνδρες δεν παρέχουν τόσο ενδιαφέρουσες πληροφορίες καθώς η συμμετοχή τους και οι ώρες εργασίας δεν αλλάζουν πολύ κατά την πάροδο του χρόνου.

Φάση I: Τέλη δέκατου ένατου αιώνα έως τη δεκαετία του 1920- Η ανεξάρτητη Γυναίκα εργαζόμενη

Από τα τέλη του δέκατου ένατου αιώνα έως τη δεκαετία του 1920 οι εργαζόμενες γυναίκες στην αγορά εργασίας, σε αντίθεση με όσες εργάζονταν στο σπίτι ή την οικογενειακή επιχείρηση, ήταν κατά κανόνα νέες και άγαμες. Ήταν συχνά εργαζόμενες στον τομέα της μεταποίησης ή δούλευαν στον τομέα των υπηρεσιών, όπως υπηρέτριες και πλύστρες. Αυτές οι γυναίκες παρουσίαζαν ελάχιστη ή καμία εκπαίδευση στην εργασία και είχαν χαμηλές αμοιβές. Η μειοψηφία ήταν επαγγελματίες εργαζόμενοι, συχνά εκπαιδευτικοί, και υπάλληλοι γραφείου, μια ομάδα που επεκτάθηκε πάρα πολύ από την αρχή της δεκαετίας του 1910. Η συντριπτική πλειοψηφία των γυναικών εργαζομένων ήταν ανεπαρκώς μορφωμένη, ιδίως αυτών που προέρχονταν από νοικοκυριά με χαμηλό εισόδημα και εκείνων που ο αρχηγός της οικογένειας είναι αλλοδαπός.

Φάση II: 1930 έως 1950 - Ελάφρυνση των Περιορισμών σχετικά με την εργασία των παντρεμένων γυναικών

Από το 1930-1950 το ποσοστό συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό των παντρεμένων γυναικών από 35 έως 44 ετών αυξήθηκε κατά 15,5 ποσοστιαίες μονάδες, ή από

περίπου 10% έως 25%. Μόλις το 8% των απασχολούμενων γυναικών παντρεύτηκε το 1890, 26% το 1930 και 47% το 1950 Το ποσοστό των ανύπαντρων γυναικών στο εργατικό δυναμικό δεν είχε μειωθεί πολύ. Μάλλον η συμμετοχή στο εργατικό δυναμικό των παντρεμένων γυναικών είχε αυξηθεί σημαντικά.

Η μετάβαση από τη Φάση I στη Φάση II ήρθε περίπου λόγω των πολλών συμπληρωματικών παραγόντων, εξωγενών ως προς την εργασία των γυναικών. Το πιο σημαντικό ήταν ότι αυξήθηκε σημαντικά η ζήτηση για υπαλλήλους γραφείου που ξεκινά στις αρχές του 1900 με την άφιξη των νέων τύπων τεχνολογίας της πληροφορίας και την τεράστια αύξηση των εγγραφών στο γυμνάσιο και την αποφοίτησή τους από το 1910 έως το 1930. Το τμήμα του γυναικείου εργατικού δυναμικού που απασχολούνται ως υπάλληλοι γραφείου αυξήθηκε από το 6% το 1900 σε 23% το 1930. Τόσο η αυξημένη ζήτηση για υπαλλήλους γραφείου όσο και η αύξηση της προσφοράς για αποφοίτους γυμνασίου σήμαινε ότι, πριν από το γάμο, οι νεαρές γυναίκες εισήλθαν με καλύτερους όρους εργασίας. Μερικές εξακολουθούν να απασχολούνται μετά το γάμο, αν και τα επίπεδα ήταν επουσιώδη μέχρι το 1940.

Μέρος της εξόδου από το γάμο οφειλόταν στα 'δεσμά' του γάμου, που ήταν κανονισμοί που ανάγκαζαν τις ανύπαντρες γυναίκες να εγκαταλείψουν την απασχόληση στην έγγαμη ζωή τους και δέσμευαν το μισθό των παντρεμένων γυναικών. Αυτά τα 'δεσμά' υπήρχαν σε πολλές σχολικές μονάδες και σε κάποιες γραμματειακές θέσεις εργασίας ιδιαίτερα στη δεκαετία του 1930, αλλά είχαν σχεδόν εξ' ολοκλήρου εξαλειφθεί μετά τις αρχές του 1940.

Καθώς η εργασία των γυναικών έγινε πιο αποδεκτή, ιδιαίτερα από τους συζύγους τους, η εισοδηματική επίπτωση μειώθηκε. Ταυτόχρονα, το φαινόμενο της υποκατάστασης αυξήθηκε σημαντικά. Ένας από τους λόγους αύξησης της υποκατάστασης αφορά την αύξηση της μερικής απασχόλησης. Αν και οι εβδομαδιαίες ώρες εργασίας έχουν μειωθεί σημαντικά από το 1900 έως το 1930, η εργασία μερικής απασχόλησης είναι κάτι σπάνιο. Η απουσία ευελιξίας των ωρών και των ημερών τοποθετούνται στα όρια της ελαστικότητας υποκατάστασης. Δεδομένου ότι ο πραγματικός μισθός για τις γυναίκες αυξήθηκε, το περιθώριο της αλλαγής ήταν η συμμετοχή, και όχι οι ώρες.

Με τη δημιουργία των θέσεων εργασίας μερικής απασχόλησης στα 1940 και την τεράστια επέκταση στη δεκαετία του 1950, το φαινόμενο της υποκατάστασης έγινε μεγαλύτερο. Παράγοντες που ενισχύουν το φαινόμενο περιλαμβάνουν την σχεδόν πλήρη εξάπλωση των σύγχρονων, ηλεκτρικών οικιακών συσκευών, όπως το ψυγείο

και το πλυντήριο ρούχων καθώς και η προηγούμενη επέκταση των βασικών εγκαταστάσεων όπως το ηλεκτρικό ρεύμα, το τρεχούμενο νερό, και το καζανάκι. Η μειωμένη τιμή αυτών των συσκευών οδηγεί στη μείωση των μισθών των γυναικών και στην αύξηση της ελαστικότητας της συνολικής γυναικείας προσφοράς εργασίας.

Φάση III: 1950 έως 1970-Ρίζες της Επανάστασης

Η συμμετοχή στο εργατικό δυναμικό των παντρεμένων γυναικών συνέχισε να επεκτείνεται στη δεκαετία του 1950 έως 1970, σε μεγάλο βαθμό αρχικά για τη μεγαλύτερη ομάδα γυναικών (45 έως 54 ετών) και αργότερα με ραγδαία αύξηση των ποσοστών για τη νεότερη ομάδα (25 έως 34 ετών). Για τις παντρεμένες γυναίκες στην ομάδα των 35 έως 44 χρόνων, η συμμετοχή αυξήθηκε από 25% σε 46% από το 1950 – 1970. Στη δεκαετία του 1940 και του 1950 η γυναικεία προσφορά εργασίας έχει γίνει σημαντικά πιο ελαστική και επομένως, ανταποκρίνεται περισσότερο στις αλλαγές των μισθών. Ταυτόχρονα, η επίδραση του εισοδήματος συνέχισε την πτωτική τάση καθώς η εργασία για τις παντρεμένες γυναίκες έγινε πιο αποδεκτή. Ο μέσος όρος των παντρεμένων εργαζόμενων γυναικών μέχρι τη δεκαετία του 1940 ήταν περισσότερο μορφωμένος από ότι ο μέσος όρος των παντρεμένων γυναικών του πληθυσμού, μια ακόμη ένδειξη ότι η επίδραση της αντικατάστασης είχε αρχίσει να επηρεάζει το αποτέλεσμα του εισοδήματος.

Όμως, παρά τη μεγάλη αύξηση της απασχόλησης, οι παντρεμένες γυναίκες ήταν ακόμα τα δευτερεύοντα εισοδήματα στα νοικοκυριά. Έπαιρναν την προσφορά εργασίας για τους συζύγους τους ως δεδομένη. Το ανθρώπινο κεφάλαιο τους συνέχισε να αυξάνεται, αλλά οι επενδύσεις συνέβησαν κυρίως στη βασική εκπαίδευση ή την επαγγελματική κατάρτιση, αλλά όχι στην εργασία. Γραμματείς, εκπαιδευτικοί, νοσηλευτές, κοινωνικοί λειτουργοί, και βιβλιοθηκονόμοι, μεταξύ άλλων, είχαν για τις θέσεις εργασίας τους περισσότερες από τις αναγκαίες δεξιότητες.

Η Ήσυχη Επανάσταση-Φάση IV: Αργά 1970 μέχρι σήμερα

Τα περισσότερα μέτρα συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό δεν αποκαλύπτουν ότι υπήρξε μια επανάσταση στην οικονομική κατάσταση των γυναικών από τα τέλη της δεκαετίας του 1970. Μια εξαίρεση είναι το ποσοστό συμμετοχής του εργατικού δυναμικού για τις παντρεμένες γυναίκες (20-44 ετών) με ένα παιδί κάτω από την ηλικία του ενός έτους, η οποία εκτινάχθηκε από 20% το 1973 στο 62% το 2000. Αλλά σε γενικές γραμμές τα ποσοστά συμμετοχής για τις παντρεμένες γυναίκες, όπως

και τα ποσοστά αυτών που εργάζονται με πλήρες ωράριο, αποκαλύπτουν μόνο μικρές αυξήσεις για αρκετές δεκαετίες.

Αντίθετα, η συμμετοχή στο εργατικό δυναμικό των παντρεμένων γυναικών αυξήθηκε σημαντικά στις εξελικτικές φάσεις II και III. Όπως συζητήθηκε νωρίτερα, το ποσοστό συμμετοχής του εργατικού δυναμικού, από μόνο του, δεν αποτελεί αξιόπιστο δείκτη της κοινωνικής και οικονομικής επανάστασης. Η αύξηση της συμμετοχής κατά τη διάρκεια της Φάσης III, ωστόσο, ήταν μια σημαντική προϋπόθεση για την αθόρυβη επανάσταση. Αν η ραγδαία αύξηση των ποσοστών συμμετοχής είναι απαραίτητη προϋπόθεση, αλλά δεν είναι σημάδι της επανάστασης, τότε ποιοι είναι οι δείκτες της; Οι Επαναστατικές δείκτες βρέθηκαν σε διάφορες σειρές που απεικονίζουν τα τρεις αλλαγές που αναφέραμε προηγουμένως: τον ορίζοντα, την ταυτότητα, και τη λήψη αποφάσεων.

Επεκτείνοντας τους ορίζοντες οι γυναίκες αναμένουν με μεγαλύτερη ακρίβεια το μελλοντικό τους εργασιακό βίο. Με πιο ακριβείς προσδοκίες θα μπορούσαν να προετοιμαστούν καλύτερα, επενδύοντας στην εκπαίδευση και θα μπορούσαν να αναλάβουν θέσεις που ενέχουν πρόοδο. Δηλαδή, θα μπορούσαν να σχεδιάσουν την επαγγελματική τους σταδιοδρομία και όχι τις θέσεις εργασίας.

Η επαναστατική φάση ξεκίνησε με ομάδες που γεννήθηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1940 και ήταν έφηβοι στα μέσα της δεκαετίας του 1960. Αυτές οι νεαρές γυναίκες άρχισαν να αντιλαμβάνονται ότι η ενήλικη ζωή τους θα διέφερε ουσιωδώς από εκείνη της γενιάς της μητέρας τους. Οι νεαρές γυναίκες αντιλαμβάνονται ότι η ζωή τους θα διαφέρει από τις μεγαλύτερες. Αναθεωρημένες προσδοκίες για το μέλλον της απασχόλησης οδήγησε νεαρές γυναίκες να συνεχίσουν με το κολέγιο και τις μεταπτυχιακές σπουδές. Τα κορίτσια, στη δεκαετία του 1970 και του 1980, άρχισαν να παίρνουν περισσότερα μαθήματα προετοιμασίας για το κολέγιο και περιόρισαν το χάσμα στη φυσική και στα μαθηματικά σε σχέση με τα αγόρια. Επίσης τα κορίτσια αύξησαν την ικανότητά τους στα μαθηματικά και την ανάγνωση. Οι μεγαλύτερες επενδύσεις στο ανθρώπινο κεφάλαιο είναι ένας πιθανός λόγος της αύξησης της εργασιακής εμπειρίας των γυναικών σε σχέση με τους άνδρες. Άλλοι πιθανοί λόγοι περιλαμβάνουν τους νόμους κατά των διακρίσεων και τις κυβερνητικές παρεμβάσεις για την επιβολή τους.

Η επανάσταση μπορεί επίσης να παρατηρηθεί στην αλλαγή των προοπτικών των γυναικών σχετικά με τις ατομικές ταυτότητες τους. Καθώς οι γυναίκες παντρεύονταν αργότερα, είχαν «φτιάξει ένα όνομα» για τον εαυτό τους πριν αλλάξουν το όνομά

τους. Στη δεκαετία του 1970 και συνεχίζοντας και στη δεκαετία του 1980 περισσότερες γυναίκες διατήρησαν το επώνυμό τους μετά το γάμο, ιδιαίτερα μεταξύ εκείνων που είχαν μεγάλες θέσεις ευθύνης στην εργασία τους. Μέχρι το 1990 περίπου 20% του συνόλου των πτυχιούχων γυναικών διατήρησαν το επώνυμό τους στο γάμο, παρόλο που κατά την ίδια χρονική περίοδο το ποσοστό μειώθηκε κάπως.

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1960 ένα σημαντικό μέρος των αμερικανικών πρωτοετών φοιτητών κολεγίου έχουν ρωτηθεί σχετικά με τη μελλοντική προσωπική ικανοποίηση τους και τους σχετικούς ρόλους της οικογένειας, τα οικονομικά, την ουσιαστική φιλοσοφία της ζωής, βοηθώντας τους άλλους, και την επαγγελματική επιτυχία. Η μείωση στην ελαστικότητα των μισθών συνεχίστηκε στον εικοστό αιώνα. Η μείωση στην επίδραση υποκατάστασης αναστράφηκε απότομα κατά τα πρώτα δύο τρίτα του αιώνα με τάση προς τα πάνω.

Από τη δεκαετία του 1990 τα εισοδήματα και τα αποτελέσματα της υποκατάστασης της συνάρτησης προσφοράς εργασίας είναι κάπως μεγαλύτερα για τις γυναίκες από ό,τι για τους άνδρες. Οι αλλαγές αυτές αντικατοπτρίζουν μια θεμελιώδη μεταμόρφωση για το πώς οι γυναίκες έβλεπαν την απασχόλησή τους. Αντί για θέση εργασίας, οι περισσότερες βλέπουν την απασχόληση ως μέρος μιας μακράς σταδιοδρομίας. Οι περισσότερες θεωρούν την εργασία τους ως μια θεμελιώδη πτυχή της ικανοποίησής τους στη ζωή και βλέπουν την εργασία τους ως αναπόσπαστο μέρος του κοινωνικού κόσμου τους. Εισοδήματα και επιδράσεις υποκατάστασης άλλαξαν τόσο για γυναίκες σε οικογένειες με χαμηλές απολαβές όσο και με υψηλές και σε όλα σχεδόν τα επίπεδα της εκπαίδευσης. Εθνογραφική έρευνα επιβεβαιώνει το εμπειρικό εύρημα ότι περισσότερο οι φτωχές γυναίκες αυξάνουν την προσκόλλησή τους στο χώρο εργασίας ως πηγή προσωπικής ταυτότητας.

Το αποτέλεσμα της επέκτασης των οριζόντων ήταν ότι οι νεότερες γενιές των γυναικών ήταν σημαντικά καλύτερα προετοιμασμένες για να εισέλθουν στην αγορά εργασίας και ήταν αποφασισμένες να έχουν σταδιοδρομία. Οι αλλαγές αυτές αντανακλώνται στα επαγγέλματα και στις αποδοχές τους σε σχέση με αυτά των ανδρών. Οι αποδοχές των γυναικών σε σχέση με αυτές των ανδρών άρχισαν να αυξάνονται γύρω στο 1980 αφού είχαν παραμείνει σταθερές από τη δεκαετία του 1950. Μεγάλο μέρος της αύξησης οφείλεται στην αύξηση της εμπειρίας των γυναικών και στις πιο σχετικές με την αγορά δεξιότητες τους. Επαγγέλματα που παραδοσιακά θεωρούνται γυναικεία, όπως δασκάλια, νοσοκόμα, βιβλιοθηκονόμος και κοινωνική λειτουργός, μεταλλάχθηκαν σε μια διαφορετική ομάδα επαγγελματιών

όπως δικηγόρος, ιατρός, καθηγητής και διευθυντής. Αλλά έχει επίσης σημειωθεί ότι, ακόμη και μέσα στις ίδιες τις ομάδες οι αποδοχές των γυναικών αυξήθηκαν σε σχέση με εκείνες των ανδρών.

Τι προκάλεσε την επανάσταση;

Στη δεκαετία του 1950 και του 1960 η ζήτηση εργατικού δυναμικού αυξήθηκε σημαντικά και για τις γυναίκες που αγωνίστηκαν σε ένα σχετικά σταθερό και μάλλον ελαστικό περιβάλλον της προσφοράς εργασίας. Αλλά πολλές από οι γυναίκες στη Φάση III βρέθηκαν προ εκπλήξεως. Ήταν συχνά παγιδευμένες σε θέσεις που είχαν μικρή πρόοδο. Λίγες συνέχισαν τις επαγγελματικές και μεταπτυχιακές σπουδές. Αλλά η επόμενη γενιά παρατήρησε τη μεγάλη αύξηση της συμμετοχής και την αύξηση της πλήρους απασχόλησης των άμεσων προκατόχων τους. Θα στηριχτούν σε αυτή τη βάση για να δημιουργήσουν πιο συγκεκριμένες προσδοκίες για το μέλλον τους. Με αυτόν τον τρόπο θα ήταν καλύτερα προετοιμασμένες να επενδύσουν σε ανθρώπινο κεφάλαιο. Ως μαθήτριες γυμνασίου πήραν περισσότερα μαθήματα προετοιμασίας για το κολέγιο και καλύτερες βαθμολογίες στις σχετικές δοκιμασίες και η επάρκεια τους αυξήθηκε σε σχέση με τα αγόρια. Αύξησαν σημαντικά τη συμμετοχή τους στα κολλέγια και την αποφοίτηση τους.

Η ηλικία του πρώτου γάμου για τις γυναίκες κολλεγίων αυξήθηκε στις ομάδες που γεννήθηκαν γύρω στο 1950. Η καθυστέρηση εισόδου στο γάμο έδωσε τη δυνατότητα στις γυναίκες να λάβουν επίσημη εκπαίδευση και να εργαστούν. Το ποσοστό διαζυγίων άρχισε να αυξάνεται το 1960. Ο συνδυασμός της αύξησης των διαζυγίων και η μεγαλύτερη ηλικία για τον πρώτο γάμο για τις γυναίκες σήμαινε ότι η οικονομική ανεξαρτησία τους έγινε πιο πολύτιμη. Αυτές οι αλλαγές αλλοίωσαν την μέχρι τότε ταυτότητα των γυναικών και έκαναν την καριέρα επίκεντρο του κόσμου τους.

Ένας από τους λόγους αύξησης του ορίου ηλικίας για τον πρώτο γάμο ήταν η εισαγωγή του αντισυλληπτικού χάπιού. Παρά το γεγονός ότι το χάπι εγκρίθηκε από την Υπηρεσία Τροφίμων και Φαρμάκων των ΗΠΑ ως μέθοδος αντισύλληψης το 1960 και γρήγορα διαδόθηκε μεταξύ των παντρεμένων γυναικών, για τις νέες και άγαμες γυναίκες ήταν δύσκολο να προμηθευτούν το χάπι λόγω των περιοριστικών νόμων του κράτους. Αυτό άρχισε να αλλάζει από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 και στις αρχές της δεκαετίας του 1970, εξαιτίας νομικών αλλαγών σε κρατικό επίπεδο. Το χάπι απέτρεψε συχνά και τον πρόωρο γάμο, γεγονός που επέτρεψε στις γυναίκες τη

συνέχεια των σπουδών τους στο κολλέγιο και τη δυνατότητα να σχεδιάσουν ένα ανεξάρτητο μέλλον και να διαμορφώνουν τις ταυτότητές τους πριν από το γάμο και την οικογένεια.

Το ερώτημα που γεννάται είναι αν υπάρχει ένα «φυσικό ποσοστό» της συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό. Τα γυναικεία ποσοστά συμμετοχής του εργατικού δυναμικού και η αναλογία αυτών που εργάζονται με πλήρες ωράριο δεν είναι πλέον στα ύψη, πόσο μάλλον να αυξάνεται. Τα ποσοστά συμμετοχής των γυναικών από όλες σχεδόν τις ηλικίες, τα επίπεδα της εκπαίδευσης, και την οικογενειακή κατάσταση φαίνεται να έχουν σταθεροποιηθεί από το 1990, μετά από μία συνεχόμενη αύξηση τουλάχιστον κατά τον τελευταίο αιώνα. Το ποσοστό συμμετοχής των παντρεμένων αποφοίτων κολεγίου γυναικών στα τριάντα, για παράδειγμα, κυμάνθηκε γύρω στο 76% από το 1990. Για απόφοιτες λυκείου παντρεμένες γυναίκες στα τριάντα τους, ένα ποσοστό περίπου 72% έχει διατηρηθεί τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια. Έτσι, ένα οροπέδιο στη συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό φαίνεται να έχει κατακτηθεί πριν δύο δεκαετίες. Το ποσοστό συμμετοχής των γυναικών με βρέφη μπορεί να έχει ακόμη και μειωθεί.

Αυτά τα γεγονότα έχουν οδηγήσει πολλούς να αναρωτιούνται αν κάποιου είδους «φυσικό ποσοστό» της συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό έχει επιτευχθεί. Το ερώτημα είναι αν πραγματικά το φυσικό ποσοστό συμμετοχής είναι χαμηλότερο από ό, τι κάποιοι νόμιζαν ότι θα ήταν. Το 1965 μόνο το 40% των γυναικών ήταν στο εργατικό δυναμικό και το 57 τοις εκατό είχε παιδιά κάτω των έξι ετών. Τα ποσοστά συμμετοχής αυξήθηκαν από το 1965 έως το 1999 κατά 37 ποσοστιαίες μονάδες, ενώ τα ποσοστά αυτών που είχαν παιδιά πάνω από έξι ετών αυξήθηκαν κατά 4 ποσοστιαίες μονάδες. Από το 1980-1999 τα ποσοστά συμμετοχής αυξήθηκαν 11 ποσοστιαίες μονάδες, ενώ αυτών με παιδιά άνω των έξι ετών κατά 12 ποσοστιαίες μονάδες, και από το 1990 έως το 1999 αυξήθηκαν τόσο τα ποσοστά συμμετοχής και των δύο ομάδων κατά περίπου 2,5 ποσοστιαίες μονάδες. Στη δεκαετία του 1990, τα ποσοστά συμμετοχής των γυναικών στο τέλος της δεύτερης δεκαετίας της ζωής τους ήταν πολύ διαφορετικά από εκείνα των αντίστοιχων αντρών.

Στη δεκαετία του 1950 οι Αμερικανοί εξέφρασαν την ανησυχία αν οι γυναίκες θα έπρεπε να πάνε στο κολλέγιο. Πρόσφατα έχει τεθεί παρόμοιο θέμα. Ακόμα και οι γυναίκες που έχουν αποφοιτήσει από τα καλύτερα πανεπιστήμια και τις καλύτερες επαγγελματικές σχολές έχουν αναφερθεί στο να εγκαταλείπουν το εργατικό δυναμικό για τις ανέσεις του σπιτιού και για την οικογένεια, για την ταυτότητα της μητέρας και

της συζύγου. Αντί να "βγει έξω", σύμφωνα με ορισμένους, έκανε μια συνειδητή επιλογή στα τέλη των είκοσι και στις αρχές των τριάντα να αποσυρθεί ("opt out").

Μήπως τα τρέχοντα στοιχεία υποστηρίζουν την ιδέα ότι η αθόρυβη επανάσταση είναι διαλεύκανση; Για να αξιολογηθεί ο "opt out" ισχυρισμός απαιτούνται πολυεπίπεδα δεδομένα επαρκούς χρονικού διαστήματος. Το άτομο που επιλέγει σήμερα να μείνει σπίτι μπορεί να επιστρέψει αύριο στο χώρο εργασίας και η γυναίκα που άφησε το εταιρικό νομικό γραφείο χθες μπορεί να παραβρεθεί στο δημοτικό συμβούλιο μέσα σε ένα χρόνο.

Τρεις Εξελίξεις, η Ήσυχη επανάσταση και η συνέχεια: Μια Σύνοψη

Ποιες δυνάμεις προώθησαν τις τρεις εξελίξεις στις ζωές των ενήλικων γυναικών και οδήγησαν στην αθόρυβη επανάσταση; Με τον κίνδυνο της απλοποίησης ενός πολύπλοκου κοινωνικού και οικονομικού μετασχηματισμού που οδήγησε στη πιο σημαντική αλλαγή του εργατικού δυναμικού του εικοστού αιώνα, συνοψίζονται όσα αναφέρθηκαν παραπάνω.

Τα πρώτα περίπου τρία τέταρτα του εικοστού αιώνα χωρίστηκαν σε τρεις φάσεις της εξελικτικής αλλαγής. Κατά τη διάρκεια της Φάσης I, λίγες ενήλικες και παντρεμένες γυναίκες ανήκαν στο εργατικό δυναμικό. Η εισοδηματική ελαστικότητα από την εργασία των γυναικών ήταν μεγάλη (και αρνητική) και η αντικατάσταση ελαστικότητας της προσφοράς εργασίας ήταν μικρή. Σχεδόν όλη η μεταβολή του ποσοστού συμμετοχής προερχόταν από αλλαγές της προσφοράς εργασίας. Η οικονομική ανάπτυξη και η συνακόλουθη αύξηση των πραγματικών αποδοχών για τις γυναίκες δεν θα προκαλέσει μια αύξηση στην συμμετοχή των ενηλίκων και των παντρεμένων γυναικών.

Αλλά η αλλαγή επήλθε κατά τη διάρκεια της φάσης II. Η εισοδηματική ελαστικότητα μειώθηκε σημαντικά σε (απόλυτο) μέγεθος με την άφιξη ελκυστικών θέσεων εργασίας που μείωσαν το στίγμα που υπήρχε για τις παντρεμένες γυναίκες που εργάζονταν έξω από το σπίτι. Επίσης η αύξηση της σχολικής φοίτησης και αποφοίτησης πολλών νεαρών γυναικών τους έδωσε τη δυνατότητα να βρουν καλές θέσεις εργασίας. Το αποτέλεσμα υποκατάστασης αυξήθηκε σημαντικά με την μείωση των ωρών (και μερών) εργασίας, την αρχή της εργασίας μερικής απασχόλησης, και τη ταχεία διάδοση του ηλεκτρικού στο νοικοκυριό. Επίσης, σημαντική αν και συχνά υπερβολική, ήταν η επίδραση του Β' Παγκοσμίου Πολέμου που απέδειξε ότι η

εργασία είναι άξια σεβασμού τόσο για τις γυναίκες όσο και για τις οικογένειές τους, και απέδειξε στους εργοδότες ότι ήταν κερδοφόρο να απασχολούν γυναίκες.

Στη Φάση III η γυναικεία προσφορά εργασίας ήταν αρκετά ελαστική. Η μεγάλη αύξηση της συνολικής ζήτησης, ιδιαίτερα στη δεκαετία του 1960, και η προσαρμογή των παντρεμένων γυναικών στην εργασία καθώς και η επέκταση της μερικής απασχόλησης, οδήγησε σε μια τεράστια αύξηση της συμμετοχής των παντρεμένων γυναικών στο εργατικό δυναμικό. Συνοπτικά, η ζήτηση στηρίχτηκε στην ελαστική λειτουργία της προσφοράς εργασίας. Ωστόσο, οι αλλαγές αυτές δεν έχουν προβλεφθεί με ακρίβεια από τους συμμετέχοντες στη διαδικασία. Οι περισσότερες γυναίκες-ακόμη και εκείνες με πτυχίο κολεγίου-δεν έκαναν σχέδια να είναι στο εργατικό δυναμικό για μια παρατεταμένη περίοδο. Η εργασία δεν σήμαινε απαραίτητα και καριέρα. Το σύνολο των ικανοτήτων αυτών των γυναικών δεν ήταν ανάλογο με τη διάρκεια συμμετοχής τους στο εργατικό δυναμικό. Αλλά όλα αυτά θα αλλάξουν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Η εικόνα στην Ελλάδα πριν την κρίση

2.1 Η μεγάλη εικόνα της εξέλιξης της απασχόλησης των γυναικών στην Ελλάδα

Η ανάγκη για αύξηση της ευημερίας μέσω της ανόδου του εισοδήματος, της καταπολέμησης της φτώχειας, της δημιουργίας ευνοϊκότερων συνθηκών για την ανατροφή των παιδιών και της προώθησης της ισότητας των φύλων υπαγορεύουν την ενίσχυση της συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας. Ο στόχος αυτός αποτελεί ζητούμενο όχι μόνο για την Ελλάδα αλλά και για τις περισσότερες ανεπτυγμένες χώρες (Ευρωπαϊκή επιτροπή, 2005 στο Νικολίτσα 2006).

Παρότι το ποσοστό συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας στην Ελλάδα παραμένει χαμηλό, έχει σημειωθεί σημαντική πρόοδος τις τελευταίες δύο δεκαετίες. Σε πολύ γενικές γραμμές η περίοδος μετά το 1960 μπορεί να χωριστεί σε δύο φάσεις όσον αφορά την οικονομική δραστηριοποίηση των γυναικών. Κατά την πρώτη δεκαετία παρατηρείται μείωση του ποσοστού συμμετοχής, ενώ από το 1981 και μετά το ποσοστό αυξάνεται κατά περίπου 20 εκατοστιαίες μονάδες (Νικολίτσα, 2006). Οι μεταβολές αυτές, οι οποίες δεν ήταν ομοιόμορφες για όλες τις ηλικιακές ομάδες και γεωγραφικές περιοχές, σχετίζονται άμεσα με αλλαγές στη διάρθρωση της οικονομικής δραστηριότητας και με κοινωνικές και θεσμικές εξελίξεις.

Ειδικότερα, οι αλλαγές στη σύνθεση της οικονομικής δραστηριότητας που σχετίζονται με τη συρρίκνωση του αγροτικού τομέα, την εκβιομηχάνιση της χώρας την περίοδο 1961-1981 και την ταχύτερη επέκταση των υπηρεσιών στη συνέχεια επηρέασαν σημαντικά τη γυναικεία απασχόληση. Πέραν των οικονομικών εξελίξεων, θεσμικές αλλαγές από το δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας του 1970 και μετά δημιούργησαν ευνοϊκότερες συνθήκες για τη συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας. Η σύγκλιση των κατώτατων μισθών των γυναικών προς εκείνους των ανδρών έγινε σταδιακά, μεταξύ 1975 και 1978. Το διάστημα 1981-2001 το ποσοστό συμμετοχής των έγγαμων γυναικών, ενισχύθηκε περισσότερο από ό, τι το ποσοστό συμμετοχής του συνόλου των γυναικών (Νικολίτσα, 2006). Η αύξηση αυτή της συμμετοχής των έγγαμων γυναικών συνοδεύτηκε, και ενδεχομένως επηρεάστηκε, από τη μείωση της γονιμότητας μετά το 1981.

Όπως αναφέρθηκε προηγούμενα, οι μεταβολές του ποσοστού συμμετοχής των γυναικών μετά το 1960 δεν υπήρξαν ομοιόμορφες για όλες τις ηλικιακές ομάδες. Δύο είναι οι βασικές διαφορές: πρώτον, για τις γυναίκες άνω των 44 ετών παρατηρείται αρνητική συσχέτιση μετά το 1981 ανάμεσα στην έκταση της αύξησης της συμμετοχής και στην ηλικία και δεύτερον για τις γυναίκες μεταξύ 15 και 19 ετών καταγράφεται συνεχής μείωση, σε όλο το διάστημα 1961-2001, του ποσοστού συμμετοχής τους. Όσον αφορά την πρώτη κατηγορία η χαμηλότερη αύξηση της συμμετοχής τους οφείλεται και στις ειδικές ρυθμίσεις περί πρόωρης συνταξιοδότησης. Η δεύτερη εξέλιξη αντανακλά τη ραγδαία αύξηση της ζήτησης μετά το 1960 για υπηρεσίες εκπαίδευσης και την αντίστοιχη συνεχή μείωση της παρουσίας των ατόμων κάτω των 19 ετών (ανδρών και γυναικών) στην αγορά εργασίας σε όλο το διάστημα 1961-2001.

Η άνοδος του εκπαιδευτικού επιπέδου των γυναικών που συμμετέχουν στην αγορά εργασίας αντανακλάται και στη βελτίωση των θέσεων που αυτές καταλαμβάνουν. Πράγματι, οι περισσότερες απασχολούμενες σήμερα εργάζονται σε θέσεις μισθωτής απασχόλησης, ενώ το ποσοστό των γυναικών σε υψηλόβαθμες θέσεις αυξάνεται. Όμως παρά την αυξημένη παρουσία των γυναικών, η διαφορά στα ποσοστά συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας σε σχέση με την ΕΕ-15 παραμένει. Η απόκλιση αυτή θα μπορούσε πιθανότατα να εξηγηθεί μέσω κάποιων παραγόντων. Πάντως το χαμηλότερο ποσοστό συμμετοχής στην αγορά εργασίας στην Ελλάδα δεν συνοδεύεται από υψηλότερη γονιμότητα. Οικονομολόγοι και κοινωνιολόγοι αποδίδουν συχνά τις διαφορές ανάμεσα στα ποσοστά συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας μεταξύ χωρών σε κοινωνικούς, πολιτισμικούς και θεσμικούς παράγοντες. Νομοθετικές παρεμβάσεις υπέρ της ισότητας των φύλων, κίνητρα για την απασχόληση των γυναικών αλλά και βελτίωση των υποδομών για τη φύλαξη των παιδιών είναι ορισμένοι από τους παράγοντες που επηρεάζουν και την προσφορά και τη ζήτηση της εργασίας.

Οι ευέλικτες μορφές εργασίας οι οποίες διευκολύνουν το συνδυασμό της επαγγελματικής με την οικογενειακή ζωή, προτιμώνται από πολλές γυναίκες, όμως στην Ελλάδα είναι αναμφίβολη η έκταση στην οποία αυτές οι μορφές χρησιμοποιούνται. Ένας πρόσθετος παράγοντας ο οποίος σύμφωνα με την οικονομική βιβλιογραφία επηρεάζει το συνολικό ποσοστό απασχόλησης είναι η ποιότητα του επιχειρηματικού περιβάλλοντος. Ο υπερβολικός αριθμός ρυθμίσεων ασκεί αρνητική επίδραση στην επιχειρηματική δραστηριότητα, άρα και στη

δημιουργία νέων θέσεων εργασίας (τόσο για άντρες όσο και για γυναίκες). Θεωρείται όμως ότι το ποσοστό απασχόλησης των γυναικών επηρεάζεται περισσότερο από τέτοιου είδους ρυθμίσεις, επειδή αυτές είναι ιδιαίτερα επιβαρυντικές για τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις, οι οποίες είναι συγκεντρωμένες στο κλάδο των υπηρεσιών όπου το ποσοστό των απασχολούμενων γυναικών είναι υψηλό (Pissarides et al., 2005 στο Νικολίτσα, 2006).

Η σπουδαιότητα της αστικότητας του τόπου διαμονής, του εκπαιδευτικού επιπέδου της γυναίκας και της παρουσίας μικρών παιδιών αποτελούν προσδιοριστικούς παράγοντες της συμμετοχής της γυναίκας στην αγορά εργασίας. Η σημασία της αστικότητας του τόπου διαμονής εξηγείται από το γεγονός ότι στις αγροτικές περιοχές απαιτείται η σύμπραξη και των δύο συζύγων λόγω της φύσης της εργασίας. Το εκπαιδευτικό επίπεδο επηρεάζει θετικά τη πιθανότητα συμμετοχής, ενώ ο αριθμός παιδιών κάτω των 6 ετών επιδρά αρνητικά. Στο βαθμό που τα αποτελέσματα μπορούν να συγκριθούν με αυτά από άλλες χώρες, φαίνεται ότι τα παιδιά δεν περιορίζουν τη συμμετοχή των γυναικών στην Ελλάδα εξίσου όσο σε άλλες χώρες. Το αποτέλεσμα αυτό πιθανόν εξηγείται από την ύπαρξη πιο ισχυρών οικογενειακών δεσμών χάρη στους οποίους ήταν πιο εύκολη, τουλάχιστον στο παρελθόν η φύλαξη των παιδιών (Νικολίτσα, 2006).

2.2 Παράγοντες που συνέβαλαν θετικά στην αύξηση της απασχόλησης των γυναικών

Παράλληλα, η αγορά υπηρεσιών φροντίδας προς τα νοικοκυριά σήμερα αποτελεί θεμέλιο λίθο της αύξησης της απασχόλησης των γυναικών. Η παροχή φροντίδας αναγνωρίζεται ολοένα και περισσότερο σαν οικονομικό ζήτημα. Στο μακροοικονομικό πεδίο, συμβάλλει στη δημιουργία πλούτου στην οικονομία αλλά ταυτόχρονα στην πράξη θέτει περιορισμούς στη δυναμική της μεγέθυνσης. Στη μέτρηση της συμβολής της στο συνολικό πλούτο της οικονομίας συγκαταλέγεται μόνο η αμειβόμενη παροχή φροντίδας, αλλά όχι η απλήρωτη (Wagman & Folbre, στο Λυμπεράκη, 2009). Η παροχή φροντίδας μπορεί συχνά να θέτει εμπόδια στην επέκταση της αμειβόμενης απασχόλησης, έχει όμως ταυτόχρονα σημαντική επίπτωση στην ευημερία της κοινωνίας. Η ποιότητα της φροντίδας επηρεάζει τόσο τα χαρακτηριστικά του εργατικού δυναμικού του μέλλοντος όσο και τις σχέσεις υποστήριξης και αλληλεγγύης ανάμεσα στις γενεές.

Η Ελλάδα γνώρισε ένα μεγάλο και απότομο μεταναστευτικό κύμα στη διάρκεια της τελευταίας εικοσαετίας. Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της ελληνικής μεταναστευτικής εικόνας είναι η υψηλή συγκέντρωση μεταναστριών (κυρίως) σε δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών προς τα νοικοκυριά σε ποσοστό σημαντικά υψηλότερο από άλλες χώρες της Ευρώπης. Ο άτυπος χαρακτήρας αυτών των υπηρεσιών σχετίζεται τόσο με τις αμοιβές όσο και με τις συνθήκες εργασίας. Το γεγονός αυτό βέβαια εκτός από μειονεκτήματα προσφέρει και πλεονεκτήματα σε εκείνες που προσφέρουν τις υπηρεσίες αλλά και στα νοικοκυριά που τις αγοράζουν.

2.3 Παράγοντες που είχαν ‘διττό’ χαρακτήρα

Το εργατικό δίκαιο προσπάθησε να ταυτίσει τη γυναίκα με το πρότυπο του άνδρα εργαζόμενου και έτσι χαρακτηρίζεται από μια αντίληψη για την ισότητα η οποία αγνοεί τον διαφορετικό κοινωνικό ρόλο των γυναικών. Εξαίρεση αποτελούν οι λεγόμενες ‘προστατευτικές’ διατάξεις για τη μητρότητα, οι οποίες ενώ θεσπίστηκαν για να διευκολύνουν την επαγγελματική εξέλιξη της μητέρας εργαζόμενης, στην πραγματικότητα τοποθετούν σε υποδεέστερη θέση το σύνολο των εργαζομένων γυναικών. Το κοινοτικό δίκαιο και η εθνική εργατική νομοθεσία προωθεί στο όνομα της ισότητας νομοθετικές ρυθμίσεις, οι οποίες δυσχεραίνουν ακόμα περισσότερο τη θέση της γυναίκας στην αγορά εργασίας.

Μια πολιτική που προκειμένου να περιορίσει τις διαφορές ανάμεσα στα φύλα, εισάγει ρυθμίσεις νομικής μορφής χωρίς μέριμνα υλοποίησης παρά μόνο στο Δημόσιο μπορεί να χαρακτηριστεί ως ‘Νομικιστικός Φορμαλισμός’ (Lyberaki, 2009). Η μη ουσιαστική προσέγγιση των διαφορών οδηγεί στην ομάδα των ‘εντός’ και στην ομάδα των ‘εκτός’ προνομίων (στη διάκριση ‘insiders outsiders’). Το σημείο αυτό είναι καίριο για την ελληνική περίπτωση, όπου η αύξηση του αριθμού των εργαζόμενων γυναικών προήλθε κυρίως από την άνοδο του αριθμού των απασχολούμενων γυναικών στο Δημόσιο. Παράλληλα το γεγονός ότι οι ώρες απασχόλησης στο δημόσιο τομέα είναι λιγότερες και οι αποδοχές των μητέρων στο δημόσιο τομέα στην Ελλάδα είναι καλύτερες, εξηγεί την ελκυστικότητα του Δημοσίου και τη ‘προτίμηση στην πράξη’ για απασχόληση σε αυτό (Λυμπεράκη & Τήνιος, 2010). Και το χειρότερο είναι ότι ο ιδιότυπος αυτός συνδυασμός προστασίας μόνο της απασχόλησης αλλά και της ισότητας μόνο ‘στα χαρτιά’, αλλά και οι

παράλληλες διακρίσεις στην αγορά εργασίας κατέληξαν να τιμωρούν και να καθιστούν περισσότερο ευάλωτη εκείνη την κατηγορία των γυναικών που είχαν και τη μεγαλύτερη ανάγκη προστασίας (Λυμπεράκη, 2014). Ακολούθως, η πρόιμη έξοδος, κυρίως στο δημόσιο τομέα, δημιουργεί ακόμη μεγαλύτερες ανισότητες μεταξύ των γυναικών. Φαίνεται λοιπόν ότι η προστασία των εργαζομένων γυναικών, λειτούργησε με δύο μέτρα και δύο σταθμά στο Δημόσιο και στον Ιδιωτικό τομέα.

Συνεπώς ο δημόσιος τομέας προσέλκυσε μεγάλο αριθμό γυναικών εξαιτίας των ευνοϊκότερων συνθηκών, των λιγότερων ωρών εργασίας και των καλύτερων αμοιβών. Ωστόσο η πολιτική που εφαρμόστηκε για την ισότητα στην απασχόληση παρέβλεψε τις παρενέργειες που είχε για τις εργαζόμενες γυναίκες η μερική μόνο εφαρμογή της ‘ονομαστικής ισότητας’ και της κοινωνικής πολιτικής (και κυρίως με κόστος για τον εργοδότη). Αυτές οι παρενέργειες ενίσχυσαν την κατάπτωση της αγοράς εργασίας με διαφορετικές και πού λιγότερες ευκαιρίες απασχόλησης για τις ‘άλλες γυναίκες’ που δεν εργάζονται στο δημόσιο τομέα. Επιπρόσθετα, η εν λόγω πολιτική ενθάρρυνε την πρόωρη συνταξιοδότηση των γυναικών διακόπτοντας πολλές σταδιοδρομίες και αυξάνοντας εκ νέου το απόθεμα εργασίας των γυναικών σε ηλικία μετά τα 50 (Λυμπεράκη & Τήνιος, 2010). Οι ίδιοι λοιπόν παράγοντες που οδήγησαν σε αύξηση της απασχόλησης των γυναικών θα παίξουν μετά την οικονομική κρίση ανασταλτικό ρόλο στην εργασία των γυναικών.

2.4 Ο ρόλος του άτυπου κοινωνικού κράτους και οι επιπτώσεις του

Ένα από τα ερωτήματα που τίθεται είναι αν ο τρόπος που λειτούργησε η γυναικεία απασχόληση τα τελευταία 50 χρόνια στην Ελλάδα επιβάρυνε το δημοσιονομικό αδιέξοδο στο οποίο τώρα βρίσκεται η χώρα ή εάν η γυναικεία απασχόληση μπορεί να είναι μέρος της λύσης. Οι επιπτώσεις των πολιτικών τόσο στους άντρες όσο και στις γυναίκες δεν είναι εύκολα μετρήσιμες. Αυτό ισχύει σε όλο τον κόσμο, όμως κυρίως στην Ελλάδα. Οποιαδήποτε στατιστική ανάλυση με βάση το φύλο θα ήταν ανεπαρκής αν δεν λάμβανε υπόψη τον ισχυρό παράγοντα της ελληνικής οικογένειας. Αυτό που πρέπει πάντα να παραμένει στο επίκεντρο είναι η διάσταση του φύλου τόσο στον εντοπισμό όσο και στην επίλυση των προβλημάτων. Η απομάκρυνση των γυναικών από την αγορά εργασίας και η επιστροφή στην οικογένεια και την απλήρωτη εργασία θα οδηγούσε σε μείωση των δημοσιονομικών εσόδων. Η ισότητα

των φύλων συνεπάγεται και ισότητα των φορολογικών βαρών και άρα περισσότεροι φορολογούμενοι και περισσότερη φορολογητέα ύλη. Η δημοσιονομική σταθερότητα, η οικονομική ανάπτυξη και η ισότητα των φύλων είναι στόχοι αλληλένδετοι. Δηλαδή η ισότητα δεν επισφραγίζει των ανάπτυξη, αλλά είναι προϋπόθεση εμπέδωσης της (Λυμπεράκη, 2014). Η ύπαρξη περισσότερων εργαζομένων που καταβάλλουν φόρους και ασφαλιστικές εισφορές κατανέμει τη δημοσιονομική επιβάρυνση ευρύτερα και επομένως την καθιστά ευκολότερα αντιμετωπίσιμη. Συνεπώς οι πολιτικές που σχετίζονται με την δημοσιονομική βιωσιμότητα πρέπει να στοχεύουν στην ισότητα των φύλων.

Όσο υπάρχει πληθώρα πολιτικών που λειτουργούν ως αντικίνητρα για την εργασία (φορολογικές, επιδοματικές, θεσμικές στην αγορά εργασίας, επιδόματα και λοιπά), πολλές γυναίκες δεν θα εργάζονται (με αμοιβή). Και όσο δεν εργάζονται, παρατείνεται μια κατάσταση μεγάλης ανισορροπίας ανάμεσα στα φύλα ως προς τις ευκαιρίες ζωής και επιλογών. Αυτή η ανισορροπία επιβαρύνεται από 'άορατα καθήκοντα' τα οποία αλλού στην Ευρώπη υποτίθεται να κάνει το κράτος, αλλά στην Ελλάδα εξ ανάγκης τα κάνουν οι ίδιες οι γυναίκες: δηλαδή καθήκοντα φροντίδας (Bettio & Plantenga, 2004, Lyberaki, 2011a, Matsaganis 2000, στο Λυμπεράκη, 2014).

Οι εξελίξεις στην αγορά εργασίας οδήγησαν στην εδραίωση του χάσματος ανάμεσα στα δύο φύλα. Μέχρι την κρίση οι 'κανονικοί' εργαζόμενοι ήταν οι άντρες και οι γυναίκες είχαν το ρόλο των επικουρικών εργαζομένων. Βέβαια η γενική εικόνα δείχνει πως οι γυναίκες βελτίωσαν τη θέση τους στην αγορά εργασίας, αλλά όχι τόσο όσο αλλού στην Ευρώπη (Bettio & Verashchagina 2009, Jaumotte 2003, Pissarides, et al. 2005 στο Λυμπεράκη, 2014). Από την άλλη πλευρά, οι επιδόσεις των αντρών στην απασχόληση στην Ελλάδα ήταν πολύ κοντά στον μέσο ευρωπαϊκό όρο. Ο συνδυασμός των δύο παραπάνω τάσεων εξηγεί το σαφώς υψηλότερο χάσμα φύλου στην απασχόληση στην Ελλάδα (28 ποσοστιαίες μονάδες) σε σχέση με τον Ευρωπαϊκό μέσο όρο. Ανάλογη τάση αποτυπώνεται και στο χάσμα φύλου στην ανεργία, το οποίο δεν μειωνόταν, παρά το γεγονός ότι μεγάλωνε ο πλούτος της χώρας και οι παραγωγικές δυνατότητες των γυναικών. Η Ελλάδα συνεχίζει και στην πρώτη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα να συγκαταλέγεται στις πρωταθλήτριες της γυναικείας ανεργίας σε συνδυασμό με εντυπωσιακά βαθύ χάσμα φύλου στην ανεργία (Λυμπεράκη, 2014).

Ωστόσο η εικόνα που προκύπτει συνολικά δείχνει ότι ο αντίκτυπος της οικονομικής ύφεσης στα ποσοστά απασχόλησης εμφανίζεται πιο ισχυρός στους άντρες, για όλες τις ομάδες του πληθυσμού, σε σύγκριση με τις γυναίκες (Πίνακας 1). Η παραπάνω διατύπωση κρύβει τον κίνδυνο της παρερμηνείας. Η απασχόληση των γυναικών ήταν σε ανοδική τάση πριν την κρίση, ενώ των αντρών βρισκόταν σε στασιμότητα. Παράλληλα το κόστος απώλειας εργασίας είναι υψηλότερο για την ομάδα που έχει μικρότερη συμμετοχή στην απασχόληση, δηλαδή για τις γυναίκες. Ταυτόχρονα το ελλειμματικό κοινωνικό κράτος επιβαρύνει το ρόλο των γυναικών στην οικογένεια και ατροφεί την οικονομική της ανεξαρτησία, ‘υπερτρέφοντας’ το χάσμα των φύλων.

Πίνακας 1: Εκατοστιαία συμμετοχή των γυναικών 20-59 ετών στην αγορά εργασίας κατά οικογενειακή κατάσταση, 1981-2001.

	Έγγαμες	Άγαμες	Χήρες/Διαζευμένες	Σύνολο
1981	25,1	60,3	41,9	31,3
1991	34,8	63,2	48,2	40,7
2001	49,7	66,1	53,7	53,9

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφές Πληθυσμού, 1981-2001.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η Επίδραση της Κρίσης στο τοπίο της Απασχόλησης των Γυναικών

3.1 Τι συνέβη στην απασχόληση των γυναικών στις προηγούμενες κρίσεις

Η τρέχουσα οικονομική κατάσταση παρουσιάζει μια σειρά από προκλήσεις για τους υπεύθυνους χάραξης της ευρωπαϊκής πολιτικής και των αγορών εργασίας (Smith, 2009)⁵. Πράγματι, η κρίση έχει περιγραφεί διαφορετικά σε προηγούμενες υφέσεις ως προς τη σοβαρότητα και τις επιπτώσεις. Μια βασική διαφορά σχετικά με αυτήν την ύφεση είναι ότι οι επιπτώσεις είναι πιθανό να μοιράζονται πιο ομοιόμορφα για τις γυναίκες από ότι για τους άνδρες, με σημαντικές διαφορές σε σχέση με περιόδους ύφεσης των αρχών της δεκαετίας του 1990 και του 1980. Οι γυναίκες αντιπροσωπεύουν σήμερα ένα πολύ μεγαλύτερο ποσοστό της αγοράς εργασίας και πολλά περισσότερα νοικοκυριά βασίζονται σε δύο εισοδήματα για να τα βγάλουν πέρα. Ως αποτέλεσμα, η επίδραση της γυναικείας απώλειας θέσεων εργασίας έχει σημαντικό αρνητικό αντίκτυπο στα εισοδήματα των νοικοκυριών που είναι μόνο με θηλυκό επικεφαλή ή νοικοκυριά με δύο εργαζόμενους. Πράγματι αρσενική απώλεια θέσεων εργασίας σε διπλά νοικοκυριά δημιουργεί θηλυκούς βιοπαλαιστές και έτσι το αντίκτυπο των ανισοτήτων στην αγορά εργασίας ανάλογα με το φύλο είναι αισθητό όχι μόνο στις μεμονωμένες γυναίκες, αλλά και στο σύνολο των νοικοκυριών.

3.2 Ο Έμφυλος διαχωρισμός της εργασίας χαρακτηριστικό των προηγούμενων υφέσεων

Μια σειρά από μελέτες έχουν υπογραμμίσει πως οι γυναίκες ήταν σχετικά καλά προστατευμένες σε προηγούμενες περιόδους ύφεσης, τόσο στην Ευρώπη (Rubery et al. 1999, στο Smith, 2009) όσο και τις ΗΠΑ (Goodman et al. 1993, στο Smith, 2009). Οι Rubery et al. (συμπληρώστε το έτος), δείχνουν πως η αύξηση των ποσοστών απασχόλησης των γυναικών σχετίζεται με την πτώση των ποσοστών της ανδρικής

⁵ Η ενότητα που επιχειρεί να παρουσιάσει τι συνέβη στην απασχόληση των γυναικών στις προηγούμενες κρίσεις, βασίζεται κυρίως στην εργασία Smith, 2009 .

απασχόλησης στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Μελέτες έχουν επίσης δείξει πως η συγκέντρωση των γυναικών στον τομέα των υπηρεσιών και προστατεύεται και έχει οδηγήσει σε αύξηση της απασχόλησης, ενώ η απασχόληση των ανδρών μειώθηκε κατά τη διάρκεια της ύφεσης (Humphries 1988, Rubery et al 1998, στο Smith, 2009). Για την ύφεση του 1980 οι Bouillaguet- Bernard και Gauvin (1988) δείχνουν για τη Γαλλία, πως οι τομείς απασχόλησης των γυναικών εξακολούθησαν να αυξάνονται στην ύφεση και δεν βρήκε κανένα αποδεικτικό στοιχείο πως οι γυναίκες αντικαθιστούν τους άνδρες. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 η απασχόληση των γυναικών συνέχισε να αυξάνεται στις ΗΠΑ, ενώ η απασχόληση για τους άνδρες και τους νέους δέχτηκε σκληρό πλήγμα (Williams, 1985, στο Smith, 2009). Ο Williams δείχνει ότι τα αποτελέσματα του δεν βασίζονται στην ένταξη των γυναικών στην αγορά εργασίας για να αντισταθμιστεί η αρσενική απώλεια θέσεων εργασίας, αλλά μάλλον στη διαφορά ζήτησης και προστασίας που παρέχεται από το διαχωρισμό κατά τη χρονική στιγμή.

Οι Ηνωμένες Πολιτείες είναι ένα χρήσιμο εργαλείο σύγκρισης για να αναδειχθούν οι επιπτώσεις της ύφεσης στις γυναίκες και τους άνδρες, όχι μόνο κατά την τρέχουσα ύφεση αλλά και νωρίτερα, και σίγουρα πιο απότομα από ό, τι στην Ευρώπη. Οι Goodman et al (1993, στο Smith, 2009) δείχνουν ότι σε καθεμιά από τα τελευταίες πέντε υφέσεις, οι άνδρες έχουν χάσει τουλάχιστον εννέα φορές περισσότερες θέσεις εργασίας, όπως οι γυναίκες και ισχυρίζονται ότι «το γεγονός αυτό οφείλεται κυρίως στην κατανομή των εργαζομένων ανδρών και γυναικών στις διάφορες βιομηχανίες και στο βαθμό κυκλικής απώλειας θέσεων εργασίας σε κάθε κλάδο σε περιόδους ύφεσης».

Υπάρχουν διάφορες εξηγήσεις για την επίδραση της οικονομικής ύφεσης στις γυναίκες και σε γενικές γραμμές αυτές μπορούν να ομαδοποιηθούν σε τρεις περιοχές (Rubery, 1988, στο Smith, 2009).

- Η «ασημένια επένδυση» της κατάρτισης της αγοράς υποδηλώνει συγκέντρωση των γυναικών σε "απομονωμένες" βιομηχανίες και σε επαγγέλματα που παρέχουν σχετική προστασία (υπόθεση της κατάρτισης).
- Η ασθενέστερη θέση των γυναικών ως περιθωριακές εργαζόμενες και οι νέες προσλήψεις τις καθιστούν πιο επιρρεπείς σε απώλεια θέσεων εργασίας και ως εκ τούτου χάνουν τις θέσεις εργασίας αρχικά και επιπλέον είναι σε μειονεκτική θέση όσον αφορά τις κοινωνικές συμπεριφορές (στερεότυπα) και τους αρχαϊκούς κανόνες που ευνοούν τους άνδρες (το αποτέλεσμα της περιθωριοποίησης ή buffer υπόθεση).

- Η θέση των γυναικών ως νεοεισερχόμενες και επίσης οι χαμηλότερες αμοιβές δημιουργούν νέες ευκαιρίες για αυτές, αλλά και οι νέες συνθήκες όπως αυτή των ανδρών που απολύθηκαν (υπόθεση υποκατάστασης). Στην περίπτωση αυτή οι εργοδότες όταν θέλουν να απολύσουν προσωπικό, το κάνουν αντικαθιστώντας τους άνδρες με γυναίκες. Αυτό συχνά ονομάζεται FIFO: first in, first out (για τους άνδρες) ή LIFO: last in, last out (για τις γυναίκες).

Τα στοιχεία από προηγούμενες υφέσεις είναι ανάμεικτα. Στη πρώτη μεταπολεμική ύφεση στην Ευρώπη και τις ΗΠΑ, η απασχόληση των γυναικών δεν κινείται ‘προ-κυκλικά’. Αυτό οφείλεται κυρίως στην έμμεση προστασία των θέσεων εργασίας των γυναικών, λόγω του διαχωρισμού (Rubery, 1988). Στην ύφεση των αρχών της δεκαετίας του 1980 και στα τέλη της δεκαετίας του 1990 στη Λατινική Αμερική, η συμμετοχή της γυναικείας απασχόλησης κινήθηκε ‘αντι-κυκλικά’. Αυτό σημαίνει ότι η πρόσθετη επίδραση στις εργαζόμενες επικράτησε του αποτελέσματος της αποθάρρυνσης (Sabarwal et al., 2010, στο Lyberaki, 2013).

Παρά το γεγονός ότι οι εξηγήσεις αυτές φαίνεται να είναι σε ‘σύγκρουση’ μεταξύ τους υπάρχουν στοιχεία που δείχνουν ότι μπορούν να συμβαίνουν ταυτόχρονα σε διαφορετικούς επιμέρους τομείς της αγοράς εργασίας (Humphries, 1988, στο Smith, 2009). Για παράδειγμα, η συγκέντρωση των γυναικών σε ευαίσθητες προσωπικές υπηρεσίες μπορεί να τις καταστήσει ευάλωτες στις πρώτες επιπτώσεις της ύφεσης, ακριβώς όπως και τους άνδρες, ενώ ο φυλετικός διαχωρισμός ορισμένων θέσεων εργασίας στον κλάδο της κατασκευής για παράδειγμα μπορεί να προστατεύσει τις γυναίκες από τις επιπτώσεις της ύφεσης. Ομοίως, η συγκέντρωση των γυναικών στο δημόσιο τομέα μπορεί να παρέχει αρχική προστασία, αλλά στη συνέχεια ακολουθεί ο αντίκτυπος της μετέπειτα συμπίεσης των δημοσίων δαπανών και στην απασχόληση (Baden, 1993, στο Smith, 2009).

Μια πρόσθετη επίδραση στους εργαζομένους είναι πως οι γυναίκες εντάσσονται στο εργατικό δυναμικό σε αυξανόμενους αριθμούς, και συχνά με χαμηλούς μισθούς, για να αντισταθμιστεί η πτώση των πραγματικών εισοδημάτων των νοικοκυριών που προκύπτουν από την αρσενική απώλεια θέσεων εργασίας.

Η απόσυρση ή αποθάρρυνση των εργαζομένων δείχνει ότι η επιδείνωση των συνθηκών στην αγορά εργασίας, αφήνει τις γυναίκες εγγεγραμμένες επίσημα στην ανεργία. Για άλλη μια φορά οι εξηγήσεις αυτές δεν είναι απαραίτητα αντίθετες μεταξύ τους και τόσο η πρόσθετη επίδραση όσο και η αποθάρρυνση των γυναικών εργαζομένων μπορούν να λειτουργούν ταυτόχρονα. Η προστιθέμενη επίδραση των

εργαζομένων φαίνεται να ισχύει ιδιαίτερα για τις ομάδες χαμηλού εισοδήματος, ενώ οι γυναίκες μεσαίου εισοδήματος μπορεί να χρησιμοποιήσουν στρατηγικές απόσυρσης αντί να εισέρθουν σε μια 'καταθλιπτική αγορά εργασίας' (Baden 1993 στο Smith, 2009).

Ωστόσο, όσον αφορά την απομόνωση, την ακριβή επίπτωση της ύφεσης στην απασχόληση των γυναικών ο Baden (1993, στο Smith, 2009), επισημαίνει ότι υπάρχουν δυσκολίες στην προσπάθειά τους να απομακρυνθούν από τις επιπτώσεις της ύφεσης. Πράγματι οι Humphries και Rubery (1984, στο Smith, 2009) υποστηρίζουν ότι δεν πρέπει κανείς να προσπαθήσει να εκτιμήσει τον αντίκτυπο της ύφεσης στην απασχόληση των γυναικών σε μια αφηρημένη έννοια, δεδομένου ότι ούτε η παραγωγή ή η κοινωνική αναπαραγωγή είναι αυτόνομες και όλοι οι εργαζόμενοι θα συνεχίσουν να υπόκεινται σε εθνική, βιομηχανική, κοινωνική, τεχνολογική «επιρροή», κάτω από συνδικαλιστικές και πολιτικές πιέσεις κατά τη διάρκεια της ύφεσης, καθώς και σε περιόδους ανάπτυξης.

3.3 Μπορεί να είναι αυτή η κρίση διαφορετική;

Τα πρώτα σημάδια από αυτή την ύφεση δείχνουν ότι οι γυναίκες αντιμετωπίζουν ήδη αρνητικά αποτελέσματα όσον αφορά την απασχόληση και την ανεργία, τοποθετώντας αυτή την ύφεση έξω από τις προηγούμενες (Smith, 2009, Lyberaki, 2013). Παρά το γεγονός ότι οι άνδρες έχουν φθάσει σε ισοτιμία με το ποσοστό ανεργίας των γυναικών στο επίπεδο της ΕΕ, η ανεργία των γυναικών παραμένει πάνω από αυτή των ανδρών σε μια πλειοψηφία των κρατών μελών. Οι υψηλού προφίλ αρσενικές απώλειες θέσεων εργασίας και η αναδιάρθρωση συνοδεύονται από απώλειες σε τομείς που στο παρελθόν ήταν περισσότερο προστατευμένοι από τις επιπτώσεις της ύφεσης, και το πιο σημαντικό με ανάμεικτες σε σχέση με το φύλο θέσεις εργασίας. Ενώ δεν υπάρχει καμία απόδειξη ότι η απασχόληση των γυναικών επηρεάζεται δυσανάλογα, υπάρχουν ενδείξεις για την επίδραση όσο στις γυναίκες όσο και στους άνδρες. Έτσι πολιτικές απαντήσεις που αναγνωρίζουν αυτή την «ισότητα» είναι υποχρεωτικές.

Η πολιτική αντίδρασης στον κίνδυνο της κρίσης θέτει σε κίνδυνο την πρόοδο που έχει σημειωθεί στον τομέα της απασχόλησης των γυναικών ή την αναβάθμιση του καθεστώτος της ισότητας των τελευταίων ετών. Η ισότητα των φύλων είναι σε

κίνδυνο εάν η ύφεση χρησιμοποιείται ως λόγος για την επιβράδυνση της προόδου στις πολιτικές για την ισότητα ή ακόμα και για να επανεξετάσουμε «ακριβά» πολιτικές που βοηθούν τις γυναίκες στην αγορά εργασίας. Στο παρελθόν, κίνητρα για να αποχωρήσουν από την αγορά εργασίας, με τη χρήση συστημάτων μεγάλης άδειας έχουν χρησιμοποιηθεί για να ενθαρρύνουν τις γυναίκες να επαναθεσπίσουν ένα παραδοσιακό καταμερισμό της εργασίας και, αν δεν υπάρχουν στοιχεία ότι οι γυναίκες θέλουν να αλλάξουν τα πρότυπα της προσφοράς εργασίας τους, τέτοιες πολιτικές θέτουν σε κίνδυνο την πρόοδο που έχει γίνει στον τομέα της απασχόλησης των γυναικών, ενάντια τους στόχους της Λισσαβόνας.

Όταν βρίσκονται αντιμέτωποι με δύσκολες στιγμές ορισμένοι εργοδότες μπορεί να μπουν στον πειρασμό να περιορίσουν ή να περικόψουν τις πολιτικές για τις γυναίκες, γεγονός που μπορεί να έχει μακροπρόθεσμες συνέπειες για τη διατήρηση του συνολικού επιπέδου απασχόλησης των γυναικών. Πρέπει επίσης να αναγνωρίσουμε ότι οι γυναίκες είναι πιο πιθανό να απασχοληθούν σε ευέλικτες θέσεις εργασίας, είτε χαμηλόμισθες ή και να εργάζονται λιγότερες ώρες, έτσι οι παραχωρήσεις ενέχουν θέση αρνητικού αντίκτυπου στην ανισότητα..

Οι απαντήσεις στην κρίση σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο αποτελούν επίσης μια ευκαιρία- σε μια μετασχηματιστική στιγμή- για τον εκσυγχρονισμό των αγορών εργασίας και την προώθηση της ισότητας των φύλων. Η απασχόληση των γυναικών έχει αποκτήσει πολύ μεγαλύτερη σημασία, δεδομένου ότι έχει γίνει ένα κεντρικό στοιχείο της ευρωπαϊκής στρατηγικής για την απασχόληση και το κλειδί για την ενίσχυση της ευρωπαϊκής απασχόλησης. Οι φορείς χάραξης πολιτικής έχουν την ευκαιρία να εφαρμόσουν πολιτικές που θα μπορούσαν να αλλάξουν τη φύση της αγοράς εργασίας για περισσότερη ισότητα των δύο φύλων με αποτελέσματα στο μέλλον. Επιπλέον, μια ανάλυση της διάστασης του φύλου αυτή τη στιγμή έχει επίσης το πλεονέκτημα της αποφυγής των ακούσιων συνεπειών μιας αναποτελεσματικής πολιτικής ή των ακούσιων αποτελεσμάτων. Οι επενδύσεις σε κοινωνικές υποδομές αποτελούν ευκαιρία εκσυγχρονισμού της Ευρώπης και προωθούν την ισότητα. Ως εκ τούτου, η ισότητα των φύλων δεν θα πρέπει να είναι μια δίκαιη πολιτική προτεραιότητα, αλλά ένα ουσιαστικό εργαλείο σε περιόδους άνθησης.

Πράγματι, οι παράγοντες που επηρεάζουν την απασχόληση των γυναικών σε περιόδους ανάπτυξης δεν εξαφανίζονται και συνεχίζουν να ενεργούν σε περιόδους ύφεσης, ώστε, για παράδειγμα, η οργάνωση της οικογένειας και της οικονομίας συνεχίζουν να δημιουργούν περιορισμούς και πιέσεις στις εργαζόμενες γυναίκες. Το

γεγονός ότι τον κεντρικό ρόλο έχουν οι γυναίκες στην επίτευξη των στόχων της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής για την Απασχόληση καταδεικνύει σαφώς τη σημασία τους στην αγορά εργασίας και την ανάγκη να προστατευθούν. Τέτοιες πολιτικές για την ισότητα των φύλων και την ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου αποτελούν απαραίτητα εργαλεία για την κατανόηση των διαδικασιών της αγοράς εργασίας και την ανάπτυξη αποτελεσματικών απαντήσεων τόσο σε καλές όσο και σε κακές οικονομικές συνθήκες. Η κρίση αυτή έχει περιγραφεί ως διαφορετική από τις προηγούμενες υφέσεις και οι συγκρίσεις έγιναν με την οικονομική κρίση της δεκαετίας του 1930. Πράγματι, το Μάρτιο του 2009 η επικεφαλής του ΔΝΤ είπε ότι «εκτιμά ότι η παγκόσμια ανάπτυξη επιβραδύνεται κάτω από το μηδέν φέτος, η χειρότερη επίδραση στις ζωές των περισσότερων μας».

Ωστόσο, υπάρχει και μια άλλη βασική διαφορά σχετικά με αυτήν την ύφεση. Τόσο ο ρόλος όσο και οι επιπτώσεις στις γυναίκες είναι πιθανό να είναι σημαντικά διαφορετικές από ότι στις περιόδους ύφεσης των αρχών της δεκαετίας του 1990 και στις αρχές της δεκαετίας του 1980 - αν μη τι άλλο επειδή αντιπροσωπεύουν ένα πολύ μεγαλύτερο ποσοστό της αγοράς εργασίας. Απώλειες υψηλόβαθμων θέσεων εργασίας στον τομέα της αυτοκινητοβιομηχανίας έχουν επίσης συνοδευτεί από απώλειες σε τομείς που στο παρελθόν ήταν περισσότερο προστατευμένοι από τις επιπτώσεις της ύφεσης και, το σημαντικότερο είναι πιο φύλο αναμειγνύεται περισσότερο, για παράδειγμα, στους τομείς της χρηματοδότησης και της λιανικής πώλησης (Eurofound 2009a). Ενώ οι συνέπειες για τον τομέα των αυτοκινήτων κάνουν πολλές από τις απώλειες θέσεων εργασίας των γυναικών πρωτοσέλιδα δεν είναι τόσο εμφανείς στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, ακόμα και όταν λαμβάνουν χώρα (TUC 2009). Είναι δύσκολο να υποστηρίξει κανείς ότι αυτή η ύφεση δεν θα είναι διαφορετική για τις γυναίκες και τους άνδρες από ότι προηγούμενες υφέσεις, αν και υπάρχει μια συζήτηση για το βαθμό στον οποίο οι γυναίκες έχουν ή θα επηρεαστούν δυσανάλογα (Philpott 2009, TUC 2009, Γερουσία των ΗΠΑ, 2008). Ωστόσο, το σημαντικό σημείο που πρέπει να εξεταστεί είναι το πόσο οι γυναίκες και οι άνδρες θα επηρεαστούν, αντί να προσπαθούμε να προβλέψουμε ποιός θα επηρεαστεί περισσότερο.

3.4 Ο ρόλος των γυναικών έχει αλλάξει από την τελευταία ύφεση

Πολλά έχουν αλλάξει από την τελευταία ύφεση. Οι Ευρωπαϊκές οικονομίες έχουν αυξηθεί σημαντικά και η απασχόληση των γυναικών έχει ενισχυθεί σημαντικά. Κατά την τελευταία ύφεση οι γυναίκες αντιπροσώπευαν ένα μικρότερο ποσοστό της απασχόλησης. Επιπλέον, φάνηκε να υπάρχει κάποια προστασία των αρσενικών θέσεις εργασίας στην ανδροκρατούμενη παραγωγή. Αυτό που είναι διαφορετικό σε αυτή την ύφεση είναι ότι οι γυναίκες έχουν πολύ πιο ολοκληρωμένο ρόλο στην αγορά εργασίας από ό, τι συνέβη σε προηγούμενες υφέσεις και η προσήλωσή τους στην αγορά εργασίας είναι ισχυρότερη. Υπάρχει, επίσης, μεγαλύτερη συμβολή των γυναικών στο εισόδημα των νοικοκυριών. Ωστόσο, θα παραθέσω μια φράση του Γερουσιαστή Edward Kennedy, προέδρου της επιτροπής της Γερουσίας των ΗΠΑ για την Αγωγή Υγείας, Εργασίας και Συντάξεων: «παρά τον κρίσιμο ρόλο τους στο εργατικό δυναμικό και στην αύξηση των εισοδημάτων των οικογενειών, πολύ λίγη έμφαση έχει δοθεί στην ευπάθεια των γυναικών σε περιόδους οικονομικής ύφεσης» (US Γερουσία 2008: 2).

Τα πιο πρόσφατα στοιχεία από ολόκληρη την ΕΕ δείχνουν ότι οι αγορές εργασίας έχουν αρχίσει να αντιδρούν στην οικονομική ύφεση (CEC, 2009a). Στα μέσα ενημέρωσης, υπάρχει μια συνεχής ροή των ειδήσεων από τις εταιρίες να ανακοινώνουν απώλειες θέσεων εργασίας ή ειδικών μέτρων λόγω της μείωσης των επιχειρήσεων (Eurofound, 2009) και δυσκολίες απασχόλησης είναι τώρα εμπειρία σε πολλούς τομείς, όπως η εμπιστοσύνη των καταναλωτών εξακολουθεί να μειώνεται (CEC, 2009b). Η σοβαρότητα των επιπτώσεων σε ολόκληρη την ΕΕ δεν υπήρξε τόσο ακραία όσο στις ΗΠΑ, αλλά τα ευρωπαϊκά ποσοστά ανεργίας έχουν αυξηθεί με την Ένωση επίσημα σε ύφεση. Ωστόσο, η χρήση της εσωτερικής ευελιξίας επέτρεψε στις επιχειρήσεις να προστατεύουν τις θέσεις εργασίας, αντί να μειώνουν το εργατικό δυναμικό τους (Eurofound, 2009), αλλά οι προοπτικές είναι για μια περαιτέρω επιδείνωση της αγοράς εργασίας κατά τους επόμενους μήνες και μια αύξηση της ανεργίας.

Είναι προφανώς πολύ νωρίς για να γίνουν οριστικές δηλώσεις σχετικά με το πώς οι γυναίκες και οι άνδρες θα επηρεαστούν από την τρέχουσα κρίση, αλλά μεγαλύτερη ισότητα στην αγορά εργασίας, τουλάχιστον σε αριθμητικούς όρους, δηλώνει και μια μεγαλύτερη «ισότητα» της τρέχουσας κρίσης.

Μέχρι σήμερα οι ευρωπαϊκές στατιστικές τείνουν να εστιάζουν στα ποσοστά ανεργίας και στα εγγενή προβλήματα τους που σχετίζονται με την αξιολόγηση της γυναικείας προσφοράς εργασίας. Παρ' όλα αυτά το Μάρτιο του 2009 το χάσμα

μεταξύ ανδρών και γυναικών στα ποσοστά ανεργίας είχε κλείσει, από 1,4 ποσοστιαίες μονάδες δύο χρόνια νωρίτερα, δεδομένου ότι τα ποσοστά των αντρών έχουν αυξηθεί περισσότερο από εκείνα των γυναικών σε επίπεδο ΕΕ . Όταν τα Ευρωπαϊκά ποσοστά ανεργίας άρχισαν να αυξάνονται το Μάιο 2008 (Eurofound 2009α), η ανεργία των γυναικών ξεπέρασε αυτή των αντρών σε 20 κράτη μέλη.

Η τρέχουσα ύφεση είναι κάπως διαφορετική από τις προηγούμενες κρίσεις, διότι οι γυναίκες σήμερα έχουν πιο εδραιωμένη θέση στην αγορά εργασίας και ως εκ τούτου έχουν περισσότερα να χάσουν (Bettio και Verashchagina, 2011, στο Lyberaki, 2013). Μεγαλύτερη συμμετοχή των γυναικών στην αμειβόμενη εργασία σημαίνει ότι το διαθέσιμο εισόδημα των οικογενειών είναι πιο εξαρτώμενο από τους μισθούς των γυναικών. Πράγματι, το 2007 τα ζευγάρια με δύο εργαζομένους αποτελούσαν την απόλυτη πλειοψηφία του συνόλου των ζευγαριών που ανήκαν στο εργατικό δυναμικό (περίπου τα τρία τέταρτα). Ωστόσο, στην πλειονότητα των ζευγαριών με δύο μισθωτούς, η συνεισφορά των γυναικών τείνει να είναι χαμηλότερη από αυτή των ανδρών (λιγότερο από το 45% του συνολικού εισοδήματος του ζεύγους).

Μέχρι στιγμής, ωστόσο, φαίνεται ότι η απασχόληση των ανδρών είναι πιο ευαίσθητη από εκείνη των γυναικών, ως εκ τούτου, η απασχόληση των ανδρών έχει πληγεί περισσότερο (ή λιγότερο των γυναικών) κατά τη διάρκεια της τρέχουσας ύφεσης στην Ευρώπη. Αυτό οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι διαφορές μεταξύ των δύο φύλων έχουν αρχίσει να συρρικνώνονται. Η συνολική ευρωπαϊκή εικόνα για τα ποσοστά απασχόλησης δείχνει ότι η απασχόληση των γυναικών ήταν λίγο χειρότερα στις αρχές του 2011 από ό, τι ήταν στις αρχές του 2008 (Λυμπεράκη, 2011). Η ανεργία των γυναικών, ωστόσο, ήταν 'κολλητική'. Τα ποσοστά ανεργίας αυξήθηκαν απότομα στο τέλος του 2008 και παρέμειναν στο νέο υψηλό επίπεδο - με μικρές μόνο μειώσεις μετά την κορύφωση τους στις αρχές του 2010, ενώ αυξήθηκαν και πάλι κατά το πρώτο τρίμηνο του 2011.

Όσον αφορά την επίπτωση στην ανεργία των δύο φύλων, φαίνεται ότι, ενώ η κρίση εκτυλίσσεται, υπήρξε μια στροφή στην ΕΕ, με την ανεργία των ανδρών να υπερβαίνει αυτή των γυναικών, ως αποτέλεσμα της μεγάλης αύξησης της ανεργίας του 2008/9. Όμως, μετά από εκείνο το σημείο, η ανεργία των ανδρών και των γυναικών ουσιαστικά κινείται μαζί. Έχει υποστηριχθεί ότι οι απώλειες των θέσεων απασχόλησης δεν θα πρέπει να θεωρούνται μόνο απόλυτα μεγέθη, αλλά μάλλον θα πρέπει να μετρούνται σε σχέση με τα πιθανά (και όχι πραγματικά) επίπεδα απασχόλησης. Σε μια υπόθεση εργασίας που πήρε τη μακροπρόθεσμη τάση της

απασχόληση των γυναικών ως σημείο αναφοράς, φαίνεται ότι οι απώλειες για τους άνδρες ήταν σχεδόν τρεις φορές υψηλότερες, αλλά σχεδόν διπλάσιες σε σύγκριση με το αναμενόμενο επίπεδο απασχόλησης των γυναικών (Bettio και Verashchagina, 2011, στο Lyberaki, 2013).

Κεφάλαιο 4

Η κρίση στην Ελλάδα ως προς την απασχόληση των γυναικών

4. Η Εικόνα της Ελλάδας

4.1 Οι γυναίκες στην αγορά εργασίας: ανεργία, απασχόληση και συμμετοχή

Η κρίση προκάλεσε αρνητικές επιπτώσεις στην αγορά εργασίας τόσο για τους άνδρες όσο και για τις γυναίκες, αλλά εκτυλίχτηκε με διαφορετική δυναμική για τα δύο φύλα (Antigone Lyberaki, 2014)⁶. Όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, η εξέλιξη των γυναικών στην αγορά εργασίας πριν από την κρίση προανήγγειλε το κλείσιμο του χάσματος απασχόλησης στα επόμενα χρόνια, ενώ η κρίση στην εργασία άρχισε να θέτει πίσω αυτή τη διαδικασία. Σε μια προσπάθεια να ποσοτικοποιηθεί η πραγματική οπισθοδρόμηση που προκλήθηκε από την ύφεση, θα πρέπει να έχουμε κατά νου όχι μόνο τις πραγματικές απώλειες θέσεων εργασίας, αλλά και τα πιθανά επίπεδα απασχόλησης που έχουν επιτευχθεί από τις γυναίκες.

Μπορούμε να κάνουμε την εξής απλή άσκηση για να συνοψίσουμε τον αντίκτυπο της κρίσης. Αν είχαμε προβλεπόμενες τάσεις του παρελθόντος - δηλαδή εάν η μέση ετήσια μεταβολή της απασχόλησης των γυναικών κατά τη διάρκεια της περιόδου 12 ετών πριν από το 2008 συνεχιζόταν, το ποσοστό απασχόλησης των γυναικών το 2020 (δηλαδή 12 έτη από το 2008 και μετά) θα μπορούσε να φτάσει στο επίπεδο του 63%. Η κρίση του 2012 είχε αντιστρέψει την επίτευξη των δέκα ετών μέχρι το 2010, καθώς η απασχόληση ήταν μικρότερη από ό, τι ήταν το 1999.

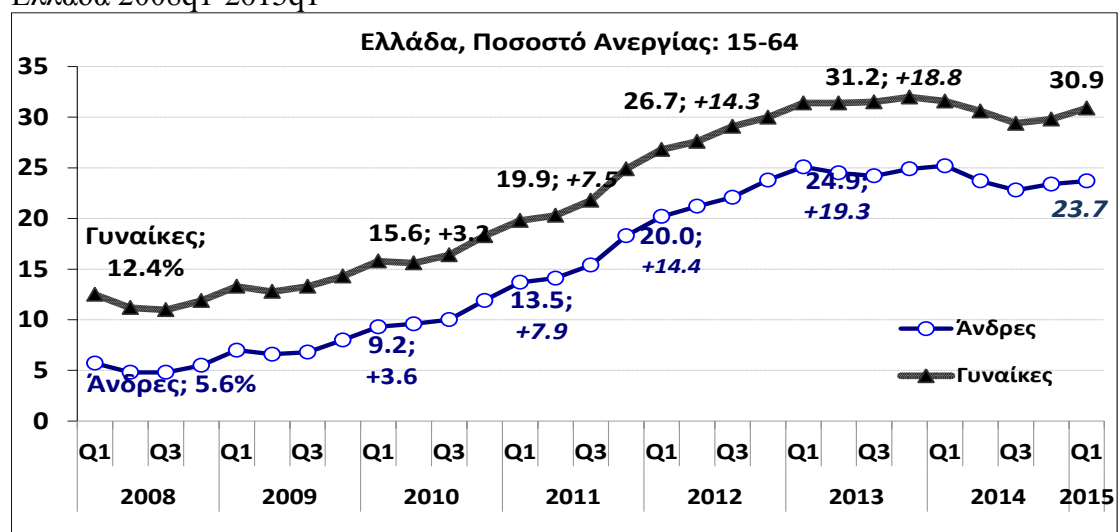
4.1.1 Ανεργία: τάσεις ανάλογα με το φύλο κατά τη διάρκεια της κρίσης

Τα πρώτα σημάδια της αυξανόμενης ανεργίας στην Ελλάδα είναι εμφανή το 2008, αρχικά λόγω της πιστωτικής κρίσης που επιδεινώνεται από την ύφεση που προκαλείται από περικοπές δημόσιων οικονομικών, οι οποίες επιταχύνονται το 2011 και το 2012. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα μια συνολική αύξηση 19pp στο ποσοστό

⁶ Η ενότητα που επιχειρεί να παρουσιάσει την εικόνα της Ελλάδας ως προς την απασχόληση των γυναικών, την περίοδο της κρίσης, βασίζεται κυρίως στην εργασία της Antigone Lyberaki, 2014.

ανεργίας των ατόμων ηλικίας 15-64 ετών μεταξύ 2008q1 και 2015q1. Περισσότερο από το ήμισυ της αύξησης αυτής έλαβε χώρα από το 2011, όταν το ποσοστό ανεργίας αυξήθηκε κατά 10.7pp. Ως αποτέλεσμα αυτής της σταθερής αύξησης, η ανεργία έφτασε σε ένα επίπεδο ίσο με το ένα τέταρτο του εργατικού δυναμικού στο τέλος του 2012 και ξεπέρασε το επίπεδο αυτό στις αρχές του 2013. Τα ποσοστά αυτά, αφού δέχτηκαν μια μικρή μείωση (περίπου 2.5pp) το 2014q3, επανέρχονται το 2015q1 στα επίπεδα του 2013. (Πίνακας 1)

Πίνακας 1: Τάσεις στο ποσοστό ανεργίας (%) αντρών και γυναικών ηλικίας 15-64, Ελλάδα 2008q1-2015q1

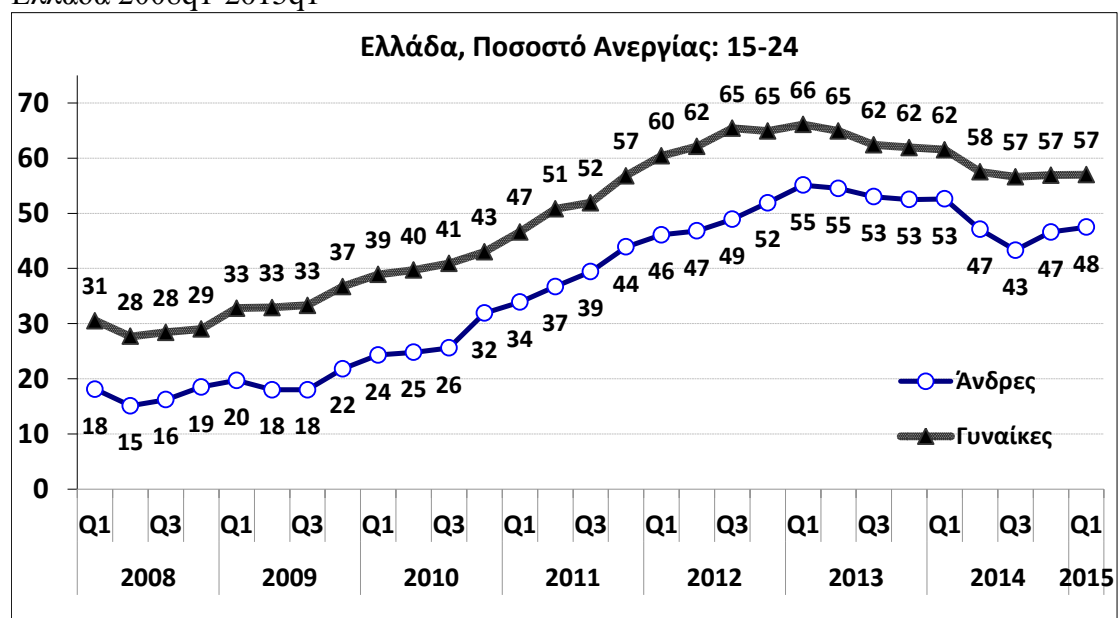

Πηγή: Eurostat, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού

Εστιάζοντας στις διαφορές μεταξύ των φύλων, φαίνεται ότι τα ποσοστά ανεργίας επιταχύνθηκαν, με ένα σχεδόν ίσο ποσοστό, μετά το πρώτο τρίμηνο του 2009, τόσο για τους άνδρες και όσο για τις γυναίκες. Πριν από τότε οι άνδρες είχαν σημαντικά χαμηλότερα ποσοστά ανεργίας, πράγμα που σημαίνει ότι η ίδια απόλυτη αλλαγή προκάλεσε μεγαλύτερο ποσοστό αύξησης. Η ανεργία για τις γυναίκες παρέμεινε υψηλότερη από ό, τι για τους άνδρες στην Ελλάδα, τόσο σε απόλυτους (αριθμός των ανέργων) όσο και σε σχετικούς όρους (ως ποσοστό της ανεργίας). Η εξέλιξη της ανεργίας των ατόμων ηλικίας 25-49 ετών (Πίνακας 3) θα ακολουθήσει την πορεία της συνολικής ηλικιακής ομάδας 15-64 ετών (Πίνακας 2), τεκμηριώνοντας και για τις γυναίκες την αύξηση πάνω από 11 ποσοστιαίες μονάδες στο ποσοστό ανεργίας κατά την περίοδο των τεσσάρων ετών από το πρώτο τρίμηνο του 2011 έως το πρώτο τρίμηνο του 2015. Το 2015q1, η ανεργία αφορά σχεδόν έναν από τους τέσσερις

άνδρες ηλικίας 25-59 ετών (23%), ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τις γυναίκες είναι 31 % (δηλαδή σχεδόν μία στις τρεις γυναίκες της ίδιας ηλικιακής ομάδας).

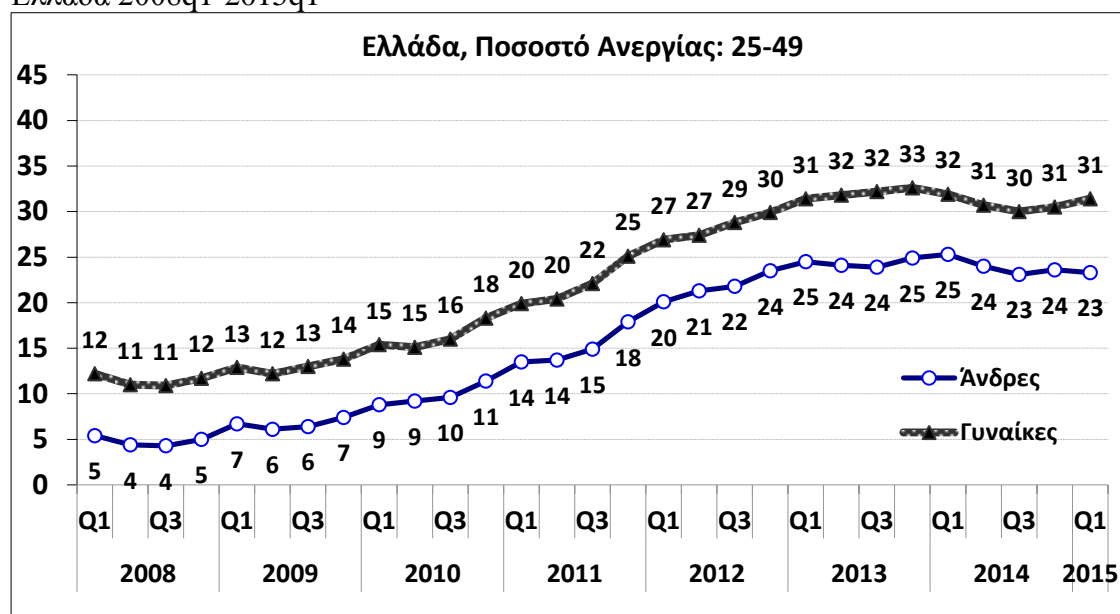
Πίνακας 2: Τάσεις στο ποσοστό ανεργίας (%) αντρών και γυναικών ηλικίας 15-24, Ελλάδα 2008q1-2015q1

Πηγή: Eurostat, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού

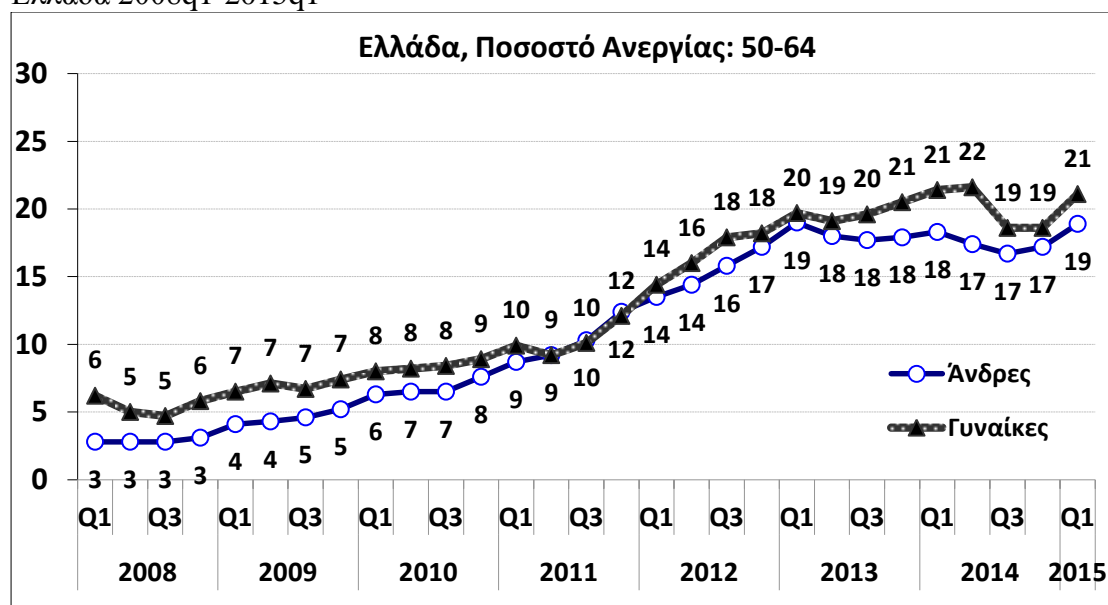
Η αυξητική τάση της ανεργίας έγινε πιο έντονη, τόσο για τους νέους άνδρες όσο και τις νέες γυναίκες (ειδικά από το τελευταίο τρίμηνο του 2009 και μετά) (Πίνακας 2). Αυτό οδήγησε σε απότομη αύξηση της ανεργίας κατά την περίοδο των τριών ετών από το 2010q1 έως το 2013q1, η οποία ξεπέρασε 30ποσοστιαίες μονάδες για τους νέους άνδρες και 27 ποσοστιαίες μονάδες για τις νέες γυναίκες. Σύμφωνα με τα πλέον πρόσφατα στοιχεία (2015q1) το ποσοστό ανεργίας των νέων γυναικών εκτιμάται ότι είναι πάνω από 57% (δηλαδή περισσότερες από τις μισές νεαρές γυναίκες είναι άνεργες) και για τους άνδρες σχεδόν 48% (το ήμισυ σχεδόν των νέων ανδρών βρίσκονται σε ανεργία) - αποδεικνύοντας τη μεγαλύτερη ευπάθεια της νεαρότερης ομάδας. Τέλος, για τα άτομα ηλικίας 50-64 ετών (Πίνακας 4) υπάρχει το εντυπωσιακό εύρημα της πλήρους εξαφάνισης ενός χάσματος ανεργίας –ενδεχομένως ως αποτέλεσμα των πρόωρων συνταξιοδοτήσεων του 2010 (Τήνιος 2012, ΟΟΣΑ 2011), καθώς και από μια βιασύνη για να εισέλθουν στην συνταξιοδότηση, προκειμένου να ξεφύγουν από τις πιέσεις της αγοράς εργασίας.

Πίνακας 3: Τάσεις στο ποσοστό ανεργίας (%) αντρών και γυναικών ηλικίας 25-49, Ελλάδα 2008q1-2015q1

Πηγή: Eurostat, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού

Πίνακας 4: Τάσεις στο ποσοστό ανεργίας (%) αντρών και γυναικών ηλικίας 50-64, Ελλάδα 2008q1-2015q1

Πηγή: Eurostat, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού

Διαχωρισμός των δεδομένων από την εθνικότητα / χώρα προέλευσης δείχνει το κύριο χτύπημα της ανεργίας κυρίως σε άνδρες αλλά και σε γυναίκες που γεννήθηκαν στο εξωτερικό (30.1 και 21.5 ποσοστιαίες μονάδες αντίστοιχα αύξηση του ποσοστού ανεργίας από 2008q1 έως 2015q1). Από τα πρώτα χρόνια της κρίσης η κατασκευή εξηγεί ένα μεγάλο μέρος της ανεργίας, η αύξηση έχει πιο ευρεία βάση, γεγονός που

εξηγεί τη συνεχή επικράτηση της ανεργίας των γυναικών. Για παράδειγμα, η κατασκευή (ένας τομέας με υψηλή συγκέντρωση των αλλοδαπών ανδρών), από την άποψη της παραγωγής, έχει καταρρεύσει κατά 40% σε σύγκριση με το 2007. Από την άλλη πλευρά, σε τομείς με μεγαλύτερη ισορροπία των φύλων (όπως η χρηματοπιστωτική διαμεσολάβηση, τα ακίνητα ή δημόσια διοίκηση) οι μεταβολές στην παραγωγή και στην απασχόληση ήταν λιγότερο έντονες και περισσότερο ‘απλωμένες’.

Για τον γηγενή πληθυσμό ηλικίας μεταξύ 25-49 τα ποσοστά ανεργίας δεν αυξήθηκαν συμμετρικά για τους άνδρες και για τις γυναίκες, με αποτέλεσμα ένα χάσμα μεταξύ των φύλων όσον αφορά την ανεργία σε επίπεδο σχεδόν 8 ποσοστιαίων μονάδων. Ωστόσο, με επίκεντρο την αλλαγή της ανεργίας σε όλες τις ηλικιακές ομάδες, επιβεβαιώνεται ότι οι νεότεροι πλήττονται περισσότερο από την κρίση, τόσο στην περίπτωση των ανδρών (ο κίνδυνος ανεργίας αυξήθηκε κατά 29.5ποσοστιαίες μονάδες μεταξύ 2008q1 και 2015q1) όσο και των γυναικών (αύξηση 27ποσοστιαίες μονάδες κατά την ίδια περίοδο). Τα ευρήματα δείχνουν το «ρόλο απορρόφησης των επιπτώσεων της κρίσης» που οι περισσότεροι νέοι και νέες διαδραματίζουν στην τρέχουσα κρίση (buffer role). (Πίνακας 5)

Πίνακας 5: Μεταβολή στην ανεργία σε ποσοστιαίες μονάδες κατά τη διάρκεια της κρίσης στην Ελλάδα

(%) ανεργίας	Άνδρες			Γυναίκες			Χάσμα φύλου	
	2008Q1	2015Q1	Διαφ.	2008Q1	2015Q1	Διαφ.	2008Q1	2015Q1
15-24	18.0	47.5	29.5	30.0	57.0	27.0	12.0	9.5
25-49	5.4	23.3	17.9	12.2	31.4	19.2	6.8	8.1
50-64	2.9	18.9	16.0	6.3	21.1	14.8	3.4	2.2
Γηγενείς	5.8	22.7	16.9	12.5	30.5	18.0	6.7	7.8
Μετανάστες	4.4	34.5	30.1	13.2	34.7	21.5	8.8	0.2
Σύνολο	5.7	23.7	18.0	12.5	30.9	18.4	6.8	7.2

Πηγή: Eurostat, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού

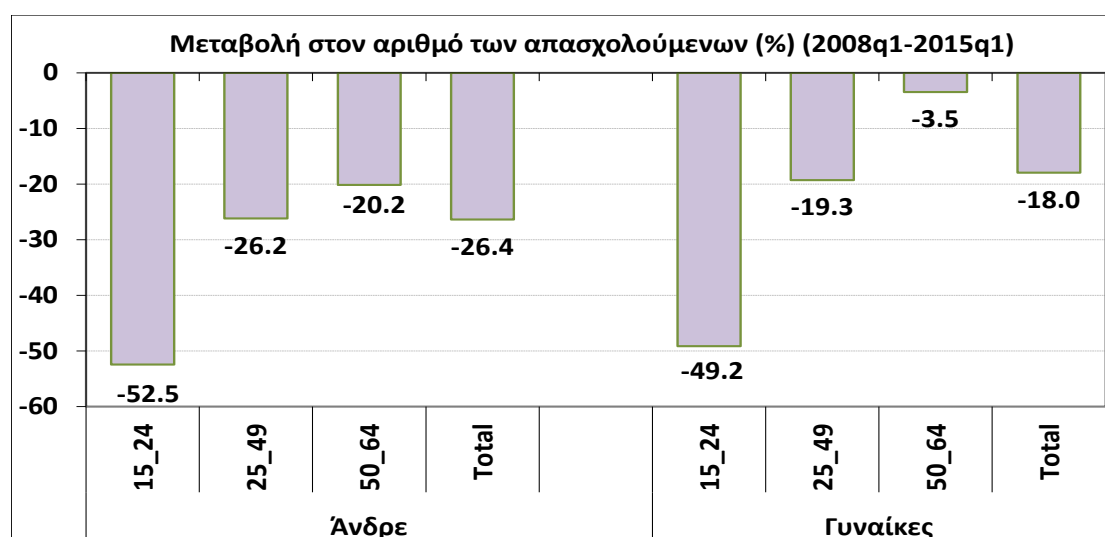
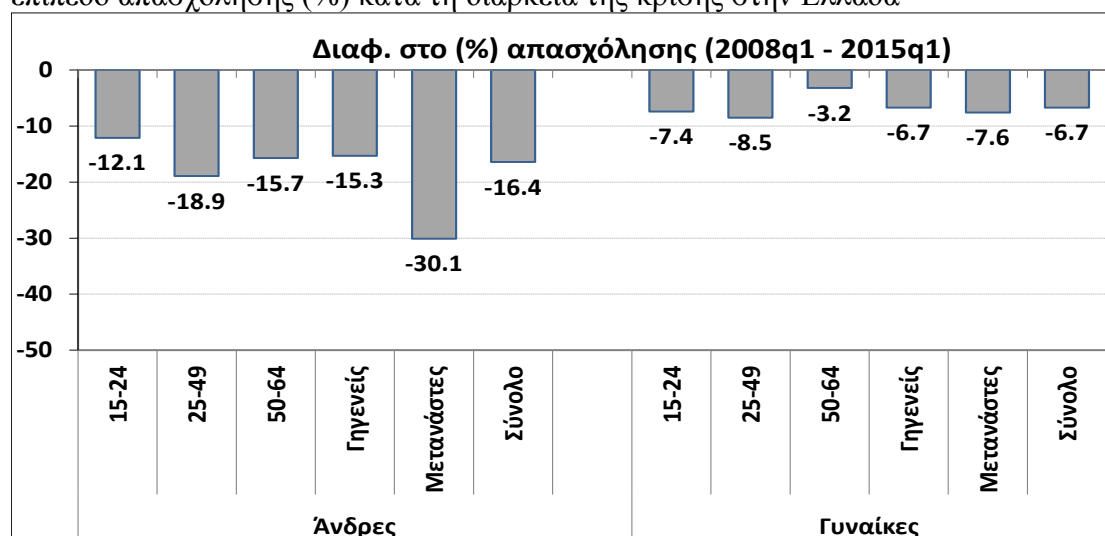
4.1.2 Τάσεις στην απασχόληση κατά φύλο κατά τη διάρκεια της κρίσης

Όσον αφορά τις αλλαγές στο ποσοστό απασχόλησης, η συνολική εικόνα κρύβει σημαντικές διαφορές, όπως προκύπτει από την εξέταση των αλλαγών με βάση το φύλο, καθώς και από την ηλικιακή ομάδα και εθνικότητα. Η υψηλότερη πτώση του

ποσοστού απασχόλησης είναι εμφανής για τους αλλοδαπούς άντρες (30.1 ποσοστιαίες μονάδες μεταξύ 2008q1 και 2015q1), οι οποίοι θίγονται δύο φορές περισσότερο από τον εθνικό μέσο όρο των ανδρών ηλικίας 15-64 ετών (μείωση 17 ποσοστιαίες μονάδες κατά την ίδια περίοδο). Συνολικά, η αναδυόμενη εικόνα δείχνει ότι ο αντίκτυπος της οικονομικής ύφεσης στα ποσοστά απασχόλησης είναι πιο έντονη για τους άνδρες (για όλες τις ομάδες του πληθυσμού) σε σύγκριση με τις γυναίκες (Πίνακας 5). Η διαπίστωση αυτή, ωστόσο, πρέπει να ερμηνευτεί με προσοχή, λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι, η απασχόληση των γυναικών ήταν σε μια ισχυρή ανοδική τάση πριν από την ύφεση, ενώ η τάση στην ανδρική απασχόληση ήταν κάπως ασθενέστερη.

Ωστόσο οι διακυμάνσεις της απασχόλησης πριν από την κρίση έως τώρα υποτιμούν defacto την πτώση του δυναμικού της απασχόλησης των γυναικών (Bettio και Verashchagina, 2013). Εν πάση περιπτώσει, μια δεδομένη απώλεια της απασχόλησης είναι πιο δαπανηρή για την ομάδα που εξακολουθεί 'να είναι στο δρόμο' για να καλύψει τη διαφορά (γυναίκες). Κατά την εξέταση των αλλαγών στο επίπεδο της απασχόλησης (δηλαδή η ποσοστιαία μεταβολή του απόλυτου αριθμού των απασχολούμενων ατόμων) η αναδυόμενη εικόνα απεικονίζει ένα μάλλον συμμετρικό αποτέλεσμα της οικονομικής ύφεσης και στα δύο φύλα γεγονός που υποδηλώνει, επίσης, ότι τόσο για τους άνδρες και όσο και για τις γυναίκες οι απώλειες ήταν πιο σοβαρές για τα νεότερα άτομα και για εκείνους σε προνομιακή ηλικία ή και για την ομάδα των ηλικιωμένων (50-64). (Διάγραμμα 1)

Διάγραμμα 1: Μεταβολή στο ποσοστό απασχόλησης (ποσοστιαίες μονάδες) και στο επίπεδο απασχόλησης (%) κατά τη διάρκεια της κρίσης στην Ελλάδα

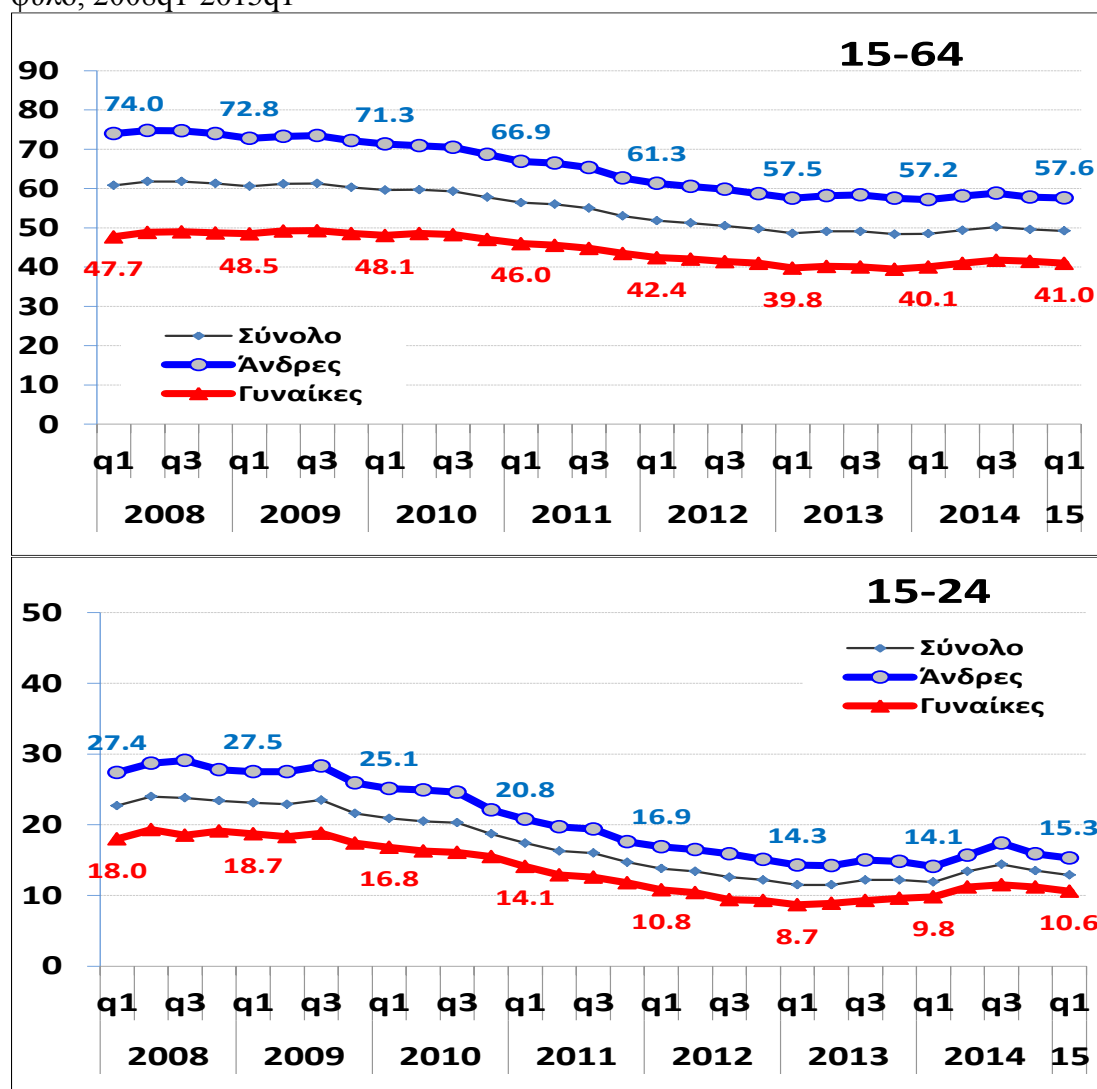

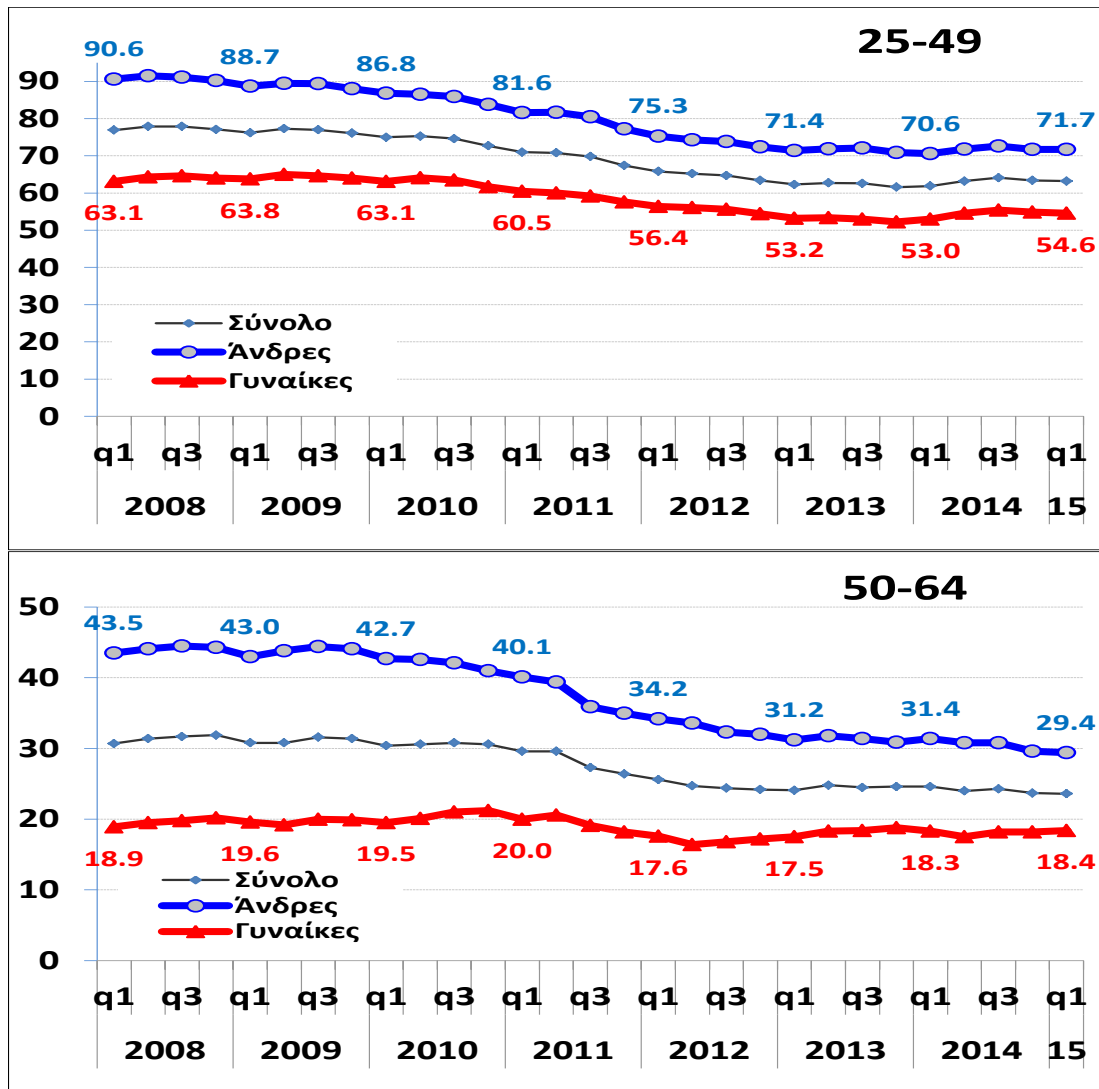
Πηγή: Eurostat, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού

Όσον αφορά την εικόνα τρίμηνο ανά τρίμηνο, η ανταπόκριση της απασχόλησης στην πτώση της παραγωγής στην Ελλάδα καθυστέρησε, όπως θα αναμενόταν λόγω της νομοθεσίας για την προστασία της εργασίας και άλλων παραγόντων, όπως η κατακόρυφη πτώση της εμπιστοσύνης. Στο ποσοστό απασχόλησης καταγράφηκε για πρώτη φορά μια μείωση στο τέλος του 2009 για τους άνδρες και σχεδόν ένα χρόνο αργότερα (δηλαδή στο τέλος του 2010) για τις γυναίκες, και πάλι με παραλλαγές στις ηλικιακές ομάδες (Διάγραμμα 2). Στην περίπτωση της πλέον παραγωγικής ηλικίας στις γυναίκες, το ποσοστό απασχόλησης στο ξεκίνημα του 2015 ήταν 8.5pp χαμηλότερο συγκρινόμενο με το αντίστοιχο επίπεδο από τις αρχές του 2008. Ενώ στο ποσοστό απασχόλησης των ανδρών κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου παρατηρήθηκε μια μείωση 19ποσοστιαίες μονάδες. Κατά τη διάρκεια του 2014 και

του 2015, το ποσοστό απασχόλησης των ανδρών και των γυναικών μειώθηκε παράλληλα, με αποτέλεσμα ένα ελάχιστο επίπεδο του 71.7% στην περίπτωση των ανδρών και 54.6% στην περίπτωση των γυναικών κατά το πρώτο τρίμηνο του 2015. Οι νέοι ξεκίνησαν από ένα χαμηλότερο επίπεδο -σχεδόν ένας στους τέσσερις νέους άνδρες (27%), λιγότερο από μία στις πέντε νεαρές γυναίκες (18%) ήταν που ασχολούνταν με την απασχόληση πριν από την κρίση και σημειώνεται μια απότομη πτώση στα επίπεδα αυτά ειδικά από το τέλος του 2010 που ως τις αρχές του 2015 έχει επιδεινωθεί.

Διάγραμμα 2: Τάσεις του ποσοστού απασχόλησης (%) ανά ηλικιακή ομάδα και φύλο, 2008q1-2015q1

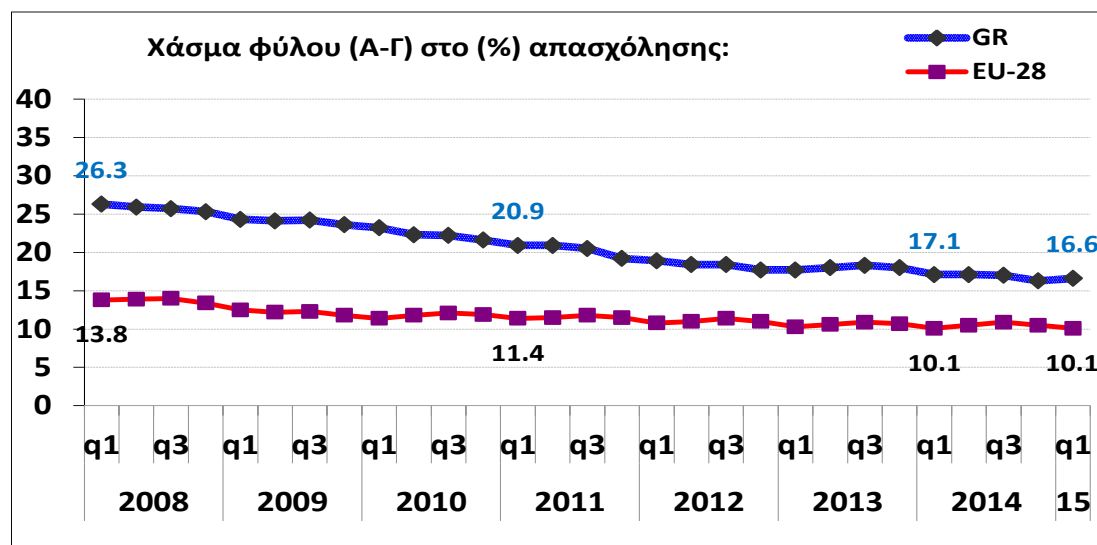
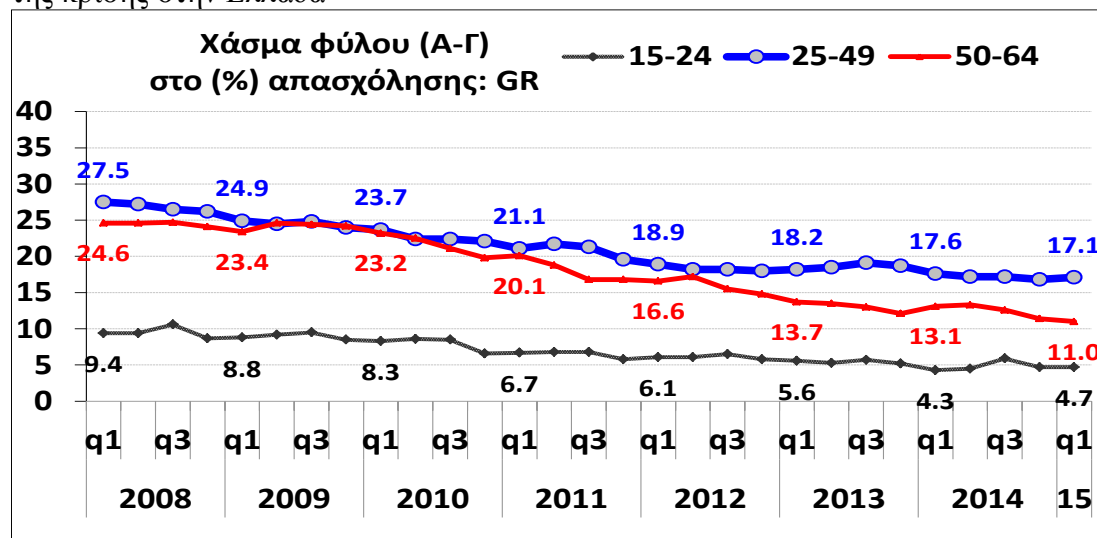

Πηγή: Eurostat, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού

Πώς είναι οι τάσεις της απασχόλησης αντανακλώνονται στο χάσμα των δύο φύλων στην απασχόληση; Το Διάγραμμα 3 δείχνει μια πτωτική κίνηση των διαφορών μεταξύ των φύλων σε όλες τις ομάδες. Η πτωτική αυτή τάση είναι πιο έντονη στην περίπτωση των ατόμων ηλικίας 50-64 ετών: το χάσμα των φύλων στην απασχόληση μειώθηκε σχεδόν κατά το μισό (από 24ποσοστιαίες μονάδες το 2008 σε 11ποσοστιαίες μονάδες στις αρχές του 2015). Όσον αφορά στις προνομιούχες ηλικίες, το χάσμα μεταξύ των φύλων στην απασχόληση μειώθηκε κατά 10ποσοστιαίες μονάδες από το 2008 (27ποσοστιαίες μονάδες) έως το 2015 (17ποσοστιαίες μονάδες). Ωστόσο, το μεγαλύτερο μέρος αυτής της μείωσης σημειώθηκε πριν από το 2011, δηλαδή καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου η απασχόληση των ανδρών μειώθηκε με ταχύτερο ρυθμό σε σχέση με αυτή των

γυναικών. Κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων ετών, το χάσμα μεταξύ των φύλων στην απασχόληση διακυμάνθηκε αισθητά κάτω από το επίπεδο του 20ποσοστιαίες μονάδες. Όπως φαίνεται στο δεύτερο τμήμα του Διαγράμματος 3 η Ελλάδα εξακολουθεί να υστερεί σημαντικά, πίσω από το αντίστοιχο επίπεδο του χάσματος απασχόλησης των δύο φύλων της EU28.

Διάγραμμα 3: Τάσεις στο χάσμα μεταξύ των φύλων στην απασχόληση στη διάρκεια της κρίσης στην Ελλάδα

Πηγή: Eurostat, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού

Όσον αφορά τις επιπτώσεις της κρίσης με βάση τον τύπο απασχόλησης, η πλήρης απασχόληση υποφέρει περισσότερο, κυρίως για τους άνδρες, ενώ υπήρξε μια αύξηση της μερικής απασχόλησης (και πάλι πιο έντονη για τους άνδρες). Ωστόσο, το πιο εντυπωσιακό εύρημα έχει να κάνει με τη σοβαρή ανεργία στο είδος της προσωρινής

απασχόλησης (σε ίδιο σχεδόν επίπεδο και στα δύο φύλα. Σε γενικές γραμμές, η αλλαγή στο είδος της απασχόλησης κατά ηλικία και φύλο παρέχει στοιχεία που να ευνοούν την υπόθεση ότι οι νέοι και οι γυναίκες παίζουν ρυθμιστικό ρόλο στην τρέχουσα οικονομική ύφεση. Αντίθετα, η «υπόθεση φαινόμενο της περιθωριοποίησης» (δηλαδή, η λεγόμενη LIFO: Last in, first out) δεν υποστηρίζεται.

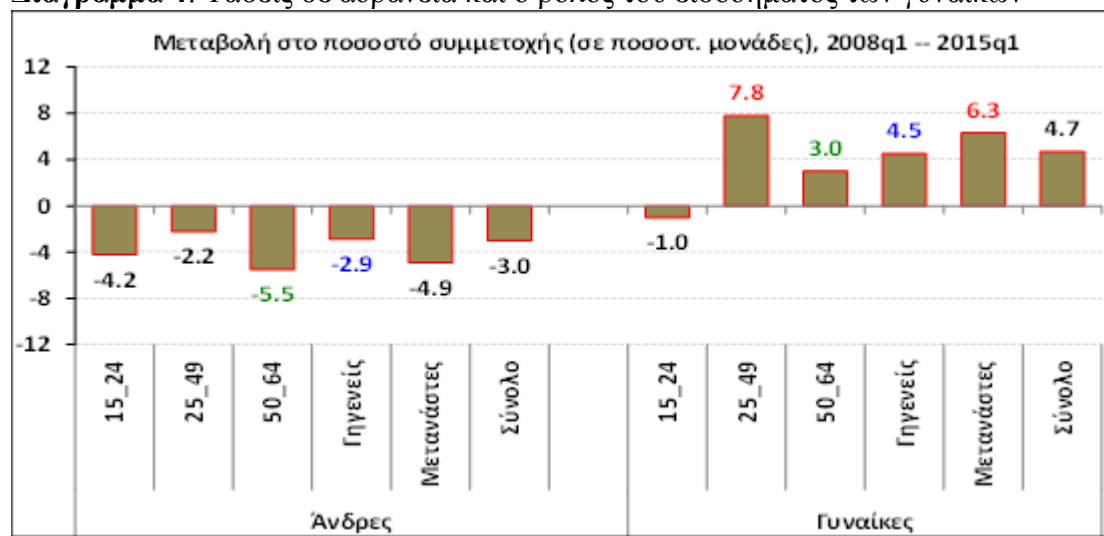
4.1.3 Τάσεις της συμμετοχής στην αγορά εργασίας σε ολόκληρη την κρίση

Η οικονομική θεωρία οδηγεί στο ότι η ύφεση μπορεί να έχει δύο αντίθετες συνέπειες για τη συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας. Μπορούν να αυξήσουν είτε την προσφορά εργασίας (ως αντιστάθμιση των ανέργων συζύγων και της επιδείνωσης των οικονομικών της οικογένειας) ή να αποθαρρύνονται με την πεποίθηση ότι δεν υπάρχουν διαθέσιμες θέσεις εργασίας. Το πρώτο αποτέλεσμα ονομάζεται «προστιθέμενο αποτέλεσμα των εργαζομένων», ενώ το δεύτερο είναι η «αποθάρρυνση των εργαζομένων». Για να ελεγχθεί ποια είναι η απάντηση των γυναικών της αρνητικές επιπτώσεις της ύφεσης, μπορούμε να εξετάσουμε της αλλαγές στα ποσοστά δραστηριότητας των ανδρών και των γυναικών –πριν και κατά την διάρκεια- της οικονομικής ύφεσης στην Ελλάδα. Ακολουθώντας την προηγούμενη ανάλυση, τα ποσοστά δραστηριότητας εξετάζονται περαιτέρω κατά ομάδες ηλικιών και κατά εθνικότητα.

Υπάρχει κάποια ένδειξη που υποστηρίζει την υπόθεση «του προστιθέμενου εργαζομένου»; Δηλαδή, η συμμετοχή των γυναικών κινήθηκε αντικυκλικά ως μια προσπάθεια να αντισταθμιστεί η πτώση του εισοδήματος των νοικοκυριών στην Ελλάδα; Εξετάζοντας την αντίδραση συμμετοχής στην αγορά εργασίας των γυναικών και των ανδρών από την κρίση, δύο δεδομένα ξεχωρίζουν: Πρώτον, οι γυναίκες είναι «πρόσθετοι εργαζόμενοι»: Η συμμετοχή στην αγορά εργασίας αυξήθηκε κατά 4.7ποσοστιαίες μονάδες μεταξύ των γυναικών ηλικίας 15-64 ετών μεταξύ 2008q1 και 2015q1. Το αντίθετο φαίνεται να ισχύει για της άνδρες, οι οποίοι εγκαταλείπουν την αγορά εργασίας, προφανώς επειδή αποθαρρύνονται. Δεύτερον, φαίνεται ότι υπάρχει αντικυκλικό αποτέλεσμα: καθώς η ύφεση βαθιάνει, η συμμετοχή των γυναικών κινείται της την αντίθετη κατεύθυνση, έτσι ώστε να αντισταθμιστεί η μείωση του εισοδήματος των νοικοκυριών. Οι επιδράσεις αυτές είναι αξιοσημείωτες για της γυναίκες ηλικίας 25-49 ετών, για της οποίους η συμμετοχή αυξήθηκε

σωρευτικά μεταξύ 2008q1 και 2015q1 σχεδόν κατά 8ποσοστιαίες μονάδες. Με άλλα λόγια, οι γυναίκες που ήταν πριν από την κρίση εκτός αγοράς εργασίας, αποφασίζουν εν μέσω κρίσης αν θα εισέλθουν και θα αρχίσουν να ψάχνουν για δουλειά. Οι μετανάστριες είναι το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα του «προστιθέμενου αποτελέσματος» των εργαζομένων, ακριβώς το αντίθετο σε σχέση με της άνδρες μετανάστες.

Διάγραμμα 4: Τάσεις σε αδράνεια και ο ρόλος του εισοδήματος των γυναικών

Πηγή: Eurostat, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού

Ένας διαφορετικός τρόπος για να διερευνήσει κανείς «την προστιθέμενη» έναντι της υπόθεσης της «αποθάρρυνσης» είναι να εξετάσει το ρόλο του εισοδήματος των γυναικών μέσα στο νοικοκυριό. Για το σκοπό αυτό, παρουσιάζονται ευρήματα που βασίζονται σε στοιχεία έρευνας EU-SILC από το 2004 έως το 2011. Η ανάλυση εστιάζει σε ζευγάρια με τουλάχιστον έναν εργαζόμενο, με σκοπό να κατατάξει τα νοικοκυριά σε τρεις κατηγορίες που αλληλοαποκλείονται: i) ζευγάρια με άνδρα κουβαλητή ii) ζευγάρια με δύο μισθωτούς και iii) ζευγάρια με γυναίκα κουβαλητή. Η εικόνα είναι υπέρ της στροφής της τα ζευγάρια με γυναικείο προστάτη της οικογένειας κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών (από 2,5% το 2004 σε πάνω από 13% το 2011). Τα επιπλέον θηλυκά εργαζόμενα μέλη θα μπορούσαν είτε να προστεθούν στις εργαζόμενες (νέες καταχωρήσεις στην απασχόληση ανενεργών γυναικών), ή στις γυναίκες που εργάζονται και κατάφεραν να διατηρήσουν τη θέση εργασίας της, ενώ ο σύντροφός της την έχασε. Ωστόσο, η πρώτη εναλλακτική λύση (προστιθέμενο αποτέλεσμα των εργαζομένων) φαίνεται να είναι πιο εύλογη. Ωστόσο,

όπως και να έχει, οι γυναίκες γίνονται όλο και πιο σημαντικές για τα οικονομικά της οικογένειας.

Πίνακας 6: Ο ρόλος των γυναικών στη διαμόρφωση του οικογενειακού εισοδήματος

Άτομα 25-55 ετών	Ζευγάρια που συνεισφέρει μόνο ο άνδρας	Ζευγάρια που συνεισφέρουν και οι δύο	Ζευγάρια που συνεισφέρει μόνο η γυναίκα	Σύνολο
1995	52.0	44.3	3.7	100
1998	46.3	50.0	3.7	100
2001	46.4	50.5	3.2	100
2004	39.6	56.8	3.6	100

Πηγή: Eurostat, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού

4.1.4 Τάσεις στα αποτελέσματα της φτώχειας σε ολόκληρη την κρίση στην Ελλάδα

Όσον αφορά της επιπτώσεις των εξελίξεων της φτώχειας των δύο φύλων, είναι απαραίτητο να δοθεί προσοχή στο εξής: στις δειγματοληπτικές έρευνες (οι οποίες βασίζονται τα στατιστικά στοιχεία της φτώχειας), η κατανομή του εισοδήματος εντός του νοικοκυριού θεωρείται ίση – και οι δύο σύζυγοι έχουν το ίδιο εισόδημα, εκ προοιμίου. Έτσι, τα στατιστικά στοιχεία για τη φτώχεια στηρίζονται στη βάση της ισότητας. Οι μετρημένες διαφορές μεταξύ των φύλων στη φτώχεια βασίζονται σε καταστάσεις όπου οι γυναίκες και οι άνδρες δεν ζουν μαζί ως ζευγάρια (συντριπτικά χήρες), ή διαζευγμένοι, και ως εκ τούτου δεν δίνουν μια αντιπροσωπευτική εικόνα. Για το λόγο αυτό, για να αντλήσει κάποιος της επιπτώσεις των δύο φύλων, τα στατιστικά στοιχεία της φτώχειας πρέπει να συμπληρωθούν με δείκτες από το ποσοστό κινδύνου φτώχειας των μονογονεϊκών οικογενειών. Η ομάδα των μονοπρόσωπων οικογενειών (στη συντριπτική πλειοψηφία των οποίων επικεφαλής είναι γυναίκες) είναι ιδιαίτερα ευάλωτες όσον αφορά τον κίνδυνο της φτώχειας: το ποσοστό της έφθασε στο 66% το 2012 (κατά 23 ποσοστιαίες μονάδες υψηλότερα σε σύγκριση με το προηγούμενο έτος). Η γενναιοδωρία του κράτους Ελληνικής Πρόνοιας προς αυτή την ομάδα είναι εντυπωσιακά μικρή, αν όχι ανύπαρκτη: ο κίνδυνος φτώχειας των μονογονεϊκών νοικοκυριών μειώνεται μόνο κατά 0,3

εκατοστιαίες μονάδες μετά της κοινωνικές παροχές. Είναι ενδιαφέρον ότι η μείωση της φτώχειας πέφτει κατά τη διάρκεια της κρίσης. Με άλλα λόγια, η λειτουργία του συστήματος κοινωνικής προστασίας δεν κάνει καμία διαφορά στην αντιμετώπιση του κινδύνου της φτώχειας (Διάγραμμα 5).

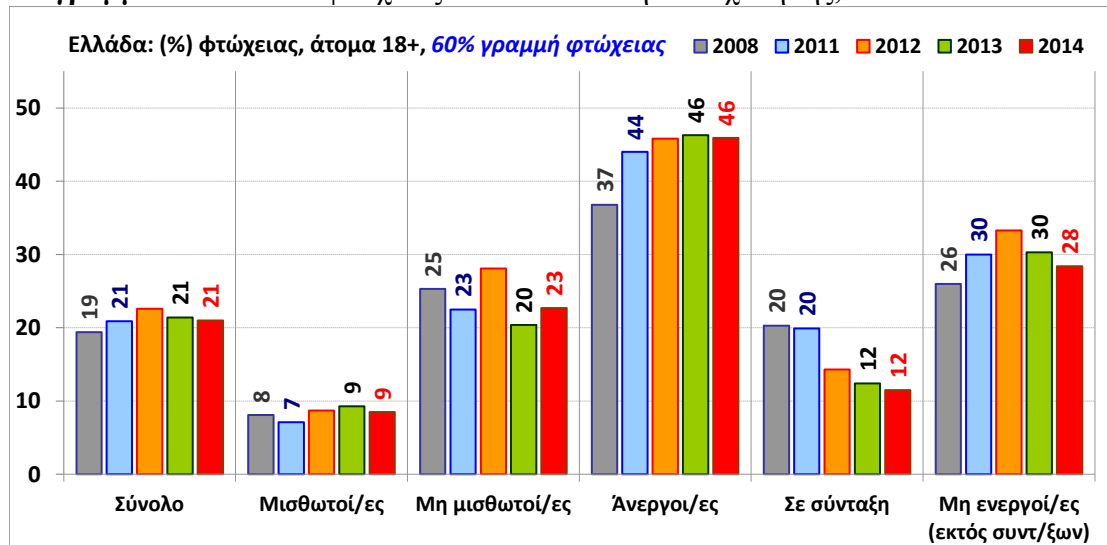
Διάγραμμα 5: Το ποσοστό της φτώχειας σε σχέση με τα κοινωνικά επιδόματα

Πηγή: Eurostat, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού

Ένα άλλο σημείο της προσοχής έχει να κάνει με το γεγονός ότι τα ποσοστά σχετικής φτώχειας είναι ευαίσθητα σε μετατοπίσεις του ορίου της φτώχειας. Το όριο της φτώχειας εξαρτάται από το εισόδημα του μεσαίου ατόμου (η διάμεση τιμή σε μια κατανομή). Αν όλα τα εισοδήματα οδηγήσουν σε επιδείνωση του εισοδήματος των φτωχών δεν θα εμφανιστεί ως μια αύξηση στη (σχετική) φτώχεια. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο τα ποσοστά σχετικής φτώχειας δείχνουν μόνο μια μικρή αύξηση κατά τη διάρκεια της ύφεσης, αντανακλώντας την μείωση του επιπέδου του κατώτατου ορίου της φτώχειας (που ορίζεται ως το 60% του μέσου εισοδήματος). Για να διορθωθεί αυτή η εντύπωση, θα μπορούσαμε να σταθμίσουμε την πραγματική αξία του ορίου της φτώχειας με ό,τι ήταν κατά την έναρξη της κρίσης (δηλαδή το 2008). (Διάγραμμα 6)

Διάγραμμα 6: Ποσοστό φτώχειας ανά κατάσταση απασχόλησης, Ελλάδα

Πηγή: Eurostat, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού

Ενώ πριν από την κρίση η φτώχεια επικεντρώνεται στους ηλικιωμένους, στην τελευταία στατιστική για τη φτώχεια (με βάση τα εισοδήματα του 2011) η ηλικία ως μια αιτιατή επιρροή και η ανεργία γίνεται ο κυρίαρχος παράγοντας στη φτώχεια. Ως αποτέλεσμα το ποσοστό της φτώχειας των ατόμων σε ηλικία εργασίας και των παιδιών αυξάνουν απότομα. Ωστόσο, με βάση το υπάρχον σύστημα κοινωνικής προστασίας οι περισσότεροι άνεργοι δεν δικαιούνται επίδομα ανεργίας.

Οι εξελίξεις στην ανεργία αποτελούν πρόκληση για τη φτώχεια. Η μειονεκτική θέση των γυναικών είναι καλά τεκμηριωμένη από το σχετικά υψηλό κίνδυνο φτώχειας που αντιμετωπίζουν. Το ποσοστό ανεργίας τους είναι υψηλότερο και όταν είναι άνεργες είναι πιο πιθανό να είναι φτωχές. Υπερεκπροσωπούνται σε μονογονεϊκές οικογένειες, οι χήρες αντιμετωπίζουν μεγαλύτερο κίνδυνο φτώχειας και για τα άτομα ηλικίας άνω των 65 ετών το χάσμα των φύλων σε κίνδυνο φτώχειας είναι ακόμη υψηλότερο (23,3% για τις γυναίκες, 18,8% για τους άνδρες).

4.1.5 Η λιτότητα και οι κοινωνικές υπηρεσίες για τις συντάξεις γήρατος και τη φροντίδα των παιδιών: συνέπειες για τις γυναίκες.

Πολλές παροχές σε χρήμα ή σε είδος και οι κοινωνικές υπηρεσίες έχουν αποκεντρωθεί στις τοπικές αρχές. Η μεγαλύτερη προσοχή δίνεται στη παιδική

μέριμνα, καθώς και στη μακροχρόνια φροντίδα για τους ηλικιωμένους και τους αναπήρους. Η στελέχωση των τοπικών αρχών έχει περιοριστεί σημαντικά και τα οικονομικά τους είναι περιορισμένα. Για το λόγο αυτό οι αρχές συχνά οδηγούνται στο να περιορίσουν ή να μειώσουν τις υπηρεσίες. Καθώς δεν συλλέγονται πληροφορίες σε τοπικό επίπεδο αυτών των κοινωνικών δαπανών, η έκταση αυτών των περικοπών και των επιπτώσεων στο φύλο μπορεί να στηριχθεί μόνο σε ανεπίσημα στοιχεία. Από τις αρχές της δεκαετίας του 2000, σε μεγάλο βαθμό χάρη στη χρηματοδότηση της ΕΕ, υπήρξε μια σημαντική αύξηση στις κοινωνικές υπηρεσίες που παρέχονται στους ηλικιωμένους που ζουν στην κοινότητα.

Πιο συγκεκριμένα, εκτός από τα Κέντρα Ανοικτής Φροντίδας Ηλικιωμένων, τα οποία άρχισαν να λειτουργούν στη δεκαετία του '80, προσφέρθηκε μια νέα σειρά υπηρεσιών, αυτή της παροχής κοινωνικής στήριξης και φροντίδας για τους ηλικιωμένους στο σπίτι (το πρόγραμμα Βοήθεια στο Σπίτι). Αυτές οι υπηρεσίες είναι τώρα σε κίνδυνο λόγω της χρηματοδότησης. Αν και οι ΟΤΑ έχουν προσφέρει τις υπηρεσίες αυτές από το 2000 υπό προσωρινή χρηματοδότηση των διαρθρωτικών ταμείων της ΕΕ, πολύ λίγες αρχές ενσωμάτωσαν τις νέες κοινωνικές υπηρεσίες στους προϋπολογισμούς τους ή βρήκαν μόνιμες πηγές χρηματοδότησης για αυτές. Η διακοπή της χρηματοδότησης ήταν γνωστή από την αρχή, έτσι ώστε να μην μπορεί να χαρακτηριστεί αποτέλεσμα της λιτότητας. Αυτό που φαίνεται να έχει συμβεί είναι η τοπική κυβέρνηση να αναμένει επιδότηση από την κεντρική κυβέρνηση μέσω επιχορηγήσεων. Είναι αυτές οι επιδοτήσεις που βρίσκονται πλέον σε κίνδυνο. Ωστόσο, οι σημερινοί δικαιούχοι αυτών των υπηρεσιών μπορεί να χάσουν τις υπηρεσίες φροντίδας. Παρόμοιες (αν και λιγότερο δραματικές) επιπτώσεις υπάρχουν στις υπηρεσίες για τη φροντίδα των παιδιών, κυρίως σε αυτές που υπάγονται στην αρμοδιότητα της τοπικής αυτοδιοίκησης.

Από την άλλη πλευρά, ο δήμος της Αθήνας κατάφερε να συνδυάσει την περικοπή των κονδυλίων με την αύξηση του αριθμού των θέσεων παιδικής φροντίδας που προσφέρεται, μέσω της αποτελεσματικότερης διαχείρισης του μειωμένου προϋπολογισμού τους. Αυτό μπορεί να χρησιμεύσει ως μια υπενθύμιση ότι «η λιτότητα μπορεί επίσης να οδηγήσει σε βελτίωση της αποδοτικότητας», έτσι ώστε το αποτέλεσμα για τους δικαιούχους να είναι λιγότερο δραματικό από ό, τι φαίνεται και μόνο από τα οικονομικά στοιχεία. Για παράδειγμα, όσον αφορά τα νηπιαγωγεία της Δημόσιας Υπηρεσίας παιδικής της Αθήνας δεν υπάρχει καμία δυσκολία στην αποδοχή όλων των αιτήσεων.

Ωστόσο, αυτές οι τάσεις σε υγειονομική κάλυψη των ηλικιωμένων θα έχουν επιπτώσεις στην ανεξαρτησία των γυναικών, τόσο άμεσα (ηλικιωμένες γυναίκες και μακροχρόνια περίθαλψη), καθώς και έμμεσα με το να θέτουν σε κίνδυνο την εναρμόνιση οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής για τους άνδρες και τις γυναίκες. Είναι πιθανό ότι, δεδομένου ότι ο όγκος των υπηρεσιών γήρατος που παρέχονται από το κράτος μειώνεται, αυτό θα μετατοπίσει το «βάρος περίθαλψη» στις γυναίκες (ως άτυπους φορείς περίθαλψης), κρατώντας τους εκτός αγοράς εργασίας. Η πρόοδος στην αλλαγή των ρόλων των γυναικών στην οικονομία και στο εσωτερικό της οικογένειας μπορεί να τεθεί σε κίνδυνο.

Ομοίως, για τη φροντίδα των παιδιών, οι περιορισμένοι πόροι θέτουν τις διαθέσιμες υπηρεσίες σε κίνδυνο. Οι πόροι της τρέχουσας περιόδου του προγράμματος έχουν σχεδόν εξαντληθεί, και είναι αμφίβολο αν θα παρέχονται ακόμη και μικρότερα ποσά για την επόμενη περίοδο (2014-2020). Αν ναι, θα πρέπει να αναμένουμε αρνητικό αντίκτυπο στα δικαιώματα των γυναικών στη συμμετοχή στην αγορά εργασίας, καθώς και στην εναρμόνιση οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής.

Κατά συνέπεια, οι δύο πιο σημαντικές περιοχές στις οποίες αντιμετωπίζουν προκλήσεις οι γυναίκες με έναν άμεσο τρόπο βρίσκονται κάτω από συνεχή και άμεση απειλή. Η έκταση αυτής της απειλής διαχέεται μέσα από το λαβύρινθο των οικονομικών των τοπικών κυβερνήσεων. Εναπόκειται στις τοπικές αρχές να χειριστούν την κατάσταση όμως, από στατιστικά στοιχεία που συλλέγονται δεν είναι δυνατόν να γνωρίζουμε από που θα υπάρξει μείωση και σε ποιο βαθμό. Εξίσου ανησυχητικό είναι το γεγονός ότι καμία διαδικασία δεν φαίνεται να είναι σε θέση να διορθώσει αυτή την κατάσταση ή ακόμα και να παρέχει κάποιο υποτυπώδη έλεγχο.

4.1.6 Θέματα προς συζήτηση και προβληματισμοί

Κατά την αξιολόγηση των επιπτώσεων της λιτότητας στην οικονομική ευημερία και την οικονομική ανεξαρτησία των γυναικών, δύο εννοιολογικά ζητήματα πρέπει να αντιμετωπιστούν:

Πρώτον, σε ποιο βαθμό οι πολιτικές ελαττώνουν προσωρινά το χάσμα ή είναι πλαισιωμένες από μια μακροπρόθεσμη στρατηγική. Οι αλλαγές στο κράτος πρόνοιας φαίνεται να προηγούνται, ενώ οι αλλαγές στην αγορά εργασίας έχουν μεσοπρόθεσμο

ή μακροπρόθεσμο στόχο, ως μέρος μιας στρατηγικής για την ανταγωνιστικότητα. Δεύτερον, είναι λάθος να αξιολογήσει κανείς κάθε αλλαγή στην «απομόνωση» - υποθέτοντας ότι όλα τα άλλα είναι αμετάβλητα. Το ελληνικό πρόγραμμα επηρεάζει πολλούς τομείς ταυτόχρονα και θα πρέπει, κατ' αρχάς, σε κάθε περίπτωση, να σχεδιαστεί για να μετατραπεί το σύνολο του συστήματος κοινωνικής προστασίας, καθώς και η σχέση του συστήματος αυτού με την αγορά εργασίας και τη μακροοικονομική οικονομία. Για παράδειγμα, τα μακροπρόθεσμα οφέλη των συνταξιούχων είναι σημαντικότερα από μια αλλαγή στην προώθηση της απασχόλησης από ό, τι μέσα από μια βραχυπρόθεσμη αύξηση ορισμένων συντάξεων. Κατά τη διάρκεια αυτής της έρευνας είχαν σημειωθεί ορισμένα εκκρεμή προβλήματα.

Οι λειτουργίες του κράτους πρόνοιας και οι επιπτώσεις τους στα αποτελέσματα της φτώχειας: Μέσα δοκιμής των κριτηρίων εισάγονται για σχεδόν όλα τα είδη των κοινωνικών παροχών. Αυτό μπορεί να είναι δίκαιο με δεδομένο ότι απευθύνεται σε άτομα με υψηλότερο εισόδημα, αφήνοντας το δυσμενές αποτέλεσμα για τους εργαζόμενους να προέλθει από την αύξηση των έμμεσων φόρων και τη μείωση από την απαλλαγή φόρου εισοδήματος. Η σημασία του φόρου αυξάνει τη σημασία της διεύρυνσης της φορολογικής βάσης και την αύξηση της φορολογικής συμμόρφωσης. Από την αποκέντρωση δαπανών των τοπικών αρχών, οι προοπτικές είναι ιδιαίτερα δυσοίωνες: η Ελλάδα ασχολήθηκε με το θέμα της φροντίδας των παιδιών και φροντίδας ηλικιωμένων, σχεδόν ως δεύτερη σκέψη: παροχή των εν λόγω υπηρεσιών έμεινε σχεδόν εξ ολοκλήρου στη χρηματοδότηση της ΕΕ. Η Ελλάδα ποτέ δεν έκανε μια προσπάθεια να αντιμετωπίσει αυτό το ζήτημα με ένα μόνιμο και συστηματικό τρόπο - είτε ως προτεραιότητα της πολιτικής που χρηματοδοτείται από τον κεντρικό προϋπολογισμό, ή ακόμη και να παρακολουθεί την παροχή και τη χρηματοδότηση των αποκεντρωμένων υπηρεσιών στις τοπικές αρχές.

4.2 Σύγκριση με άλλες χώρες

Η ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών αποτελεί θεμελιώδες δικαίωμα και κοινή αρχή της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η ΕΕ έχει συμβάλει σε μεγάλο βαθμό προς αυτή την κατεύθυνση, μέσω μιας σημαντικής νουθεσίας περί ίσης μεταχείρισης και μέσω της ρητής ενσωμάτωσης της διάστασης της ισότητας των φύλων στις πολιτικές και στα μέσα της ΕΕ. Ωστόσο οι ανισότητες των φύλων επιμένουν, κυρίως εις βάρος των γυναικών.

Η τρέχουσα οικονομική κρίση έχει προκαλέσει ανησυχίες ότι τα επιτεύγματα όσον αφορά την ισότητα των φύλων διατρέχουν κίνδυνο και ότι οι επιπτώσεις της ύφεσης θα ασκήσουν μεγαλύτερη πίεση στις γυναίκες. Η ύφεση θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως επιχείρημα για να περιοριστούν ή να περικοπούν τα μέτρα σχετικά με την ισότητα των φύλων, και η ανάλυση των εθνικών απαντήσεων στην κρίση επιβεβαιώνει αυτόν τον κίνδυνο. Εντούτοις, αυτή η εποχή της κρίσης θα μπορούσε να προσφέρει μια μοναδική ευκαιρία αλλαγής, δεδομένου ότι η ισότητα των φύλων αποτελεί προϋπόθεση για βιώσιμη ανάπτυξη, απασχόληση, ανταγωνιστικότητα και κοινωνική συνοχή. Οι φορείς χάραξης πολιτικής έχουν την ευκαιρία να εφαρμόσουν πολιτικές που θα καταστήσουν την αγορά εργασίας και την κοινωνία περισσότερο ίσες ως προς τα φύλα στο μέλλον.

Πίνακας 7: Ποσοστό απασχόλησης στην Ελλάδα vis-à-vis EU-28

Ποσοστό απασχόλησης	GREECE				EU-28	
	Δείκτης	2013	2014	κατάταξη 2014	2013	2014
20-64	Άνδρες %	62.7	62.6	28	74.3	75.0
	Γυναίκες %	43.3	44.3	28	62.6	63.5
	Χάσμα φύλου	19.4	18.3	3	11.7	11.5
15-64	Άνδρες %	57.9	58.0	28	69.4	70.1
	Γυναίκες %	39.9	41.1	28	58.8	59.6
	Χάσμα φύλου	18.0	16.9	3	10.6	10.5
15-24	Άνδρες %	14.6	15.8	28	34.0	34.4
	Γυναίκες %	9.1	10.9	28	30.3	30.6
	Χάσμα φύλου	5.5	4.9	12	3.7	3.8
25-54	Άνδρες %	71.4	71.8	28	82.6	83.2
	Γυναίκες %	51.4	53.1	28	71.2	71.8
	Χάσμα φύλου	20.0	18.7	3	11.4	11.4
55-64	Άνδρες %	46.0	44.0	27	57.4	58.9
	Γυναίκες %	26.0	25.0	27	43.3	45.2
	Χάσμα φύλου	20.0	19.0	7	14.1	13.7
Μετανάστες 15-64	Άνδρες %	55.5	59.4	23	67.1	68.3
	Γυναίκες %	37.3	41.6	23	51.2	52.2
	Χάσμα φύλου	18.2	17.8	11	15.9	16.1

Πηγή: Eurostat LFS.

4.2.1 Κυριότερες Εξελίξεις

Σύμφωνα με επισκόπηση που έγινε σε πρόσφατες εκθέσεις διεθνών οργανισμών (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2009, Βρυξέλλες. Έκθεση της επιτροπής προς το Συμβούλιο, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και πολιτική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών : Ισότητα μεταξύ γυναικών και ανδρών - 2010. Ευρωπαϊκή Επιτροπή 2014, Βρυξέλλες. Σχέδιο έκθεσης της Επιτροπής και του Συμβουλίου για την Απασχόληση που συνοδεύει την ανακοίνωση της Επιτροπής για την ετήσια επισκόπηση της ανάπτυξης 2015) διεξάγονται κάποια βασικά συμπεράσματα με βάση τρεις παραμέτρους: την ανεργία, την απασχόληση και τη συμμετοχή των γυναικών και των αντρών στην αγορά εργασίας.

Η καταπολέμηση των επίμονων ανισοτήτων μεταξύ των φύλων σε όλα τα επίπεδα της κοινωνίας είναι μια μακροπρόθεσμη πρόκληση, δεδομένου ότι συνεπάγεται διαρθρωτικές αλλαγές, αλλαγές συμπεριφοράς, καθώς και επαναπροσδιορισμό των ρόλων των γυναικών και των ανδρών. Η πρόοδος είναι αργή και οι διαφορές μεταξύ των φύλων επιμένουν όσον αφορά τα ποσοστά ανεργίας, τα ποσοστά απασχόλησης αλλά και τα ποσοστά συμμετοχής. Ακολουθώς διαφορές παρατηρούνται στην αμοιβή, στις ώρες εργασίας, στις θέσεις ευθύνης, στον επιμερισμό της φροντίδας του νοικοκυριού και των οικιακών καθηκόντων, καθώς και στον κίνδυνο φτώχειας.

Η αυξανόμενη συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας είναι μια θετική εξέλιξη και αποτελεί σημαντική συμβολή στην οικονομική ανάπτυξη της ΕΕ, αντιστοιχώντας στο ένα τέταρτο της ετήσιας οικονομικής ανάπτυξης από το 1995⁷. Το ποσοστό απασχόλησης των γυναικών αυξήθηκε κατά 7,1 ποσοστιαίες μονάδες την τελευταία δεκαετία και έφθασε το 59,1% το 2008, μολονότι το ποσοστό αυτό ποικίλλει μεταξύ των κρατών μελών, από κάτω του 40% έως άνω του 70%. Η μέση διαφορά μεταξύ των ποσοστών απασχόλησης των γυναικών και των ανδρών μειώθηκε στις 13,7 ποσοστιαίες μονάδες το 2008 από 18,2 ποσοστιαίες μονάδες το 1998.

Εντούτοις, η οικονομική κρίση, η οποία διέκοψε αυτή τη θετική τάση, είχε σημαντικές επιπτώσεις στην αγορά εργασίας και στην ανεργία. Μεταξύ του Μαΐου 2008 και του Σεπτεμβρίου 2009, το ποσοστό ανεργίας σε επίπεδο ΕΕ αυξήθηκε για τους άνδρες (από 6,4% σε 9,3%) ταχύτερα από ό,τι για τις γυναίκες (από 7,4% σε

⁷ ΟΟΣΑ (2008) – Gender and sustainable development. Maximising the economic, social and environmental role of women.

9%). Οι ανδροκρατούμενοι τομείς της βιομηχανίας και των κατασκευών επλήγησαν βαριά. Ωστόσο, τους τελευταίους μήνες, τα ποσοστά ανεργίας των γυναικών και των ανδρών αυξάνονται με τον ίδιο ρυθμό, αντικατοπτρίζοντας πιθανώς μια επέκταση της κρίσης σε άλλους τομείς, που παρουσιάζουν μεγαλύτερη ανάμιξη των φύλων από ό,τι εκείνοι που επλήγησαν πρώτοι. Επιπλέον, σε δώδεκα κράτη μέλη η ανεργία παραμένει υψηλότερη μεταξύ των γυναικών. Τέλος, δεδομένου ότι οι θέσεις εργασίας των γυναικών επικεντρώνονται στον δημόσιο τομέα, θα μπορούσαν να πληγούν δυσανάλογα με απώλειες θέσεων εργασίας λόγω δημοσιονομικών περικοπών.

Η εμπειρία από προηγούμενες κρίσεις δείχνει ότι η απασχόληση των ανδρών γενικά ανακάμπτει γρηγορότερα από ό,τι των γυναικών⁸. Επιπρόσθετα, για τις γυναίκες ο κίνδυνος να μην επαναπασχοληθούν είναι υψηλότερος. Η εστίαση στην εξέλιξη των ποσοστών ανεργίας κατά τη διάρκεια της ύφεσης είναι σημαντική, αλλά μπορεί να κρύψει άλλες λιγότερο ορατές τάσεις, συμπεριλαμβανομένης της υπερεκπροσώπησης των γυναικών μεταξύ των ανενεργών ατόμων (οι γυναίκες αντιπροσωπεύουν περισσότερο από τα δύο τρίτα των ατόμων μεταξύ 25 και 64 ετών που είναι ανενεργά στην ΕΕ) ή μεταξύ των ατόμων που πλήττονται με μερική ανεργία (απασχολούμενοι με μερική απασχόληση που θα επιθυμούσαν να εργάζονται περισσότερες ώρες), οι οποίοι δεν καταχωρίζονται κατ' ανάγκη ως άνεργοι.

Οι γυναίκες στην αγορά εργασίας έχουν να αντιμετωπίσουν τις επιπτώσεις των προσωρινών συμβάσεων, της ακούσιας μερικής απασχόλησης και μιας επίμονης, δυσμενούς διαφοράς αμοιβών, γεγονός που συνεπάγεται υψηλότερα ποσοστά κινδύνου φτώχειας, ιδίως όταν συνταξιοδοτούνται. Φαίνεται επίσης ότι τα νοικοκυριά θα επηρεαστούν σοβαρότερα από την έλλειψη εσόδων (λόγω απώλειας της εργασίας) στις χώρες όπου κυριαρχεί ακόμη το μοντέλο σύμφωνα με το οποίο ο άνδρας συντηρεί την οικογένεια, γεγονός που ενισχύει τη στήριξη του μοντέλου σύμφωνα με το οποίο αποκτάται εισόδημα τόσο από τον άνδρα όσο και από τη γυναίκα.

Πέρα από την τρέχουσα οικονομική κρίση και τις επιπτώσεις της στις γυναίκες και στους άνδρες, είναι αναγκαίο να ληφθούν υπόψη οι μακροχρόνιες προκλήσεις που επηρεάζουν την ισότητα των φύλων στην αγορά εργασίας. Μολονότι το επίπεδο εκπαίδευσης των γυναικών έχει αυξηθεί σημαντικά τα τελευταία χρόνια και οι

⁸Smith, M. (2009) 'Analysis Note: Gender equality and recession', EGGE.

γυναίκες πλέον υπερτερούν σε σχέση με τους άνδρες στους πτυχιούχους πανεπιστημίου, οι γυναίκες συνεχίζουν να εστιάζονται σε τομείς στους οποίους κατά παράδοση κυριαρχούν οι γυναίκες και οι οποίοι συχνά χαρακτηρίζονται από χαμηλές αμοιβές (υγεία και υπηρεσίες φροντίδας, εκπαίδευση κ.λπ.) και κατέχουν λιγότερες υπεύθυνες θέσεις σε όλα τα επίπεδα της κοινωνίας. Η έλλειψη πρόσβασης σε υπηρεσίες φροντίδας εξαρτώμενων ατόμων (παιδιά, άτομα με αναπηρία, ηλικιωμένοι), επαρκών συστημάτων λήψης αδειών και ευέλικτων εργασιακών ρυθμίσεων και για τους δύο γονείς συχνά εμποδίζει τις γυναίκες να συμμετέχουν στην αγορά εργασίας ή να εργάζονται με πλήρη απασχόληση.

Η έντονη αυτή επιρροή της μητρότητας / πατρότητας στη συμμετοχή στην απασχόληση συνδέεται με τους παραδοσιακούς ρόλους των φύλων και με την έλλειψη ιδρυμάτων φροντίδας των παιδιών σε πολλά κράτη μέλη. Παρά την αύξηση όσον αφορά την παροχή φροντίδας στα παιδιά τα τελευταία χρόνια, σύμφωνα με τους ευρωπαϊκούς στόχους⁹, τα ποσοστά κάλυψης παραμένουν κάτω από τους εν λόγω στόχους σε πολλές χώρες, ιδίως για παιδιά ηλικίας κάτω των 3 ετών. Η φροντίδα άλλων εξαρτώμενων μελών έχει επίσης έντονη επιρροή στη δυνατότητα των γυναικών και των ανδρών να παραμένουν στην αγορά εργασίας, πρόκληση η οποία επιδεινώθηκε με τη γήρανση του πληθυσμού. Αυτή η ευθύνη φροντίδας διαδραματίζει κάποιο ρόλο στο χαμηλό ποσοστό απασχόλησης των γυναικών ηλικίας 55 έως 64 ετών (36,8% το 2008, 18,2 μονάδες χαμηλότερα από το ποσοστό των ανδρών). Η έλλειψη επαρκών μέτρων εξισορρόπησης της εργασίας με την ιδιωτική ζωή μπορεί επίσης να επηρεάσει την απόφαση των γυναικών και των ανδρών να μην έχουν παιδιά ή να έχουν λιγότερα παιδιά, πράγμα προβληματικό όσον αφορά τη γήρανση του πληθυσμού και το μελλοντικό εφοδιασμό της αγοράς εργασίας, και, ως εκ τούτου, την οικονομική ανάπτυξη. Σε χώρες με ευνοϊκές συνθήκες όσον αφορά τη φροντίδα των παιδιών, με δυνατότητα γονικής άδειας και ρυθμίσεις ευέλικτου ωραρίου εργασίας, τόσο τα ποσοστά απασχόλησης των γυναικών όσο και τα ποσοστά γεννήσεων είναι υψηλότερα.

⁹Το 2002 το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο κάλεσε τα κράτη μέλη να εξαλείψουν τα αντικίνητρα για τη συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό και να καταβάλουν κάθε προσπάθεια, λαμβάνοντας υπόψη τη ζήτηση για ιδρύματα φροντίδας των παιδιών και σύμφωνα με τα εθνικά πρότυπα παροχής της, ώστε να παρέχεται έως το 2010 φροντίδα για τουλάχιστον το 90% των παιδιών ηλικίας μεταξύ 3 ετών και της ηλικίας κατά την οποία πηγαίνουν υποχρεωτικά στο σχολείο, και τουλάχιστον το 33% των παιδιών ηλικίας κάτω των 3 ετών.

Μολονότι τα τελευταία χρόνια αυξήθηκε ο αριθμός των γυναικών που συμμετέχουν στη λήψη αποφάσεων ή που κατέχουν θέσεις λήψης αποφάσεων στην ΕΕ, η εξουσία εξακολουθεί να είναι σαφώς στα χέρια των ανδρών, τόσο στα πολιτικά όσο και στα οικονομικά επίπεδα. Στην ΕΕ, κατά μέσο όρο, μόνο μία στους τέσσερις εθνικούς βουλευτές και υπουργούς των εθνικών κυβερνήσεων είναι γυναίκα, μολονότι η κατάσταση ποικίλλει από ένα κράτος μέλος σε άλλο. Κάποια πρόοδος σημειώθηκε μετά τις εκλογές του 2009 στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, όπου το ποσοστό των γυναικών αυξήθηκε από 31% σε 35%. Στον οικονομικό τομέα, τα αριθμητικά στοιχεία είναι λιγότερο θετικά και, για παράδειγμα, οι γυναίκες αντιπροσωπεύουν μόνο ένα στα 10 μέλη του διοικητικού συμβουλίου των ευρωπαϊκών εταιρειών blue-chips και το 3% μεταξύ των επικεφαλής των διοικητικών συμβουλίων.

4.2.2 Πολιτικές και Νομοθετικές Εξελίξεις

Το 2009 χαρακτηρίστηκε από τον αντίκτυπο της παγκόσμιας οικονομικής και χρηματοπιστωτικής κρίσης στην πραγματική οικονομία και στις αγορές εργασίας. Η ΕΕ θέσπισε στο τέλος του 2008 ένα ευρωπαϊκό σχέδιο ανάκαμψης¹⁰, συμπεριλαμβανομένων μέτρων για τη διατήρηση των γυναικών και των ανδρών στην απασχόληση. Τον Μάιο του 2009, στο πλαίσιο της συνόδου κορυφής για την απασχόληση, συζητήθηκε ο αντίκτυπος της κρίσης και επαρκείς πολιτικές απαντήσεις. Η Επιτροπή πρότεινε μια «κοινή δέσμευση για την απασχόληση»¹¹, η οποία έχει ως στόχο τον περιορισμό του κοινοτικού αντικτύπου της κρίσης και αναγνωρίζει την ανάγκη να ενισχυθεί η ισότητα των φύλων στις απαντήσεις στην κρίση. Πρόσφατη ανάλυση των εθνικών απαντήσεων στην κρίση επιβεβαιώνει τον κίνδυνο υποβάθμισης του καθεστώτος των πολιτικών ισότητας ή μείωσης των προϋπολογισμών που διατίθενται γι' αυτές τις πολιτικές¹². Ορισμένα μέτρα σχετικά με την ισότητα των φύλων ματαιώθηκαν ή καθυστέρησαν, και πιθανές μελλοντικές περικοπές στους δημόσιους προϋπολογισμούς ενδέχεται να έχουν αρνητικό αντίκτυπο στην απασχόληση των γυναικών και στην προώθηση της ισότητας.

¹⁰http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/104692.pdf.

¹¹COM(2009) 257 τελικό

¹²Smith M. and Villa P. (2009) Gender equality, employment policies and the crisis in EU Member States, EGGE.

Εντούτοις, σημειώθηκαν επίσης ορθές πρακτικές σε ορισμένα κράτη μέλη, τα οποία δρομολόγησαν προγράμματα προκειμένου να στηρίξουν τον τομέα της φροντίδας¹³.

Η συμβουλευτική επιτροπή για τις ίσες ευκαιρίες μεταξύ γυναικών και ανδρών εξέδωσε γνώμη σχετικά με τη διάσταση της ισότητας των φύλων ως απάντηση στην οικονομική και χρηματοπιστωτική κρίση¹⁴, συμπεριλαμβανομένων συστάσεων σχετικά με την ενσωμάτωση της διάστασης της ισότητας των φύλων στα μέτρα για την ανάκαμψη και στη στρατηγική της ΕΕ για το 2020.

Το Συμβούλιο επέτυχε πολιτική συμφωνία όσον αφορά την πρόταση οδηγίας σχετικά με την εφαρμογή της αναθεωρημένης συμφωνίας – πλαισίου για τη γονική άδεια η οποία συνήφθη από τους ευρωπαϊκούς κοινωνικούς εταίρους¹⁵. Αυτή θα οδηγήσει σε αύξηση της διάρκειας της γονικής άδειας, θα καταστήσει μέρος της μη μεταβιβάσιμο, προκειμένου να ενθαρρυνθούν οι πατέρες να επωφελούνται από τη γονική άδεια, και θα προσφέρει το δικαίωμα αίτησης για ευέλικτες εργασιακές ρυθμίσεις για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα μετά την επιστροφή από γονική άδεια.

4.2.3 Προκλήσεις και Πολιτικοί Προσανατολισμοί

Η ισότητα των φύλων δεν είναι μόνο θέμα πολυμορφίας και κοινωνικής δικαιοσύνης, αλλά και προϋπόθεση για την επίτευξη των στόχων της βιώσιμης ανάπτυξης, της απασχόλησης, της ανταγωνιστικότητας και της κοινωνικής συνοχής. Η επένδυση σε πολιτικές για την ισότητα των φύλων έχει ως αποτέλεσμα την επίτευξη υψηλότερων ποσοστών απασχόλησης των γυναικών, τη συμβολή των γυναικών στο ΑΕΠ, στα έσοδα από στη φορολογία και τα βιώσιμα ποσοστά γονιμότητας¹⁶. Είναι σημαντικό το γεγονός ότι η ισότητα των φύλων εξακολουθεί να αποτελεί βασικό στοιχείο της στρατηγικής της ΕΕ για το 2020, επειδή η ισότητα μεταξύ γυναικών και ανδρών έχει αποδειχθεί βιώσιμη λύση για τις παλιές και τις νέες προκλήσεις. Οι πολιτικές για την ισότητα των φύλων πρέπει, συνεπώς, να θεωρούνται μακροχρόνια επένδυση και όχι βραχυπρόθεσμο κόστος.

Οι πολιτικές απαντήσεις που δόθηκαν στην ύφεση αποτελούν ευκαιρία καθώς και δυνητική απειλή για την απασχόληση των γυναικών και την ισότητα των φύλων.

¹³Ομοίως.

¹⁴<http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=2878&langId=en>

¹⁵COM (2009) 410

¹⁶Smith, M. and Bettio, F. (2008) 'Analysis Note: The economic case for gender equality', EGGE.

Υπάρχει κίνδυνος η τρέχουσα ύφεση να καθυστερήσει τις εξελίξεις, η ακόμη και να αντιστρέψει την πρόοδο, με μακροχρόνιες επιπτώσεις στη βιωσιμότητα της οικονομίας και των συστημάτων κοινωνικής προστασίας, στην κοινωνική ένταξη και στη δημογραφία.

Οι αποτελεσματικές πολιτικές για την ισότητα των φύλων πρέπει να θεωρούνται μέρος της λύσης για την έξοδο από την κρίση, τη στήριξη της ανάκαμψης και την επίτευξη ισχυρότερης οικονομίας για το μέλλον. Η βάση για μια βιώσιμη ανάκαμψη και για υγιή δημόσια οικονομικά είναι οι διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις που στοχεύουν στη διασφάλιση της αυξημένης συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό¹⁷. Έχει αποδειχθεί ότι η επένδυση στην απασχόληση και στην οικονομική ανεξαρτησία των γυναικών, καθώς και στη θέσπιση μέτρων εξισορρόπησης της εργασίας με την ιδιωτική ζωή τόσο για τις γυναίκες όσο και για τους άνδρες οδηγεί σε ενίσχυση της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης.

4.2.4 Ενίσχυση της συνέργειας μεταξύ ισότητας των φύλων και απασχόλησης για να τονωθεί η ανάκαμψη και η βιώσιμη ανάπτυξη

Η εξάλειψη των υφιστάμενων ανισοτήτων μεταξύ γυναικών και ανδρών μέσω πολιτικών για την ισότητα των φύλων μπορεί να θεωρηθεί παράγοντας ώθησης της ανάπτυξης και όχι κόστος για την κοινωνία. Η ισότητα των φύλων στην αγορά εργασίας μπορεί να επιτρέψει στα κράτη μέλη να αξιοποιήσουν πλήρως το δυνητικό εργατικό δυναμικό, ιδίως ενόψει των μελλοντικών ελλείψεων δεξιοτήτων. Επίσης, θα συμβάλει στην επιτυχία των μεταρρυθμίσεων στις πολιτικές για την απασχόληση, συμπεριλαμβανομένων των στρατηγικών ευελιξίας με ασφάλεια («flexicurity»). (European Commission, 2009)

•Οι προσπάθειες εξάλειψης των ανισοτήτων μεταξύ των φύλων στην απασχόληση πρέπει να συνεχιστούν και να ενταθούν, έτσι ώστε να μειωθούν σημαντικά οι διαφορές όσον αφορά την απασχόληση, τις αμοιβές και τη λήψη αποφάσεων, εξασφαλίζοντας καλύτερες θέσεις εργασίας και μειώνοντας τον διαχωρισμό της αγοράς εργασίας και τον κίνδυνο φτώχειας.

¹⁷Εγγράφο του Συμβουλίου 16214/09

• Η μείωση των μισθολογικών διαφορών μεταξύ των φύλων και η καταπολέμηση των σχετικών αιτιών¹⁸ πρέπει να παραμείνουν προτεραιότητα. Η δράση σ' αυτόν τον τομέα πρέπει να εξασφαλίσει τη συμμετοχή όλων των ενδιαφερομένων και να συνδυάζει όλα τα διαθέσιμα μέσα, συμπεριλαμβανομένων της αξιολόγησης των μισθολογικών συστημάτων με διαφάνεια, της αύξησης της ευαισθητοποίησης, καθώς και της καταπολέμησης των στερεοτύπων και της επανεξέτασης των ταξινομήσεων των επαγγελμάτων.

• Τα συστήματα φόρων και παροχών πρέπει να παρέχουν οικονομικά κίνητρα, για τις γυναίκες και τους άνδρες, ώστε να αρχίζουν, να παραμένουν και να επιστρέφουν στην εργασία. Ακολούθως τα συστήματα αυτά πρέπει να οδηγούν σε εξάλειψη των οικονομικών ανικίνητρων των ατόμων που με το εισόδημά τους συμβάλλουν δευτερευόντως στο εισόδημα του νοικοκυριού. Επίσης να εξασφαλιστεί ίση οικονομική ανεξαρτησία για τις γυναίκες και τους άνδρες, όσον αφορά την εξασφάλιση συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων.

• Για να περιοριστούν οι αρνητικές επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην ίση συμμετοχή των γυναικών και ανδρών στην αγορά εργασίας, οι φορείς χάραξης πολιτικής πρέπει να καταρτίσουν τις πολιτικές τους απαντήσεις με βάση μια ανάλυση της αγοράς εργασίας που θα λαμβάνει υπόψη την ισότητα των φύλων, καθώς και με βάση συστηματικές εκτιμήσεις και αξιολογήσεις των επιπτώσεων στα φύλα.

4.2.5 Στήριξη της συμφιλίωσης μεταξύ εργασίας και ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής τόσο για τις γυναίκες όσο και για τους άνδρες

Μια καλή εξισορρόπηση της εργασίας με την ιδιωτική ζωή τόσο για τις γυναίκες όσο και για τους άνδρες εξαρτάται από τη σύγχρονη οργάνωση της εργασίας, τη διαθεσιμότητα οικονομικά προσιτών υπηρεσιών υψηλής ποιότητας και από έναν πιο ισόρροπο επιμερισμό των οικογενειακών ευθυνών και των οικιακών καθηκόντων. Η δυνατότητα συμφιλίωσης μεταξύ εργασίας και οικογενειακής ζωής έχει άμεσο αντίκτυπο στην απασχόληση και τις θέσεις των γυναικών στην αγορά εργασίας, τις αποδοχές και την οικονομική τους ανεξαρτησία σε ολόκληρο τον κύκλο της ζωής τους. (European Commission, 2009)

¹⁸COM(2007) 424

- Οι πολιτικές πρέπει επίσης να λαμβάνουν υπόψη τον αυξανόμενο αριθμό μονογονικών νοικοκυριών, των οποίων επικεφαλής είναι κυρίως γυναίκες.

- Η οικονομική ύφεση δεν πρέπει να χρησιμοποιείται ως δικαιολογία για να επιβραδυνθεί η πρόοδος στις πολιτικές συμφιλίωσης και για να περικοπούν οι προϋπολογισμοί που διατίθενται για τις υπηρεσίες φροντίδας και τις ρυθμίσεις σχετικά με την άδεια, επηρεάζοντας, ειδικότερα, την πρόσβαση των γυναικών στην αγορά εργασίας.

- Στις περισσότερες χώρες της ΕΕ Η άδεια μητρότητας και τα δικαιώματα των αυτοαπασχολούμενων γυναικών προστατεύονται από τη νομοθεσία.

Οι γυναίκες διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο φτώχειας από τους άνδρες, εν μέρει λόγω των χαμηλότερων αποδοχών, της υψηλότερης έκθεσης σε συνθήκες επισφαλούς και με μικρότερη αξία απασχόλησης, και των μη αμειβόμενων καθηκόντων φροντίδας. Η φτώχεια πλήττει τις γυναίκες που είναι συνήθως σε ευάλωτη θέση, όπως οι γυναίκες που είναι επικεφαλής μονογονικών οικογενειών, οι ηλικιωμένες γυναίκες χωρίς σύζυγο, οι γυναίκες με αναπηρία, καθώς και οι γυναίκες που προέρχονται από μετανάστες και από εθνοτικές μειονότητες. Οι γυναίκες Ρόμα διατρέχουν ιδιαίτερο κίνδυνο περιθωριοποίησης και αποκλεισμού. (European Commission, 2009)

- Η πλήρης απασχόληση υψηλής ποιότητας είναι η καλύτερη διασφάλιση έναντι της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού. Ιδίως σε εποχές πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή στην προστασία των ομάδων που αντιμετωπίζουν πολλαπλά μειονεκτήματα και να εξασφαλιστεί η συμμετοχή τους στην κοινωνία.

4.2.6 Συμπεράσματα-Προτάσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την ισότητα μεταξύ γυναικών και ανδρών - 2010

Ενόψει της δυναμικής συμβολής της ισότητας των φύλων στη βιώσιμη ανάπτυξη, την απασχόληση, την ανταγωνιστικότητα και την κοινωνική συνοχή, η Επιτροπή θεωρεί ότι η διάσταση της ισότητας των φύλων πρέπει να ενισχυθεί σε όλους τους τομείς. Το 2009 η Επιτροπή καλεί το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο να ζητήσει από τα κράτη μέλη να ανταποκριθούν χωρίς καθυστέρηση στις προκλήσεις που παρουσιάζονται στην παρούσα έκθεση, και ιδιαίτερα στις ακόλουθες:

- ενίσχυση της διάστασης της ισότητας των φύλων για όλους τους τομείς της στρατηγικής της ΕΕ για το 2020, συμπεριλαμβανομένων της αποτελεσματικότερης χρήσης της ενσωμάτωσης της διάστασης της ισότητας των φύλων και των ειδικών δράσεων και στόχων για την ισότητα των φύλων στην ευρωπαϊκή στρατηγική για την απασχόληση·

- μείωση των μισθολογικών διαφορών μεταξύ των φύλων μέσω ειδικών στρατηγικών που να συνδυάζουν όλα τα διαθέσιμα μέσα, συμπεριλαμβανομένων των στόχων, κατά περίπτωση·

- βελτίωση των μέτρων συμφιλίωσης τόσο για τους άνδρες όσο και για τις γυναίκες, συμπεριλαμβανομένων των αδειών που σχετίζονται με την οικογένεια, των υπηρεσιών φροντίδας, των ρυθμίσεων ευέλικτου ωραρίου εργασίας και της ενθάρρυνσης για ίσο επιμερισμό των ιδιωτικών και των οικογενειακών ευθυνών, έτσι ώστε να διευκολυνθεί η εργασία πλήρους απασχόλησης τόσο για τις γυναίκες όσο και για τους άνδρες·

- διασφάλιση του ότι οι πολιτικές δίνουν σημασία στις γυναίκες, και ιδίως σε εκείνες που είναι σε ευάλωτη θέση – για παράδειγμα, οι γυναίκες με επισφαλή εργασία, οι ηλικιωμένες εργαζόμενες γυναίκες, οι γυναίκες που είναι επικεφαλής μονογονικών οικογενειών, οι γυναίκες με αναπηρία, οι γυναίκες που προέρχονται από μετανάστες και από εθνοτικές μειονότητες και οι γυναίκες Ρόμα·

- διασφάλιση του ότι η διάσταση της ισότητας των φύλων θα ενσωματωθεί στις απαντήσεις που θα δοθούν στην ύφεση τόσο σε ευρωπαϊκό όσο και σε εθνικό επίπεδο, λαμβανομένου υπόψη του διαφορετικού αντικτύπου της κρίσης στις γυναίκες και στους άνδρες·

- ανανέωση της δέσμευσης που αναλήφθηκε από τα κράτη μέλη στο ευρωπαϊκό σύμφωνο για την ισότητα των φύλων και ενίσχυση της σύμπραξης και της συνέργειας μεταξύ των ευρωπαϊκών οργάνων, των κοινωνικών εταίρων και της κοινωνίας των πολιτών.

4.2.7 Σχέδιο Έκθεσης της Επιτροπής και του Συμβουλίου για την Απασχόληση που συνοδεύει την ανακοίνωση της Επιτροπής για την ετήσια επισκόπηση της ανάπτυξης 2015

Σύμφωνα με το σχέδιο έκθεσης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (Βρυξέλλες, 2014) η απασχόληση και η κοινωνική κατάσταση εξακολουθούν να αποτελούν πηγή ανησυχίας. Δυο είναι οι βασικές επισημάνσεις των φθινοπωρινών οικονομικών προβλέψεων της Επιτροπής: βραδείς ρυθμοί ανάπτυξης και υψηλή αλλά σχετικά σταθερή ανεργία (24,6 εκατομμύρια άνεργοι). Εξακολουθούν να υπάρχουν μεγάλες διαφορές μεταξύ των χωρών, ειδικά στην ευρωζώνη. Ακόμη και σε οικονομίες με συγκριτικά καλές επιδόσεις η ανεργία αποκτά διαρθρωτικό χαρακτήρα, όπως προκύπτει από τον αυξανόμενο αριθμό των μακροχρόνια ανέργων.

Οι εξελίξεις όσον αφορά την απασχόληση δεν κατανέμονται ισότιμα. Ενώ τα ποσοστά απασχόλησης των ανδρών (20-64) έχουν μειωθεί κατά περισσότερο από 3 ποσοστιαίες μονάδες από το 2008 (από 77,9% το 2008 σε 74 % το 2012), η απασχόληση των γυναικών σημείωσε μόνο οριακή πτώση και μάλιστα αυξήθηκε κατά τι στη διάρκεια του περασμένου έτους (κατά 0,8%).

Η αγορά εργασίας εξακολουθεί να είναι πολύ κατακερματισμένη σε αρκετά κράτη μέλη. Όσον αφορά τις γυναίκες υπερεκπροσωπούνται σε θέσεις μερικής απασχόλησης. Στο πρώτο τρίμηνο του 2014 το ποσοστό μερικής απασχόλησης ήταν 32% για τις γυναίκες, έναντι 8,3% για τους άνδρες, ενώ τα ποσοστά μερικής απασχόλησης των γυναικών στην Αυστρία, στο Βέλγιο, στη Γερμανία, στις Κάτω Χώρες και στο Ηνωμένο Βασίλειο ξεπέρασαν το 40%. Στην παρούσα μακροοικονομική συγκυρία, οι θέσεις προσωρινής και μερικής απασχόλησης μπορεί να συμβάλουν, ακούσια σε κάποιο βαθμό, στη δημιουργία θέσεων εργασίας, ενώ, μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα, ενδέχεται να χρησιμεύσουν ως εφευρέσιο για τις συμβάσεις εργασίας αορίστου χρόνου και/ή πλήρους απασχόλησης (π.χ. για τους νέους). Ο κατακερματισμός φαίνεται επίσης από τις διαφορές που εξακολουθούν να υπάρχουν στις αμοιβές των δυο φύλων και από τα χαμηλά ποσοστά μετάβασης από λιγότερο σε περισσότερο προστατευμένες συμβατικές μορφές εργασίας.

4.2.8 Ισότητα των φύλων: Η αγορά εργασίας εξακολουθεί να χαρακτηρίζεται από σημαντικές ανισότητες¹⁹

Παρά την πρόοδο που έχει σημειωθεί, εξακολουθούν να επικρατούν μεγάλα χάσματα μεταξύ των φύλων. Το ποσοστό απασχόλησης των γυναικών εξακολουθεί να είναι πολύ χαμηλότερο από το αντίστοιχο ποσοστό των ανδρών (62,8% έναντι 74% στις αρχές του 2014). Το χάσμα στο ισοδύναμο πλήρους απασχόλησης είναι ακόμα μεγαλύτερο (18,3 ποσοστιαίες μονάδες το 2013). Επιπλέον, οι γυναίκες αμείβονται κατά 16% λιγότερο ανά ώρα εργασίας. Τα χάσματα μεταξύ των φύλων ως προς την απασχόληση, τον αριθμό των ωρών εργασίας και τις αμοιβές αθροίζονται και οδηγούν σε ευρύτερο συνολικό μισθολογικό χάσμα μεταξύ των φύλων (37% στην ΕΕ). Καθώς οι συντάξεις αντικατοπτρίζουν τις αποδοχές καθ' όλη τη διάρκεια του βίου, το χάσμα μεταξύ των φύλων στις συντάξεις είναι επίσης ευρύ (39% κατά μέσο όρο). Ο κίνδυνος της φτώχειας ή του κοινωνικού αποκλεισμού για τα άτομα άνω των 55 ετών είναι υψηλότερος για τις γυναίκες σε όλα τα κράτη μέλη.

Η πρόσβαση σε οικονομικά προσιτές και ποιοτικές υπηρεσίες φροντίδας των παιδιών, μακροχρόνιας περίθαλψης και εξωσχολικής φροντίδας, ευέλικτες ρυθμίσεις εργασίας, καθώς και ικανοποιητικές πολιτικές άδειας εξακολουθούν να διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη διατήρηση της απασχόλησης των γυναικών και στην παροχή βοήθειας σε άνδρες και γυναίκες, ώστε να συνδυάσουν την επαγγελματική με την οικογενειακή ζωή. Μολονότι τα περισσότερα κράτη μέλη σημείωσαν πρόοδο στην επίτευξη των στόχων της Βαρκελώνης για την παροχή φροντίδας των παιδιών από το 2005, μόνο εννέα κράτη μέλη πέτυχαν τον στόχο του ποσοστού κάλυψης 33% για παιδιά ηλικίας κάτω των τριών ετών το 2012²⁰ και ένδεκα πέτυχαν τον στόχο του ποσοστού κάλυψης 90% όσον αφορά τα παιδιά μεταξύ τριών ετών και της υποχρεωτικής σχολικής ηλικίας. Σε ορισμένες χώρες, τα συστήματα φόρων και παροχών συνεχίζουν να αποθαρρύνουν τις γυναίκες να αναλάβουν κάποια θέση απασχόλησης ή να εργαστούν περισσότερο, ιδίως με την παροχή αντικινήτρων για τους δεύτερους εργαζόμενους να εργαστούν με πλήρη απασχόληση.

¹⁹Σημειώνεται ότι η ετήσια έκθεση της Επιτροπής σχετικά με την πρόοδο ως προς την ισότητα γυναικών και ανδρών παρέχει λεπτομερή ανάλυση

²⁰Πιο πρόσφατα διαθέσιμα στοιχεία δημοσίευση: άνοιξη του 2014.

Ο διαχωρισμός της αγοράς εργασίας και τα στερεότυπα που αφορούν το φύλο μπορούν να εμποδίσουν άνδρες και γυναίκες να αναπτύξουν πλήρως το δυναμικό τους και να οδηγήσουν σε μη βέλτιστη αντιστοίχιση μεταξύ δεξιοτήτων και θέσεων εργασίας. Σήμερα οι γυναίκες είναι περισσότερες από τους άνδρες στην εκπαίδευση και την κατάρτιση, αλλά εξακολουθούν να υπερεκπροσωπούνται σε τομείς σπουδών που συνδέονται με παραδοσιακούς ρόλους, όπως η υγεία και η πρόνοια, οι ανθρωπιστικές σπουδές και η διδασκαλία, ενώ τομείς όπως οι θετικές επιστήμες, η τεχνολογία, η μηχανική και τα μαθηματικά εξακολουθούν να κυριαρχούνται από τους άνδρες.

Σε ολόκληρη την ΕΕ αναλαμβάνεται δράση για την ενίσχυση του ποσοστού της γυναικείας απασχόλησης και τον συνδυασμό της εργασίας και της οικογενειακής ζωής, αν και παρατηρούνται διαφορές ως προς το πεδίο εφαρμογής και τις φιλοδοξίες της εν λόγω δράσης. Τα μέτρα που λαμβάνονται από τα κράτη μέλη αποσκοπούν π.χ. στη συνέχιση της αύξησης της διαθεσιμότητας υπηρεσιών φροντίδας των παιδιών και/ή την τροποποίηση των κανονισμών περί γονικής άδειας ή ευέλικτες ρυθμίσεις του χρόνου εργασίας. Καταγράφηκαν λιγότερες πρωτοβουλίες με στόχο τη μείωση του μισθολογικού χάσματος μεταξύ των φύλων ή τη μείωση των φορολογικών αντικινήτρων για τις γυναίκες ώστε να παραμείνουν ή να εισέλθουν στην αγορά εργασίας. Ορισμένα κράτη μέλη έλαβαν μέτρα για την καταπολέμηση της παιδικής φτώχειας ή την προσαρμογή του συστήματος παροχών, με σκοπό την υποστήριξη (χαμηλού εισοδήματος) οικογενειών/γονέων. Ενώ σε πολλές χώρες προβλέπεται (σταδιακή) εξίσωση των ορίων ηλικίας συνταξιοδότησης μεταξύ ανδρών και γυναικών, σε ορισμένες περιπτώσεις λήφθηκαν επίσης μέτρα για την ενθάρρυνση της συμμετοχής γυναικών μεγαλύτερης ηλικίας στην αγορά εργασίας ή την προσαρμογή της συσσώρευσης συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων.

Η ικανότητα των κρατών μελών να αυξήσουν σημαντικά το ποσοστό απασχόλησης των γυναικών εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη διαθεσιμότητα υψηλής ποιότητας και προσιτής φροντίδας των παιδιών. Τα στοιχεία του ΟΟΣΑ επιβεβαιώνουν ότι η φροντίδα των παιδιών είναι το κλειδί για τη συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας. Αρκετές χώρες συνέχισαν τα μέτρα που εφαρμόστηκαν κατά τα προηγούμενα έτη και/ή διέθεσαν πρόσθετη χρηματοδότηση για τη φροντίδα των παιδιών (Αυστρία, Γερμανία, Ιρλανδία, Μάλτα, Πολωνία), ενώ άλλες πρόσφατα ετοίμασαν μέτρα για τη θέσπιση νέας νομοθεσίας ή έργων (Τσεχική Δημοκρατία, Σλοβακία). Από τον Απρίλιο του 2014 η Μάλτα εγκαινίασε δωρεάν και

καθολική φροντίδα των παιδιών, που προσφέρεται σε οικογένειες των οποίων εργάζονται και οι δύο γονείς. Η φροντίδα των παιδιών είναι διαθέσιμη κατά τις ώρες εργασίας των γονέων, καθώς και μία επιπλέον ώρα ημερησίως για μετακινήσεις από και προς τον τόπο εργασίας. Επιπλέον, ο προϋπολογισμός του 2014 προβλέπει δωρεάν υπηρεσία για παιδιά σε νηπιαγωγεία και σχολεία πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, που θα διατίθεται κατά τη διάρκεια των σχολικών ημερών σε εργαζόμενους γονείς που επιθυμούν να φέρουν τα παιδιά τους στο σχολείο μία ώρα πριν από την έναρξη των μαθημάτων. Στην Τσεχική Δημοκρατία, με καθυστέρηση αρκετών ετών, εγκρίθηκε από το κοινοβούλιο ο νόμος για τις ομάδες παιδιών, ο οποίος αποσκοπεί στη διευκόλυνση της δημιουργίας κέντρων φροντίδας των παιδιών εκτός του δημόσιου δικτύου νηπιαγωγείων.

Σήμερα οι γυναίκες είναι περισσότερες από τους άνδρες στην εκπαίδευση και την κατάρτιση, αλλά εξακολουθούν να υπερεκπροσωπούνται σε τομείς σπουδών που συνδέονται με παραδοσιακούς ρόλους, όπως η υγεία και η πρόνοια, οι ανθρωπιστικές σπουδές και η διδασκαλία, ενώ τομείς όπως οι θετικές επιστήμες, η τεχνολογία, η μηχανική και τα μαθηματικά εξακολουθούν να κυριαρχούνται από τους άνδρες. Στη Γερμανία, για παράδειγμα, ένα πρόγραμμα που συγχρηματοδοτείται από το ΕΚΤ αποσκοπεί στην ευρύτερη συμμετοχή των πολιτών, κυρίως των ανδρών, στη φροντίδα των παιδιών.

4.3 Σύνδεση/Ερμηνεία με βάση από τη Θεωρία

Η οικονομική κρίση προκαλεί δραματικές, καταλυτικές και άμεσες κοινωνικές αλλαγές στις χώρες που πλήττονται από αυτήν. Ιστορικά, καταγράφονται αρνητικές επιπτώσεις οι οποίες ανατρέπουν τις πολιτικές, τις προτεραιότητες και τις καθιερωμένες πρακτικές ισότητας των φύλων. Οι συνέπειες της κρίσης και για τα δύο φύλα διαφέρουν τόσο ως προς το είδος τους όσο και ως προς την χρονική περίοδο που εκδηλώνονται. Γεγονός πάντως παραμένει ότι σε περιόδους κρίσεις η προάσπιση των δικαιωμάτων των γυναικών είναι αναγκαία περισσότερο από ποτέ.

Η μείωση των διαφορών μεταξύ των φύλων σε μεταβλητές της αγοράς εργασίας, όπως η απασχόληση, τα ποσοστά ανεργίας και τα επίπεδα των αμοιβών είναι ένας από τους κύριους στόχους της πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Τα τελευταία χρόνια, υπό της επίδραση της κρίσης, υιοθετούν αυτές τις πολιτικές. Ωστόσο αυτό

δεν αντανακλά τη βελτίωση της θέσης των γυναικών, αλλά είναι απλά η έκφραση της επιδείνωσης των συνθηκών για τους άντρες²¹. Από το 2008 και μετά η παγκόσμια οικονομία ζει στους ρυθμούς διαδοχικών κρίσεων: χρηματοπιστωτική κρίση, οικονομική κρίση και εν συνεχεία κοινωνική κρίση. Τα μέτρα λιτότητας που έχουν επιβληθεί στα κράτη μέλη έχουν επιδεινώσει την κρίση. Κρίση που έχει σοβαρές συνέπειες για τους ανθρώπους που βρίσκονται σε επισφαλή θέση, ιδιαίτερα για τις γυναίκες, οι οποίες πλήττονται άμεσα - λόγω της απώλειας των θέσεων εργασίας τους, των περικοπών των αποδοχών τους, ή της απώλειας της εργασιακής ασφάλειας - και έμμεσα λόγω των περικοπών στις δημόσιες υπηρεσίες και την κοινωνική πρόνοια. Οι γυναίκες ενώ πλήττονταν ήδη πριν από την κρίση σε σχέση με τους άνδρες από την ανεργία, την επισφαλή απασχόληση και τους χαμηλούς μισθούς, υφίστανται πλέον την επίδραση των μέτρων που λαμβάνουν οι κυβερνήσεις για να περιορίσουν τα δημόσια ελλείμματα με αποτέλεσμα να καθίστανται παράγοντας προσαρμογής στην κρίση. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, η τρέχουσα κρίση δεν είναι μόνο χρηματοπιστωτική και οικονομική, αλλά και κρίση της δημοκρατίας, της ισότητας, της κοινωνικής πρόνοιας και της ισότητας των δύο φύλων.

Σε παγκόσμιο επίπεδο, οι γυναίκες είναι πιο ευάλωτες σε περιόδους οικονομικής κρίσης. Στην συντριπτική πλειοψηφία των χωρών η διάσταση του φύλου δεν έχει εφαρμοστεί στο σχεδιασμό της πολιτικής και της εφαρμογής της πολιτικής για την κρίση. Ούτε η ανάκαμψη ούτε τα μέτρα εξυγίανσης έχουν αξιολογηθεί από την άποψη του φύλου στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων. Ο αντίκτυπος του φύλου έχει ληφθεί υπόψη σε όλα τα στάδια της διαδικασίας πολιτικής στο ένα δέκατο περίπου των πρωτοβουλιών πολιτικής που ανακοινώθηκαν ή εφαρμόζονται για την αντιμετώπιση της κρίσης στα Εθνικά Προγράμματα Μεταρρυθμίσεων. Τα πακέτα δημοσιονομικής εξυγίανσης έχουν απομειώσει επίσης τη λειτουργία της υποδομής της ισότητας των φύλων σε πολλά κράτη μέλη. Λίγες χώρες έχουν, ωστόσο, λάβει μέτρα για να καταστήσουν την υπάρχουσα υποδομή πιο αποτελεσματική, όπως ορισμένες χώρες της Ανατολικής Ευρώπης που έχουν εισαγάγει θεσμικές καινοτομίες στον τομέα της ισότητας των φύλων.²²

²¹ Eurofound (2013), Women, men and working conditions in Europe, Publications office of the European Union, Luxembourg.

²² Bettio, F., Corsi, M., D'Ippoliti, Lyberaki, A., Lodovici, M., Verashcaqina A. (2012). *The Impact of the Economy Crisis on the Situation of Women and Men on Gender Equality Policies*. Synthesis Report.

4.3.1 Ποσοτικές Επιπτώσεις

Ανεργία

Η ανεργία καταγράφεται ως ένα γυναικεία πρόβλημα. Τον Αύγουστο του 2012, το 10,6% του γυναικείου εργατικού δυναμικού στην ΕΕ ήταν άνεργες (10,5% για τους άντρες). Το προ ύφεσης χάσμα μεταξύ γυναικών και ανδρών στα ποσοστά ανεργίας που ήταν κατά μέσο όρο υψηλότερο 0,9 ποσοστιαίες μονάδες - έχει εξομαλυνθεί, λόγω της μεγαλύτερης αύξησης της ανεργίας των αντρών νωρίτερα από τις γυναίκες στην κρίση. Από το 2010 οι γυναίκες έχουν πληγεί περισσότερο από την ανεργία απ' ό,τι οι άντρες. Διαπιστώνεται όμως ότι τα επίσημα στοιχεία για την ανεργία λένε μόνο ένα μέρος της αλήθειας. Οι απώλειες θέσεων εργασίας έχουν διαφορετικές επιπτώσεις σε γυναίκες και άντρες, που οφείλονται στις διαφορετικές θέσεις τους στην αγορά εργασίας και στην κοινωνία. Πρώτον οι άνεργες γυναίκες συχνά αγνοούνται σε στοιχεία για την ανεργία, καθώς είναι λιγότερο πιθανό από τους άντρες να εγγραφούν ως άνεργες. Πολλές αποσύρονται από την αγορά εργασίας σε άτυπη ή απλήρωτη εργασία. Επιπλέον, οι γυναίκες είναι συχνά μερικώς άνεργες, αλλά κατατάσσονται ως μερικής απασχόλησης εργαζόμενες. Έτσι η ανεργία των γυναικών μπορεί να υποτιμηθεί σε σχέση με αυτή των αντρών (EWL 2013).

Δεύτερον, οι γυναίκες είναι συχνά σε πιο επισφαλή θέση από τη στιγμή που βρίσκονται σε ανεργία και αντιμετωπίζουν μεγαλύτερο άμεσο κίνδυνο φτώχειας. Οι γυναίκες βρίσκονται σε μειονεκτική θέση όταν πρόκειται για διεκδίκηση των δικαιωμάτων στο επίπεδο των επιδομάτων ανεργίας, λόγω της ειδικής θέσης τους στο νοικοκυριό και της θέσης τους στην αγορά εργασίας.

Αμοιβές

Ο εκτεταμένος δημόσιος τομέας έτεινε να μειώσει τη μέση διαφορά στις τιμές των δύο φύλων, επειδή ήταν καλύτεροι οι μισθοί στο δημόσιο τομέα, όπου οι γυναίκες συγκεντρώνονταν και εξισορροπούσαν τις ανισότητες στις αμοιβές στον ιδιωτικό τομέα. Οι περικοπές των μισθών στο δημόσιο τομέα έχουν, ως εκ τούτου, αρνητικές επιπτώσεις στις αμοιβές των γυναικών και στο μισθολογικό χάσμα μεταξύ των δύο φύλων.

Είναι δεδομένο ότι καμία χώρα δεν έχει καταφέρει να εξαλείψει τελείως τις μισθολογικές διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών. Οι υπάρχουσες μελέτες που εξετάζουν τις διαφορές αυτές προσπαθούν να εξηγήσουν κατά πόσο οι διαφορές

αυτές οφείλονται σε διαφορετικές ικανότητες ή δεξιότητες των εργαζομένων ή αποδίδονται σε διάκριση εις βάρος των γυναικών. Αυτό που παραμένει ωστόσο είναι οι συνέπειες των μισθολογικών διαφορών που εστιάζονται στα χαμηλά ποσοστά απασχόλησης και συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας και σίγουρα στα χαμηλότερα από αυτά των ανδρών.

Σε μικροοικονομικό επίπεδο η ύπαρξη μισθολογικών διαφορών μεταξύ ανδρών και γυναικών επηρεάζει την απόφαση συμμετοχής στην αγορά εργασίας, το ποσοστό αποταμίευσης και οδηγεί σε χαμηλότερες συντάξεις για τις γυναίκες.

Απασχόληση

Οι πρωτοβουλίες για τη στήριξη της απασχόλησης που έχουν εισαχθεί, στοχεύουν συχνά τους άντρες εργαζόμενους. Η επίπτωση της δημοσιονομικής εξυγίανσης για την ισότητα των δύο φύλων διαφέρει σημαντικά μεταξύ των χωρών. Ενώ σε ορισμένες χώρες η επίπτωση είναι μικρή και δεν οδηγεί σε ανισότητες, σε άλλες χώρες σημαντικές περικοπές στον τομέα της απασχόλησης, των κοινωνικών παροχών και των κοινωνικών υπηρεσιών μπορεί να οπισθοδρομήσει την πρόοδο. Δεν μπορεί να αποκλειστεί ότι οι διαφορές στην ισότητα των φύλων στην Ευρώπη ενδέχεται να διευρυνθούν προς τα πίσω ως ακούσια συνέπεια της δημοσιονομικής εξυγίανσης²³. Η κρίση έχει υπονομεύσει χρόνια προόδου προς την ένταξη των γυναικών στην αγορά εργασίας.

Συμμετοχή στην Αγορά Εργασίας

Σε μακροοικονομικό επίπεδο η μη συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας απαξιώνει τις ικανότητες των γυναικών, μειώνει την επένδυση σε ανθρώπινο κεφάλαιο περιορίζει τις παραγωγικές δυνατότητες της οικονομίας.

²³Bettio, F., Corsi, M., D'Ippoliti, Lyberaki, A., Lodovici, M., Verashcaqina A. (2012). *The Impact of the Economy Crisis on the Situation of Women and Men on Gender Equality Policies*. Synthesis Report.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην παρούσα εργασία έγινε προσπάθεια να διερευνηθεί η απασχόληση και η ανεργία των γυναικών στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της κρίσης, συγκρίνοντας τα αποτελέσματα αυτά με τα αντίστοιχα των ανδρών. Το βασικό ερευνητικό ερώτημα που προσπάθησε η εργασία αυτή να προσεγγίσει είναι το κατά πόσο η σημερινή οικονομική κρίση ανατρέπει ή συντηρεί την εικόνα που προϋπήρχε. Ως προς αυτό, οι βασικές διαπιστώσεις που προκύπτουν από την ανάλυση που προηγήθηκε συνοψίζονται ως εξής:

Διαχρονικά, η όλη μελέτη έχει δείξει, ότι υπάρχει μια κυκλική πορεία της ανεργίας, η οποία ακολουθεί σταθερά τον οικονομικό κύκλο της ύφεσης-ανάπτυξης. Σήμερα έχει ως αποτέλεσμα την επιβράδυνση της ανάπτυξης, η οποία έχει ως επακόλουθο την αδυναμία απορρόφησης του εργατικού δυναμικού.

Ιστορικά, η βιομηχανική επανάσταση αποτέλεσε τον θρίαμβο του καπιταλισμού, και ταυτόχρονα, σηματοδοτώντας ριζικές αλλαγές στα μέσα παραγωγής, αναδόμησε τα έως τότε κοινωνικά συστήματα, επαναποθέτησε τα φύλα απέναντι στην κοινωνία και αποτέλεσε την αιτία των σύγχρονων οικονομικοκοινωνικών εκρήξεων. Η γυναίκα απεγκλωβίζεται από την αποκλειστικά οικιακή απασχόληση και δοκιμάζεται στη βιομηχανική παραγωγή. Έτσι, σταδιακά αρχίζει να ανατρέπει τα κοινωνικά στερεότυπα αιώνων και να διεκδικεί θεσμικές και κοινωνικές αλλαγές.

Η καταστροφική κρίση υπερπαραγωγής του 1929 με στρατιές ανέργων και επιχειρηματική χρεωκοπία εγκαινιάζει μια περίοδο οικονομικών κρίσεων (πετρελαϊκή κρίση του 1973, κρίση του 1987, με πτώση του χρηματιστηριακού δείκτη, κρίση του 1997 από τη συναλλαγματική ισοτιμία του ασιατικού νομίσματος με το δολάριο, κρίση του 2000 από τις μετοχές φούσκες, κρίση των δανείων του 2007). Η αντιμετώπιση του κραχ με τις δύο φάσεις New Deal στις ΗΠΑ αποτέλεσε, παρά το κοινωνικό προφίλ της νομοθεσίας, πλήγμα για τις γυναικείες κατακτήσεις. Επικράτησε η αντίληψη ότι ο άντρας είναι ο «βιοπαλαιστής» και ότι αν του εξασφαλίσουν δουλειά, διασφαλίζεται η βιωσιμότητα της αμερικανικής οικογένειας, γεγονός που επανέφερε τη γυναίκα στα προ των αγώνων περιορισμένα της καθήκοντα.

Έπειτα από τη θεσμοθέτηση της γυναικείας ψήφου, της εκπαίδευσης και του δικαιώματος στην εργασία, οι γυναίκες, ανακάμπτοντας από την κρίση του 1929, επιστρέφουν στις διεκδικήσεις τους. Αναζητούν θεωρητικά τα αίτια της αντρικής

κυριαρχίας στη Δύση και τους λόγους της γυναικείας υποτέλειας. Παράλληλα διεκδικούν μισθολογική ισοσκελίση με την ισότιμη αντρική εργασία. Εστιάζουν δε, στο θέμα της μη αμειβόμενης οικιακής εργασίας, επισημαίνοντας τη διάκριση βιομηχανικής-οικογενειακής παραγωγής στις οποίες η γυναίκα συμμετέχει παράλληλα και ενεργά (Καραμεσίνη, 2001). Οι αγώνες συνεχίστηκαν ως την κρίση του 1973 οπότε, με την πτώση του υπαρκτού σοσιαλισμού, οι γυναικείες διεκδικήσεις επλήγησαν εκ νέου.

Έπειτα από έναν αιώνα γυναικείων αγώνων αρκούσαν οι τελευταίες τρεις δεκαετίες για να καταστρατηγηθούν εκ νέου τόσο τα εργατικά όσο και τα κοινωνικά γυναικεία δικαιώματα. Από το 2008 και μετά, η πρόοδος που υπήρχε στον τομέα της ισότητας των φύλων στην εργασία ανακόπηκε. Εάν κανείς εξετάσει τις αριθμητικές επιπτώσεις, θα βρεθεί μπροστά σε μια απογοητευτική εικόνα. Το ποσοστό απασχόλησης των γυναικών στην Ε.Ε., αφού ανήλθε στο 62,8% το 2008, μετά από σταθερή πρόοδο για διάστημα μεγαλύτερο της δεκαετίας, σημείωσε ελαφρά μείωση μετά την έναρξη της οικονομικής κρίσης, περνώντας στο 63,5% για το 2014 (βλέπε Πίνακα 7). Εξακολουθούν να υπάρχουν πολύ μεγάλες αποκλίσεις μεταξύ των διαφόρων κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δεδομένου ότι το ποσοστό απασχόλησης των γυναικών κυμαίνεται μεταξύ 48% και 77%. Στην παρούσα οικονομική κρίση, εργάζονται πολύ περισσότερες γυναίκες απ' ότι στο παρελθόν και είναι εύλογο η ανεργία να έχει βαρύτερες επιπτώσεις στο γυναικείο φύλο. Το γυναικείο εισόδημα παίζει καθοριστικό ρόλο στο οικογενειακό οικονομικό προγραμματισμό αφού τα νοικοκυριά στηρίζονται σε δύο μισθούς ή μόνο στο μισθό της γυναίκας και υπάρχουν πολλές ανύπαντρες μητέρες ή γυναίκες ανεξάρτητες οικονομικά (European Commission, 2009).

Δυστυχώς, η γυναίκα συνεχίζει να έρχεται δεύτερη στις προτεραιότητες της Πολιτείας στη διασφάλιση εργασίας, παρότι επλήγησαν ομοίως ανδροκρατούμενοι και γυναικοκρατούμενοι τομείς εργασίας. Όσο δε, ισχυρότερα είναι τα στερεότυπα σε μια κοινωνία, τόσο ισχυρότερο είναι το πλήγμα των γυναικών σε αυτή την δύσκολη παγκοσμίως συγκυρία, και τόσο ισχυρότερη η απειλή παλινδρόμησης της γυναίκας σε προγενέστερες μορφές εξάρτησης.

Ενώ η Στρατηγική της Λισσαβόνας το 2000 έθεσε στο να καταστεί η Ευρωπαϊκή Ένωση ως το 2010 η πιο δυναμική και ανταγωνιστική οικονομία της γνώσης στον κόσμο, ικανή για βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη με περισσότερες και καλύτερες θέσεις εργασίας και μεγαλύτερη κοινωνική συνοχή, πράγμα που σήμαινε ότι και η

γυναίκα θα αποτελούσε συνεκτικό κρίκο αυτής της ανταγωνιστικής οικονομίας, η Ευρώπη - και κατά συνέπεια και η Ελλάδα- βρίσκεται αντιμέτωπη με ένα αδηφάγο κύμα ανεργίας. Η οικονομική κρίση οδηγεί στην όξυνση υφιστάμενων προβλημάτων και στην εμφάνιση νέων, και οι συνέπειες της αφορούν τα εργασιακά γυναικεία δικαιώματα, αποτελώντας πλήγμα στη σύγχρονη δομή της οικογένειας και της κοινωνίας.

Η Ελλάδα ανήκει δυστυχώς στα «υπολειμματικά» κράτη πρόνοιας σε σχέση με τα κράτη της Δυτικής Ευρώπης, με συνέπεια να πλήττονται περισσότερο τα δικαιώματα της γυναίκας σε συνδυασμό με τα προβλήματα που ανακύπτουν για την εκτός οικίας γυναικεία απασχόληση και εκπαίδευση. Το σκηνικό αυτό επιβαρύνεται από το γεγονός ότι κοινωνικές δαπάνες και επιδόματα θυσιάζονται στο βωμό της οικονομικής εξυγίανσης. Ο τριτογενής τομέας παρότι δεν έχει ιδιαίτερη ανάπτυξη στην Ελλάδα, δημιούργησε θέσεις εργασίας και εξελίχτηκε σε εργοδότη κατά κύριο λόγο των γυναικών. Ωστόσο η αντίστοιχη μείωση των γυναικών από τον πρωτογενή και δευτερογενή τομέα οξύνει το πρόβλημα της γυναικείας ανεργίας. Αντίστοιχα, η μείωση των εισοδημάτων, ή η απόλυση από το Δημόσιο Τομέα λόγω της επισφάλειας που προκάλεσαν τα νέα οικονομικά μέτρα, απειλεί τις γυναίκες με σχετική ή απόλυτη φτώχεια και ανεργία. Το ποσοστό ανεργίας των γυναικών το πρώτο τρίμηνο του 2015, σύμφωνα με την ΕΛ.ΣΤΑΤ, άγγιξε το 30,6%, που είναι σημαντικά υψηλότερο από των αντρών (23,0%). Το υψηλότερο ποσοστό ανεργίας παρατηρείται στους νέους ηλικίας 15-24 ετών (51,9%), το οποίο στις νέες γυναίκες φθάνει στο 57,0%.

Οι αρχές της ίσης μεταχείρισης αντρών και γυναικών ως προς την πρόσβαση στην απασχόληση, την επαγγελματική κατάρτιση και ανέλιξη και ως προς τις συνθήκες εργασίας, όπως ορίζουν οι σχετικές οδηγίες του Ευρωπαϊκού Κοινοτικού Χάρτη, δυστυχώς στην πράξη αποτελούν για την Ελλάδα «χάρτινα λόγια». Εξάλλου, η συντηρητική ανάγνωση των όποιων υφιστάμενων θετικών μέτρων υπέρ των γυναικών και η ατελής εφαρμογή τους, εξηγούν εν μέρει την αποτυχία των νόμων να εξελίσσουν τη ζωή των Ελλήνων γυναικών. Παράλληλα, το στερεότυπο που επιβάλλει ως απολύτως «φυσική» τη διαφορά γυναικών και αντρών μεταβάλλεται επίπονα και αργά. Συνεπώς οι όποιες θεσμικές παρεμβάσεις θα πρέπει να στηρίζονται σε δύο πυλώνες: σε έναν των διαρθρωτικών αλλαγών στα εργασιακά και σε έναν της μεταβολής των κοινωνικών εκείνων δομών που αποτελούν πηγή ουσιαστικής ανισότητας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Bettio, F., Corsi, M., D'Ippoliti, Lyberaki, A., Lodovici, M., Verashchagina A. (2012). *The Impact of the Economy Crisis on the Situation of Women and Men on Gender Equality Policies*. Synthesis Report.

Bettio, F., & Verashchagina, A. (2013). Women and men in the “great European recession.”. *Women and Austerity. The Economic Crisis and the Future for Gender Equality*

Borjas, J.G. (2003). *Τα οικονομικά της εργασίας*. Εκδόσεις Κριτική.

CEC (2009), *Sixth Progress Report on economic and social cohesion*, Report to the Parliament and the Council, Brussels.

Eurofound (2009). *Trade union membership 2003–2008*. Available online at: <http://www.eurofound.europa.eu/docs/eiro/tn0904019s/tn0904019s.pdf>.

Eurofound (2013), *Women, men and working conditions in Europe*, Publications office of the European Union, Luxembourg.

European Commission, (2009). Employment, Social Affairs and Equal Opportunities. Opinion on the Gender Perspective on the response to the economic and financial crisis. Advisory Committee for equal opportunities for Women and Men.

EWL (2013). *The Price of Austerity: The Impact on Women Rights and Gender Equality in Europe*.

Goldin, C. (1994). ‘Labor markets in the twentieth century’, NBER, Historical Paper no. 158.

Goldin, C. (1995). ‘The shaped female labor force function in economic development and economic history’. In Goldin, C. (1994).

Goldin, C. (2006). *The quiet revolution that transformed women's employment, education, and family* (No. w11953). National Bureau of Economic Research.

Jaumotte, F. (2003), ‘Female Labour Force Participation: Past Trends and Main Determinants in OECD Countries’, OECD Economics Department Working Papers, No.376, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/082872464507>

Karamessini, M., & Rubery, J. (Eds.). (2013). *Women and austerity: the economic crisis and the future for gender equality*. Routledge

Καραμεσίνη, Μ. (2001). *Πολιτικές στην εργασία. Από τα κινήματα στον κρατικό θεσμικό φεμινισμό: Συμπτώσεις και αποκλίσεις*. Εταιρεία Πολιτικού Προβληματισμού «Νίκος Πουλιαντζάς».

Lyberaki, A. (2010). “*The Record of Gender Policies in Greece 1980-2010: legal form and economic substance*”, Greece Paper No 36, Hellenic Observatory Papers on

Greece and Southeast Europe, The London School of Economics and Political Science.

Lyberaki, A. (2011). *Migrant Women, Care Work, and Women's Employment in Greece*. *Feminist Economics*, 17(3), 103-131

Lyberaki, A. (2013). "The crisis and women's economic independence: some warnings from Greece", *Journal of Critical Studies in Business and Society*, 3(1): 12-39

Λυμπεράκη, (2009). "Φύλο, μετανάστευση και το χάσμα της φροντίδας", στο *Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη*, 4 (1): 77-93.

Λυμπεράκη, Α. & Τήνιος, Π. (2010). "Γυναίκες και Απασχόληση: Ανασκόπηση και νέες προοπτικές", στο *Η Ελληνική αγορά εργασίας: Χαρακτηριστικά, εξελίξεις και προκλήσεις*, εκδ. Τράπεζα της Ελλάδας. Μάρτιος, σελ. 135-158

Λυμπεράκη, Α. (2014). *Φύλο και Δημοσιονομική Βιωσιμότητα: Είναι οι γυναίκες μοιραία θύματα ή φορείς δημοσιονομικής αναγέννησης; Στο Δημοσιονομική Προσαρμογή: πόσο δίκαιη είναι η κατανομή των βαρών;* Γραφείο Προϋπολογισμού του Κράτους στη Βουλή, Βουλή των Ελλήνων, σελ. 67-80

Νικολίτσα, Δ. (2006). "Συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας: εξελίξεις και προσδιοριστικοί παράγοντες", *Τράπεζα της Ελλάδας, Οικονομικό Δελτίο*, 26, 7-35.

Pissarides Christopher, Garibaldi Pietro, Olivetti Claudia, Petrongolo Barbara and Wasmer Etienne (2005). 'Women in the Labour Force : How Well is Europe doing?'

Smith, M. (2009). Analysis Note: Gender equality and recession. *Commissioned by Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities of the European Commission*

Smith, M., & Bettio, F. (2008). Analysis Note: The economic case for gender equality. *disponible en internet (abril 2011) <http://www.ec.europa.eu/social/BlobServlet>*

Varian, H. (1992). *Microeconomic Analysis* (3rd ed.). New York: W. W. Norton.